

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAYİLEŞMENİN KENTSEL BÜYÜMEYE KATKISI
-KOCAELİ ÖRNEĞİ-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAKBULE ŞİRİNER ÖNVER

ANABİLİM DALI : İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSAT POLİTİKASI

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. H. NEŞE ERİM

KOCAELİ, 2001

ÖZGEÇMİŞ

1970 Adana/ Kadirli doğumluyum. İlk ve ortaokulu Ankara'da, liseyi Gaziantep'te okudum. 1987 yılında başladığım Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünden 1992 yılında mezun oldum. Tekstil sektöründe ve basın yayın kuruluşlarında çalıştım. 1999 yılında Kocaeli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde çalışmaya başladım. Halen Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SANAYİLEŞMENİN KENTSEL BÜYÜMEYE ETKİSİ
-KOCAELİ ÖRNEĞİ-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Makbule ŞİRİNER ÖNVER

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve No:18.10.2001 – 2001/15

Doç. Dr. H. Neşe ERİM

Prof. Dr. Güngör ERDUMLU

Prof. Dr. Recep TARI

KOCAELİ, 2001

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İçindekiler	I-III
Kısaltmalar	IV
Tablolar	V
Grafikler	VI
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KENT VE KENTLEŞME VE SANAYİLEŞME	6
1.1. Kent Tanımı	6
1.2. Kent Tanımında Kullanılan Ölçütler	8
1.2.1. Ekonomik Ölçüt	8
1.2.2. Nüfus Ölçütü	9
1.2.3. Yönetmel Ölçüt	10
1.2.4. Sosyolojik Ölçüt.....	10
1.3. Kentleşme	11
1.3.1. Tanımı.....	11
1.3.2. Kentleşmenin Özellikleri.....	12
1.3.3. Kentleşme Nedenleri	13
1.3.3.1. Ekonomik Nedenler	14
1.3.3.2. Teknolojik Nedenler	15
1.3.3.3. Siyasal Nedenler	15
1.3.3.4. Sosyo-Psikolojik Nedenler	16

1.4.	Sanayileşme.....	16
1.5.	Kentlerin Doğuşu, Gelişimi ve Sanayileşme	19
1.5.1.	İlk Kentler ve Gelişimleri	20
1.5.2.	Sanayi Devrimi ve Sonrası Kent ve Kentleşme.....	25
1.5.3.	Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülke Kentleşmesi.....	27
1.5.3.1.	<i>Kalkınma Planlarında Kentleşme ve Sanayileşme İlişkisi</i>	<i>30</i>

İKİNCİ BÖLÜM

2.	KENTSEL BÜYÜME.....	35
2.1.	Kentsel Büyüme Tanımı.....	35
2.2.	Kentsel Büyüme Süreçleri	40
2.3.	Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	42
2.4.	Kentsel Büyüme Yaklaşımları ve Modelleri.....	42
2.4.1.	Kentlerin Büyümesini Kent Ölçeğinde Ele Alan Yaklaşımlar	42
2.4.1.1.	<i>Pred'in Kent Büyüme Modeli.....</i>	<i>42</i>
2.4.1.2.	<i>Kentler Arası Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaklaşımı</i>	<i>46</i>
2.4.1.3.	<i>Ekonomik Temel Kuramı</i>	<i>49</i>
2.4.2.	Kentlerin Büyümesini Makro Ölçekte Ele Alan Yaklaşımlar	51
2.4.2.1.	<i>Merkezi Yer Kuramı.....</i>	<i>51</i>
2.4.2.2.	<i>Tek Büyük Kent Kuramı.....</i>	<i>54</i>
2.4.2.3.	<i>Sıra Büyüklük Kuralı</i>	<i>55</i>
2.4.3.	Czamanski'nin Yer Teorisi.....	55
2.5.	Kentsel Büyüme Engellenen Unsurlar	58
2.5.1.	Yer Sınırlamaları.....	58
2.5.2.	İnşaat Oranında Sınırlama	59
2.5.3.	Emek Piyasasında Sınırlamalar.....	59
2.5.4.	Planlama Sınırlamaları	59
2.6.	Kentsel Büyümenin İstikrarı	60

2.7.	Kentsel Büyüme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	61
------	---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.	SANAYİLEŞMENİN KOCAELİ İLİNDE KENTSEL BÜYÜMEYE ETKİSİ.....	66
----	--	----

3.1.	Kocaeli İlinin Tarihçesi	66
------	--------------------------------	----

3.1.1.	Cumhuriyet Öncesi Dönem	67
--------	-------------------------------	----

3.1.2.	Cumhuriyetten Günümüze.....	68
--------	-----------------------------	----

3.1.2.1.	1923-1953 Dönemi	69
----------	------------------------	----

3.1.2.2.	1954-1980 Dönemi:.....	72
----------	------------------------	----

3.1.2.3.	1980'den Günümüze.....	76
----------	------------------------	----

3.1.2.3.1.	Kocaeli İle Sakarya illerinin Sanayileşme Açısından Karşılaştırılması	79
------------	---	----

3.2.	Kocaeli İlinde Sanayileşmenin Kentsel Büyüme Etkisi	84
------	---	----

3.2.1.	Nüfus Olarak.....	85
--------	-------------------	----

3.2.2.	Mekansal Olarak	92
--------	-----------------------	----

3.2.3.	Tarım Sektörü Olarak	95
--------	----------------------------	----

3.3.	Öneriler ve Değerlendirmeler.....	103
------	-----------------------------------	-----

Sonuç	106
-------------	-----

Kaynakça	109
----------------	-----

ÖZET

Kentler insanların göçebelikten yerleşik düzene geçmesiyle birlikte kurulmuşlardır. Kırdan farklı işlevleri olan mekânlar olarak kentler ilk önceleri dini ve idari merkezler olma özelliklerine sahiptiler. Sanayi devrimiyle birlikte kentler sanayi merkezleri olarak ekonominin odağındaki mekânlar oldular. Kenti ekonomik bir birim olarak inceleyen ve sorunların analizini yapan kent ekonomisi kentsel büyümeyi sanayileşme ile ele almaktadır. Kent nüfusunun artışı, mekânsal olarak genişleme ve tarımsal alanlarda ve ürünlerdeki değişimler kentsel büyümenin değişkenleridir. Sanayileşme bir kenti nüfus, mekân ve kıır-kent ekseninde etkilemektedir. Kentsel büyümenin temel dinamiği sanayileşme olmaktadır. A. R. Pred'in döngüsel ve birikimli kentsel büyüme modeli sanayileşmenin kentsel büyümeyi nasıl etkilediğini gösteren önemli bir modeldir. Kocaeli ili hızlı kentleşme ve sanayileşmesi ile kentsel büyümede sanayileşmenin rolünün en iyi görülebileceği bir örnek olmaktadır.

ABSTRACT

Cities established together with when humanity passed from nomadic life to permanent life. Cities as a residence has different functions, firstly they had have features as a religious and managerial. With industry revolution, cities became focus residences of economy as a industry centres. Urban economics which examines and analysis of problems, takes up urban growth together with industrialization. Growth of urban population, widening as a residence and changing at agricultural residence and products are variables of urban growth. Industrialization affects cities on population, residence and rural-urban axis. The main dynamic of urban growth is industrialization. Vicious circle and accumulated urban growth model of A. R. Pred is important model which shows that how industrialization affect urban growth. Kocaeli city with its urbanizations and industrialization is a good example that we could see the role of industrialization on urban growth.

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
Çev.	:	Çeviren
DİE	:	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
gov.	:	Government
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İTÜ	:	İstanbul Teknik Üniversitesi
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KSO	:	Kocaeli Sanayi Odası
MG	:	Milli Gelir
MÖ	:	Milattan Önce
MS	:	Milattan Sonra
s.	:	Sayfa
SBF	:	Siyasal Bilgiler Fakültesi
ss.	:	Sayfalar
Üni.	:	Üniversitesi
Yay.	:	Yayınları

TABLÖLÄR

Tablo 1: Büyüme Hızları	70
Tablo 2: 1927 Yılı İtibariyle Kocaeli İlinde Sanayinin Sektörel Dağılımı.....	71
Tablo 3: Üretimin Dağılımı	75
Tablo 4: GSMH ve Sektörlere Göre Büyüme Oranları(%)	77
Tablo 5: Kocaeli ve Adapazarı İllerinin Karşılaştırılması	79
Tablo 6: 1987-1997 Yılları İtibariyle Sabit Fiyatlarla(1987) GSYİH(Değer Milyar TL)...	80
Tablo 7: 1997 Yılı İtibariyle İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYİH Payları(%).....	81
Tablo 8: 1997 Yılı İtibariyle Sanayide Yaratılan Katma Değer(Milyar TL.).....	82
Tablo 9: 1997 Yılı İtibariyle Kocaeli ve Sakarya İllerindeki İmalat Sanayiinde Çalışanlarla İlgili İstihdam Bilgileri.....	82
Tablo 10: 1998 Yılı İtibariyle Türkiye'deki İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Sıralamasında Kocaeli İlindeki Kuruluşların Yeri	83
Tablo 11: Kocaeli İlinin Yıllara Göre Nüfusu	85
Tablo 12: Kocaeli Nüfusunun İlçelere Göre Dağılımı (1998 tahmini)	87
Tablo 13: Kocaeli Nüfusunun İlçelere Göre Dağılımı 1990 Nüfus Sayımına Göre	87
Tablo 14: Kocaeli İlindeki İmalat Sanayi Kuruluşlarının Sayısı	88
Tablo 15: Türkiye'de İller İtibariyle Kişi Başına Düşen GSYİH Sıralaması (1998).....	91
Tablo 16: Kocaeli İlinin 1987-1998 Yılları İtibariyle Belediye, Köy ve Köy Altı Yerleşim Sayıları	94

GRAFİKLER

Grafik 1: 1973 Yılı İtibariyle Kocaeli İli Üretiminin Dağılımı (%)	75
Grafik 2: Kocaeli ve Sakarya illerinin 1987-1995 Yılları İtibariyle Kişi Başına Düşen GSYİH Oranlarının Karşılaştırılması	80
Grafik 3: Kocaeli İli Sayımlar Arası Nüfus Artış Hızı	86
Grafik 4: Kocaeli İlinde 1987 ve 1997 Yıllarında İmalat Sanayindeki Sektörlerin Karşılaştırılması.....	89
Grafik 5: 1987 ve 1997 Yıllarında İmalat Sanayinde İstihdam Edilen İşgücünün Karşılaştırılması.....	90
Grafik 6: 1988-1997 Yılları İtibariyle Kocaeli İlinin ve Türkiye'nin GSYİH Gelişim Hızlarının Karşılaştırılması	91
Grafik 7: Kocaeli İli 1988 ve 1998 Yılları Ürünlerin Ekim Alanları	98
Grafik 8: 1988-1998 Yılları İtibariyle Elde Edilen Ürün Miktarı (Ton Olarak)	99
Grafik 9: Kocaeli İli 1988 ve1998 Yılı İtibariyle Meyve Ağaçlarının Karşılaştırılması ..	100
Grafik 10: Kocaeli İli 1988 ve1998 Yılı İtibariyle Meyve Üretimi (Ton Olarak)	101

Giriş

İnsanı insan yapan, doğadaki diğer canlılardan farklı kılan doğayı değiştirme etkinliğidir. İnsanları hayvanlardan ayıran temel özelliklerden biri de üretimde bulunmasıdır. İnsanlar yaşayabilmek için üretmişler ve tüketmişlerdir. En basit tanımıyla ekonomi ise insanlığın üretim ve tüketim etkinliklerini, bu etkinliklerini nasıl düzenlediğini, insanlığın varoluşundan beri gerçekleştirdiği etkinliği incelemektedir. Bu anlamda ekonomi kapsayıcılığı ve diğer bilim dallarıyla ilişkisi en fazla olan bilim dallarından biri olmaktadır.

Ekonomik etkinliklerin temelinde yatan üretim, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren varolmuştur. Sanayileşme ise bu etkinliğe olağanüstü hız kazandıran bir gelişmedir. Bilim ve teknolojiye ilerlemelerin üretime yansıtılması ile ekonomik etkinliklerde ağırlığı olan tarımın yerini sanayi almıştır. Sanayi devrimi, ekonominin, alt yapı olarak belirleyiciliği ve üst yapı ile olan ilişkisini daha açık bir şekilde göstermiştir. Sanayi devrimi ile üretimde kol emeğinin yerini büyük ölçüde makine almıştır. Ekonomi, üretimdeki bu artışın yarattığı değişiklikleri, ilişki içinde olduğu alanlara çeşitli şekillerde yansıtmıştır.

Ekonominin mekanla olan ilişkisini inceleyen kent ekonomisi, sanayiinin gelişimi ile ortaya çıkmıştır. Ekonomik faaliyetlerin kentsel mekanlarda yoğunlaşması insanlığın gelişim sürecinde yeni bir olgudur. Kentlerde ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması sanayi devrimiyle birlikte hız kazanmıştır. Ekonominin mekanla olan ilişkisini inceleyen kent ekonomisi ise son elli yılda gelişen bir bilim dalıdır. Kent, bir yerleşim yeri olması nedeniyle insanların üretimde ve tüketimde buldukları mekanlar olma özelliğine sahiptir. Üretim ve tüketim etkinliklerini inceleyen ekonomi, ekonomik faaliyetlerin mekanla olan ilişkisini inceleyerek, bunların gelişimini, etkilerini, sorunlarını ve çözüm yollarını ortaya koyar.

“Kent ekonomisinin bir bilim dalı olarak sınırlarının belirlenmesi son derece güç bir iştir. Her şeyden önce kentsel ekonomik yapıyı o kentin mekansal toplumsal ve siyasal

yapısından soyutlamak mümkün değildir. Dolayısıyla kentsel ekonomik analiz temelinde ekonomi olmakla beraber, planlama, sosyoloji, yönetim ve hatta tarih, coğrafya gibi bilim dallarının temel öğretilerinden de yararlanmak durumundadır. Kent ekonomisi çeşitli bilim dallarının katkılarının da içeren geniş bir formasyona gereksinim gösterir¹.”

Toplumsal ilişkiler, kültür, coğrafya ve ekonomi ile bir bütünlük oluşturan kent, bileşenlerinin zenginliği nedeniyle başlı başına zaten önemli bir alandır. Ekonomi gibi temel sayılan, bir bilim dalı ile kent gibi karmaşık bir alanın birlikteliği, her iki alan içinde geniş perspektifler sunmaktadır. Sunulan bu perspektifler sayesinde, sorunlar daha iyi tespit edilmekte , çözüm yolları önerilebilmektedir.

Ekonominin, kent ekonomisi olarak kentle bütünleşmesi, kentin yapısının, diğer bileşenlerinin ve onlarla olan ilişkilerinin anlaşılması, kentin analiz edilmesi anlamında önemli olmaktadır. Çünkü, alt yapı olarak kabul edilen ekonomi, kentin, kentleşmenin de alt yapısını oluşturmakta ve toplumsal ilişkiler, kültür gibi üst yapı kurumlarıyla ilişki içerisinde belirleyici olmaktadır. Benzer şekilde kent de, ekonomik faaliyetin gerçekleşmesi için gerekli olan mekanı, yerleşim yerini, işgücünü, kaynakları, pazarı kente özgü koşullarda sağlayarak, ekonomik faaliyeti etkilediği gibi aynı zamanda belirleyebilmektedir. Ekonominin gelişiminde de önemli bir rol oynamaktadır.

Kent ekonomisi, kentsel taşımacılık, kentsel planlama, kentsel çevre, kentsel yönetimler ve mali sorunlar, kentsel yenilenme, konut sorunu, kentsel büyüme ve optimal kent ölçeği alt başlıklarından oluşmaktadır. Kentsel büyüme, ekonomik faaliyetlerin, özellikle sanayileşme ile kentlerin büyümesi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Sanayi faaliyetlerinin temel alınmasının nedeni, bugünkü kentleri oluşturan etkinliklerin, sanayi devrimiyle başlamış olması ve kentsel büyümede belirleyici konumda bulunmasıdır.

Tezin konusu, sanayileşmenin kentsel büyümeye etkisidir. Konu, kent ekonomisi çerçevesinde, sanayiinin, kentteki ekonomik faaliyetleri belirleyiciliğinden ve kentin büyümesine direkt etkisini kapsamaktadır. Sanayileşme, kentin nüfus ve mekan olarak genişlemesini, büyümesini sağlamakta, aynı zamanda kentin kırla olan ilişkisini de zayıflatıcı bir unsur olarak incelenmektedir.

¹ Fevzi Altuğ, **Kent Ekonomisi İlkeleri**, Bursa: Ekin Kitabevi, 1988, s.2.

Sanayileşmenin kentsel büyüme etkisinin anlaşılması, kentler için büyük sorun teşkil eden arazi, konut, ulaşım, çevre kirliliği, planlama, ekonomik büyümenin getirdiği diğer sorunların kökeni tespit edilmesi, çözüm önerileriyle belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Sanayileşmenin kentsel büyüme etkisinin analiz edilerek, incelenmesi sonucunda elde edilen perspektiflerin uygulamada kullanılması ile insanların yaşadıkları yerlerin daha sağlıklı, rahat, huzurlu bir ortam olmasını sağlamak mümkündür. Örneğin; insanlar, “sanayi mi, çevre mi?” gibi ikilemlere düşmeden sağlıklı bir kentte yaşama olanağına sahip olabilirler. Kentlerin oluşumunun ve gelişiminin ana nedeni olan ekonomik gelişmeler ve sanayi ile uyumlu hale gelmesinin sağlanmasında bir adımdır. Kentleşmenin getirdiği sorunlara çözüm üretebilmek için ilişkinin kavranmış olması ve sorunun tüm yönleriyle ortaya konulmuş olması gerekir. Böylece, kentte yaşayan insanların kentli olmaktan kaynaklanan sorunları en aza indirilmiş olur.

Sanayileşmenin kentsel büyüme etkisinin incelendiği bu tez, sanayileşmenin kentsel büyüme için belirleyici olduğundan hareket etmektedir. Ekonominin altyapı olarak belirleyici olduğu ve sanayiinin de ekonomik faaliyetler içinde önemli bir yer tuttuğu kabul edilmektedir. Kentlerin kuruluş ve gelişim nedenleri arasında zamanla önemli bir yer edinen ekonomi kentsel büyüme için ana belirleyicidir. Ekonomik faaliyet kapsamına giren etkinlikler içinde ise sanayileşme direkt kentsel büyümeyi etkileyen ve belirleyen bir konumdadır. Buradan hareketle kentsel büyüme sanayileşme ilişkisinin teorik çerçevesi çizilmiştir. Hızlı bir sanayileşmeye ve kentsel büyümeyi gerçekleştiren Kocaeli ili çizilen bu teorik çerçeve için örnek olarak seçildi. Kocaeli ilinin, hızlı bir sanayileşme yaşaması, kentsel alan olarak Türkiye ölçülerine göre küçük olması, kentsel büyüme sanayileşme ilişkisi çerçevesinde yaşanabilecek sorunların hepsini bünyesinde barındırması gibi nedenler örnek olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Sanayileşme durumunun tespiti için nüfus ve yüzölçümü olarak Kocaeli iline yakın, aynı bölgede yer alan ve komşu olan Sakarya ili ile Kocaeli illeri araştırılmıştır. Yıl itibariyle 1987-1997(1988-1998 yıllarına bazı verilerde kullanılmıştır) dönemini içeren on yıllık bir zaman dilimi dikkate alınmıştır. Sanayileşmenin kentsel büyüme etkisi nüfus ve sanayi kuruluşlarının artışı olarak ele alınarak, bu artışın tarım topraklarına ve tarım sektörüne ne şekilde yansıdığı ile sınırlandırılmıştır.

Kentsel büyüme, sanayileşme ilişkisi kentleşme olgusunda yaşanan sorunların temelini inme açısından önemli olmaktadır. Ülkemizde yeni yeni güncellenen ve gelişen bir alan olan kent ekonomisinin bir dalı olarak kentsel büyüme çağımızın önemli konularından birini meydana getirmektedir. Bu anlamda az gelişmiş bir ülke olan Türkiye için bu sorunların irdelenmesi ve çözüm önerilerinin sunulması araştırmaya değer bulunmuştur.

Araştırma survey türü bir araştırma olup, örnek bir kent seçilmiştir. Açılımı yapılan kent, kentleşme, sanayileşme- kentleşme ilişkisi ve kentsel büyüme kavramlarının arasındaki ilişki gösterilmiştir. Kentsel büyüme ve sanayileşme arasındaki neden sonuç ilişkisi Kocaeli ili özelinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Kocaeli ilinin kentleşmesiyle sanayileşmesi birbirine paralel süreçler olmuşlardır. Kocaeli ilinin sanayisinin gelişimi Türkiye sanayisinin gelişimiyle birlikte ele alınmıştır. Çünkü, Türkiye'nin sanayi alanındaki gelişmeleri, uyguladığı politikalar, Kalkınma Planları direkt Kocaeli ilinin kentleşmesini ve sanayisinin gelişiminin yönünü belirleyen birer etmendir. Ayrıca, Sakarya ilinin sanayileşmesi ile de karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Aynı bölge içerisinde yer alan ve gelişim anlamında birbirine benzerlikler gösteren iki kentin sanayi alanında bir kıyaslaması Kocaeli ilinin gelişiminin daha rahat anlaşılmasını sağlamaya yönelik olmuştur. Türkiye, Sakarya ve Kocaeli'ne ait ilgili rakamsal verilerin planlı bir şekilde toplanması, gruplandırılması, karşılaştırılması ve yorumlanması yapılmıştır.

Kocaeli ilinin sanayileşmede gösterdiği performans rakamlarla gösterilerek aynı bölgede yer alan nüfus ve yüzölçümü olarak en yakın il olan Sakarya ilinin sanayi verileriyle karşılaştırılmıştır. Böylece hızlı sanayileşmesi karşılaştırma ile daha net görülmesi amaçlanmıştır.

Kocaeli ilinin kentsel büyüme sanayileşme ilişkisi incelenirken 1987-1997 yılları itibariyle on yıllık bir zaman dilimindeki veriler alınmıştır. Kocaeli ilinde sanayiinin gelişimi yıllar itibariyle, rakamlarla verilerek aynı dönemlerdeki nüfus, mekan ve tarımsal alandaki verilerle olan ilişkisine ve etkileşimine bakılmıştır. Bu karşılaştırma ile aralarındaki doğru ve/veya ters orantı tespit edilmeye çalışılmıştır. Aralarındaki bu karşılaştırma sonuçları yorumlanarak sanayileşmenin kentsel büyümeyi hangi yönlerde, olumlu ve ya olumsuz etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezin akış planı şöyledir,

Birinci bölümde, kent tanımında kullanılan ölçütler ve kent tanımları verilmiş, arkasından kentleşme nedenleri ve özellikleri birlikte anlatılmıştır. Kentlerin doğuşu ve gelişiminde, ilk kentlerden başlayarak, günümüze kadar olan süreç dikkate alınmıştır. Özellikle sanayi devriminin, kentleşme üzerindeki etkisi, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin kentleşmelerinin nitelikleri ile gösterilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, kentsel büyüme üzerinde durulmuştur. Kentsel büyüme süreçleri, yaklaşım ve modelleri ile kentsel büyümenin ne olduğu, neleri kapsadığı ortaya konulmuştur. Kentsel büyümeyi engelleyen unsurlar ve istikrarının nasıl sağlanacağı konuları ise kentsel büyümenin diğer boyutlarını ele alan konular olmaktadır. Kentsel büyüme ve ekonomik büyüme ilişkisinde, kentsel büyüme anlatılırken ve ölçülürken kullanılan ekonomik büyüme kavramlarının neden kullanıldığı ve aralarında ne gibi benzerlikler olduğu anlatılmıştır.

Üçüncü bölüm, uygulama bölümünü oluşturmaktadır. Örnek olarak seçilen Kocaeli ilinin, önce sanayileşme sürecine bakılmıştır. Cumhuriyet ve cumhuriyetten günümüze kadar olan sanayi gelişimi göz önüne alınarak, Kocaeli ilinin hızlı sanayileşmesinin nedenleri tespit edilmiştir. Sanayileşmenin, Kocaeli kentsel büyümesi üzerindeki etkisi nüfus, mekan ve tarımsal alanda incelenmeye çalışılmıştır. Böylece, sanayileşmenin kentsel büyümeye etkisi örnek üzerinde de ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KENT VE KENTLEŞME VE SANAYİLEŞME

1.1. Kent Tanımı

Kent ve şehir aynı anlamda kullanılan, bir yerleşim yerini ifade eden kelimelerdir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden önce şehir yerine "balık" ve Kaşgarlı Mahmud'un eserlerinin incelenmesiyle "kend" kelimesinin de kullanıldığı görülmüştür. İslamiyet'in kabulünden sonra aynı anlama gelmek üzere şer, şehir, medine kullanılmıştır². Şehir, Anadolu Türkçe'sine yazın yoluyla girmiş Farsça şehr(il) kelimesinden gelmektedir. Şehristan-büyük şehir, şehri-şehirli kelimeleri Farsça şehr kelimesinde türemiş ve Osmanlıca da kullanılan kelimelerdir. Kent sözcüğü, İngilizce'deki city, Fransızca'da cité, İtalyanca'da citta, İspanyolca'da ciudad Latince'deki yurttaşlık-civitas ve hemşehrilik gibi bir dizi kavramdan türemiştir³.

Kent, insanlık tarihinin belli başlı gelişme aşamalarının bir sonucu ve aynı zamanda gelişiminin bir nedenidir. Bir yerleşme biçimi ve bir topluluk türü olarak kent, az çok yeni bir olgu⁴ ve kavramdır. İnsanoğlunun toplayıcılıktan tarıma geçmesi bazı hayvanların evcilleştirilmesi göçebeliliğin yerini büyük oranda yerleşik düzenin alması kent tipi yerleşim ve biçimi açısından önemli aşamalardır. Kent, insanların doğayla olan yerleşme ilişkilerinde yeni ve ileri bir aşama olarak, kendisini önceleyen yerleşme biçimlerinden belirgin çizgilerle ayrılan bir yapı⁵ olagelmıştır. Kent tanımlarına bakıldığı zaman, kenti oluşturan unsurlardan bir veya ikisinin asli unsur olarak alındığını ve buna uygun tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Her bilim dalı kendine göre kenti, nüfus,

² Eyüp İspir, *Şehirleşme*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No: 793, 1994, s. 4.

³ R.J.Holton, *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999, s.13.

⁴ Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s. 1.

⁵ Yakut Sencer, a.g.e. s.4.

toplumsal yapı-örgütleniş, yerleşim alanı, yönetim, ekonomik faaliyet ve örgütleniş, vb. kriterlerden birini eksen alarak tanımlamaktadır.

Kent, yerel nüfusun günlük ihtiyaçlarının ekonomik olarak önemlice bir kısmını yerel pazardan ve önemli ölçüde de yerli nüfusun veya hinterlandın çok yakın kısımlarındaki ahalinin pazarda satmak üzere ürettikleri yada başka yollarla elde ettikleri mallardan temin ettikleri pazardır⁶, bir bakıma. Diğer bir ifade ile kent, çevrelenmiş bir alan ya da çevrelenmiş bir dizi alan⁷, olarak da ifade edilebilmektedir. Bu ifadeler kentin gelişim aşamalarıyla örtüşmektedir.

Kır kent ayrımından hareketle, tarımsal artık ürünün, sermayeye dönüştüğü tarım dışı faaliyetlerde kullanılan yer olarak tanımlanan kent, sosyolojik açıdan farklı insan topluluklarının barındığı, gruplaşmaların dengelendiği, örgütlü bir birlik ve sistemli bir bütünlük gösteren yerleşme alanı⁸ olarak tanımlanabilmektedir. Sosyolojik açıdan insan topluluklarının gösterdikleri davranış ve hareketliliğe göre yapılan bir tanımdır. Önemli olan sosyal bir varlık olarak insanı yerleşim yerinin nasıl etkilediği olmaktadır. Yerleşim yerlerini, nüfus miktarına göre yapılan sınıflandırmalarda kent belli bir nüfus sayısının üzerine çıkan yer, diye tanımlanmaktadır. Kentbilim dalı ise, kenti salt demografik bir ayrımla değil, kendine özgü bir iş-güç biçimi, toplumsal örgütü, kültürü bulunan çok nüfuslu yerleşmeler olarak⁹ tanımlayarak sosyolojik bir tanımlamaya yaklaşmaktadır.

Görüldüğü gibi, kent sözcüğü hangi bilim dalı içerisinde tanımlanıyorsa kent tanımını oluşturan unsurlardan, o bilim dalına en uygun olanı, temel alınarak yapılan, pek çok kent tanımı vardır. Tanımların fazlalığı, pek çok bilim dalının kenti bir yönüyle incelediğinin göstergesidir. Bu aynı zamanda, kent olgusunun içeriğinin zenginliğini de gösterir.

Yerleşmeler arasında şehir-köy diye bir fark belirmesi, bunların farklı işlevler yüklendikleri bir aşamanın sonucudur. Bu farklılık, aslında, ikisi arasında bir ilişki

⁶ Max Weber, **Şehir Modern Kentin Oluşumu**, çev. Musa Ceylan, 2. Baskı, İstanbul:Bakış Yayınları, 2000, s. 75.

⁷ Leonardo Benevole, **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev. Nur Nirven, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995, s. 20.

⁸ İsmet Kılınçaslan, **İstanbul, Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri**, İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981, s. 2-3.

⁹ Yakut Sencer, a.g.e., s. 4.

düzeninin, bir etkileşimin ortaya çıkışıdır. Farklı yerleşmeler, birbirini tamamlayan fonksiyonların doğması ve farklı mekanlarda yerleşmesinden ortaya çıkmıştır. Kentlerin, köylerle ilişkisi oralandaki tarımı denetleme, iç düzeni sağlama, artı ürünü kente akıtma ve gereğinde yeniden dağıtma, ayrıca tarımsal yerleşmelerin dışında tarımsal olmayan üretimi sağlamaktır. Bu tarımsal alan ve artı ürünü denetleme ve düzenleme fonksiyonlarının farklılaşması hem ilişkiyi hem de yerleşme türünü ortaya çıkarmıştır¹⁰.

Kentler, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli bir teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir. Bu özellikleri ile yalnız başlarına varolamazlar. Çevrelerindeki diğer yerleşmelerle etkileşim içerisindedirler. Dolayısı ile nerede ve hangi devrede olursa olsun, bir kentin, zaman içinde ortaya çıkışının en önemli ve anlamlı yönleri sözü edilen bu fonksiyonlardır. Bu fonksiyonların yerleştiği kent merkezinin, çevre yerleşmeleri ile kurduğu ilişki ve bu ilişkinin değişimi¹¹, önemli ve anlamlı olmaktadır. Bir bakıma kentler, insanın doğaya müdahalesinin en son düzeyine vardığı yerler olarak sürekli bir değişimi ifade eden yerleşmelerdir.

1.2. Kent Tanımında Kullanılan Ölçütler

Kente ilişkin tanımlar incelendiğinde, bazen kentin morfolojik bazen de işlevsel özelliklerinin veya ikisinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Eskiden, sur ve kalelerle çevrili bir yer olması, demografik özelliklerin diğer yerleşimlerden farklılık göstermesi, zanaat, ticaret, sanayi, hukuk, tüketim gibi işlevsel özelliklerinin de dikkate alındığı tanımlar yapılmaktadır. Kent tanımında kullanılan ölçütler:

1.2.1. Ekonomik Ölçüt

Ekonomik ölçütte dikkat edilen, bir yerleşim yerinde yaşayan insanların geçimlerini ne ile sağladıkları olmaktadır. Bir bakıma yerleşim yerinin ekonomisinin hangi ekonomik faaliyete dayandığı ve ne ürettiği, istihdamın hangi sektörlerde yoğunlaştığı üzerinde durulmaktadır. Yerleşim yerinin ekonomik etkinliklerine bakarak, yapılan tanımlamalar bu kapsamdadır. Kırsal kent arasındaki işlevsel farklılık ortaya konmaktadır.

¹⁰ Mübeccel B. Kıray, "Az gelişmiş Ülkelerde Metropolenleşme Süreçleri", 75.Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, İstanbul: Tarih Vakfı Bilanço '98 Yayın Dizisi, 1998, s. 7-25.

¹¹ Mübeccel B. Kıray, Kentleşme Yazıları, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1998, s. 28.

Her iki yerleşme biçimindeki işlevsel farklılık kırsal ve kentteki ekonomik etkinlik türlerinin kendilerine özgü birleşimlerinden kaynaklanmaktadır.

İşlevsel farklılıktan kastedilen, ele alınan yerleşmedeki hakim ekonomik faaliyet türünün, kente yada kırsala özgü bileşimidir. Temelde, kırsal kesimde hakim ekonomik faaliyet türü tarımsal üretim olmasına karşılık kentsel yerleşmeler, sanayi, ticaret ve hizmetler gibi tarım dışı faaliyetlerin yoğunluk kazandığı alanlardır. Dolayısıyla, bu ölçüte göre yerleşmeler, nüfusun tarımsal ve tarım dışı faaliyet alanlarındaki göreceli dağılımı itibarıyla kent ya da kırsal olarak tanımlanmaktadır¹².

Kırsalda etkin olan ekonomik faaliyet tarımsal üretimdir. Kentlerde ise hakim olan ekonomik etkinlik sanayi üretimidir¹³. Ekonomik ölçüte göre yerleşim yerinde hakim olan ekonomik faaliyet ön plana çıkmakta ve ona uygun olarak adlandırılmaktadır.

Bu ölçütü kullanan tanımlarda, istihdam edilen nüfusun ağırlıklı olarak sanayide yer alması, tarım sektöründeki nüfusa oranla fazla olması gibi bazı kriterler aranmaktadır. Ama her ülkede kullanılan ortak bir oran yoktur. Her ülkenin gelişmişlik düzeyine, önem verdiği kriterlere göre değişmektedir. Örneğin; Çin ve İtalya'da bir yere kent adı verilebilmesi için tarımdaki faal nüfus oranının belli bir miktarı geçmemesi gerekir¹⁴.

1.2.2. Nüfus Ölçütü

En fazla kullanılan ölçütlerden biridir. Burada temel olan, ölçüt nüfus büyüklüğü olmaktadır. Ancak, nüfus ölçütüne göre kent olarak adlandırılan bir yerleşim yeri, bazen kent tanımlarına uymayabilmektedir.

Nüfus ölçütünü kullanan araştırmacılar, nüfusu belli bir büyüklüğe ulaşmış yerleşmelere kent, ondan daha küçük yerlere de köy adını vermişlerdir. Bazı kentsel fonksiyonların ancak nüfusu 10000'i aşmış bulunan yerleşmelerde göze çarpmaya başlaması son yıllarda daha çok bu ölçütün, köy-kent ayrımında kullanılmasına yol açmıştır¹⁵.

¹² Fevzi Altuğ, *Kent Ekonomisinin İlkeleri*, Bursa: Ekin Kitabevi, 1988, s. 5.

¹³ Hasan Ertürk, *Kent Ekonomisi*, Bursa: Ekin Kitabevi, 1995, s. 46.

¹⁴ Ruşen Keleş, *Şehirleşme Hareketleri*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:122-104, s. 19

¹⁵ Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş ve Cevat Geray, *Şehircilik: Sorunlar, Uygulama ve Politika*, Ankara: SBF Yayını, s 23.

Kentin en düşük nüfus düzeyinin ne olması gerektiğini ortaya koyabilecek ve evrensel düzeyde kullanılacak ölçütler bulunmamaktadır. Bu nedenle de pek çok ülke kendi sosyo-ekonomik özelliklerine göre bu alt sınırı belirlemektedir. Ülkemizde de kentlere ilişkin yönetsel ve yasal düzenlemelerin yanı sıra kentsel araştırmalardaki kent tanımında da nüfus ölçütünün kullanıldığı görülmektedir¹⁶. Örneğin, 1930 ve 1580 sayılı Belediye Kanunu, nüfusu 2000'i geçen yerleşim yerlerinde belediye örgütü kurulabileceğini belirterek köy, kasaba ve kent gibi yerleşim birimlerinin tanımlanmasında nüfus büyüklüğünü esas almıştır.

1.2.3. Yönetmel Ölçüt

Bu ölçütte dikkate alınan, yerleşim yerinin hangi yönetsel(idari) sınırlar içinde olduğudur. Yönetmel ölçüte göre, belirli bir idari birimin sınırları içerisinde kalan, bu sınırlar içerisinde görev yapan ve belirli bir yönetime sahip olan yerlere kent, bu sınırların dışındaki alanlara da köy adı verilmektedir¹⁷. Genel olarak, belediye sınırları içinde kalan yerlere kent adı verilmektedir¹⁸.

Bu ölçütün kullanımındaki sorun, evrensel düzeyde kent için yönetsel sınır ve yapılarının belirlenmesi olmaktadır. Bu bağlamda, her ülke için farklı büyüklük ve yapıda yönetim biçimleri ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca bu ölçüte göre yapılan kent tanımı kullanıldığında, diğer kriterlere göre kent niteliği taşımayan bazı yerleşmelerin de kent olarak kabul edildiği görülebilmektedir¹⁹. Türkiye'de ise tüm il ve ilçe merkezleri nüfus büyüklüğü dikkate alınmadan kent tanımı altında toplanmakta ve kent sayılmaktadır. Örneğin, DİE, il ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları içinde kalan kısmını kent olarak kabul etmektedir.

1.2.4. Sosyolojik Ölçüt

Sosyolojik ölçüt kullanılarak yapılan tanımlarda, kentin sosyal yapısı dikkate alınmakta kent, toplumsal özellikler, birey-toplum ilişkisi, örgütsel yapılar vb. nitelikleri kullanılarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlarında, yerleşmelerin büyüklüğü , nüfusun yoğunluğu ve kompleks bir işbölümü gibi unsurlar kullanılmaktadır.

¹⁶ Hasan Ertürk, *Kent Ekonomisi*, Bursa:Ekin Kitapevi Yayınları, 1995, s.45.

¹⁷ Fevzi Altuğ, a.g.e., s. 4.

¹⁸ Ruşen Keleş, *Şehirleşme Hareketleri*, Ankara: S.B.F. Yayınları No: 122-104, 1961, s. 16.

¹⁹ Hasan Ertürk, a.g.e., s. 45.

Bu ölçüte göre kent, yerine, zamanına göre geniş sayılacak biçimde bir araya gelmiş ve bir takım ayırt edici faaliyet ve özellikleri bulunan insanlar ve yapılar topluluğudur. Ayrıca, sosyal bakımdan benzerlik göstermeyen bireylerin oluşturduğu nispeten geniş yoğun nüfuslu ve mekanda süreklilik niteliği olan yerleşmeler²⁰ olarak tanımlanmaktadır.

1.3. Kentleşme

1.3.1. Tanımı

Kent tanımında olduğu gibi kentleşme tanımları da fazladır. Çünkü, kent tanımında kullanılan farklı ölçütler kentleşme tanımında da ortaya çıkmaktadır. Kentleşmenin kapsadığı alanların çokluğu, tanımlarda farklı boyutları ön plana çıkarmakta ve çok sayıda kentleşme tanımının olmasına neden olmaktadır. Dar anlamda kentleşme, kentlerde yaşayan nüfus oranının ve şehir sayısının artmasını sağlayan bir nüfus hareketi²¹ olarak tanımlanmakta ve demografik bir kentleşme tanımı olmaktadır. Demografik açıdan, özellikle köyden kente göçle beslenen nüfus yoğunluğunun fazlalığı olarak ifade edilirken, ekonomik açıdan kentleşme işgücünün tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne aktarılmasıdır²². Bu tanımlarda geniş anlamda yapılan kentleşmenin, kenti oluşturan unsurlara göre parçalandığı görülmektedir. Kentleşmenin asli unsurları ayrı ayrı kullanılmaktadır.

Geniş anlamda yapılan kentleşme tanımında, nüfus, ekonomik faaliyet, sosyolojik ve yönetsel kıstaslar dikkate alınmaktadır. Kentleşme, üretimin, ticaretin ve hizmetlerin süratle büyümesiyle veya doğum oranının fazla olması ve bu fazlalığın kent dışı yerleşme yerlerinde yaşamak istememeleri veya iskan edilmemeleri nedeniyle, nüfusun kentlerde birikmesine ve kent sayısının artmasına neden olan, aynı zamanda da buralarda yaşayanların özel hayatlarını ekonomik sosyal ve siyasal davranış açısından etkileyen ve devletin de belirli bir takım faaliyetlerini gerektiren değişiklikler²³ olmaktadır. Kentleşme en genel anlamda kırsal yerleşmelerin kente dönüşmesi ya da doğrudan kentin

²⁰Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş ve Cevat Geray, a.g.e., s. 24.

²¹ Ruşen Keleş, a.g.e., s. 19

²² Adem Kalça, "Sanayileşme Temeline Dayanmayan Şehirleşme ve Kayıtdışı İstihdam" **Ekonomik Yorumlar Dergisi** Haziran 1999 yıl:36 s. 49

²³ Eyüp G. İşbir, **Kentleşme Metropolitan Alan ve Yönetimi**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:185, 1982 s. 8-9.

büyümesi biçiminde bir süreç, nüfusun kentsel alanlarda yoğunlaşması²⁴ sonucunu doğuran bir olay olmaktadır.

Kentleşme olgusu, neden sonuç ilişkileriyle ve karmaşıklığı ile ele alındığında daha kapsamlı bir tanım ortaya çıkmaktadır. Çünkü kentleşme olgusu bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimlerden doğmaktadır. Kentleşme temelde bir süreç olduğundan, süreci ortaya koyabilecek tanımların kapsamının geniş olmasını gerektirmektedir.

Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşturarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci²⁵ olmaktadır. Bu süreci harekete geçiren ise ekonomik faaliyetler ve sanayi olmaktadır.

“Sanayi faaliyetlerinin yerleşmelerde nüfus birikimi ve çeşitli başka ekonomik faaliyetlere yol açması, dolayısıyla nüfusta işbölümünü gerçekleştirmesi ile “şehirleşmeye” önyak olduğu bilinmektedir²⁶.”

Kent tanımında olduğu gibi kentleşme tanımında da sanayi üretiminin, üretim biçimindeki değişimin, önemli bir yeri vardır. Kentleşme bir süreçtir. Tarımdan sanayie geçişle ortaya çıkan, bu nedenle de ekonomik faaliyetlerden sanayinin özel yeri olan bir süreçtir. Sanayileşme ile kentleşme arasında doğru yönlü bir ilişki vardır²⁷. Kentleşmenin itici gücü olan sanayileşmenin etkisini az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin kentleşmesinde görmek mümkün olmaktadır.

1.3.2. Kentleşmenin Özellikleri

Kentleşmenin özelliklerini tek kelimeyle değişim olarak ifade edebiliriz. Bir süreç olan kentleşme nüfusta, istihdam biçimlerinde, sosyo-ekonomik yapıda, yönetim yapısında değişimdir.

²⁴ İsmet Kılınçaslan, a.g.e., s. 1.

²⁵ Ruşen Keleş, *Kentbilim İlkeleri*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1976, s. 31

²⁶ Erol Tümertekin, a.g.e., s. 82.

²⁷ Adem Kalça, “*Sanayileşme Temeline Dayanmayan Şehirleşme ve Kayıtdışı İstihdam*”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*

Kentleşmenin temel özellikleri şöyle sıralanabilir²⁸;

- Kentleşme, ister bir yerleşmenin kente dönüşmesi, ister bir kentin büyümesi biçiminde olsun, nüfusun kentlerde yoğunlaşması olarak demografik bir süreçtir.
- Kentleşme, fiziksel çevre ve yaşam koşullarında bir değişme yaratır.
- Kentleşme, toplumsal değişme ve yeniden biçimlenme sürecidir.
- Kentleşme, yeni örgütlenme biçimlerini ortaya çıkarır
- Kentleşme, nüfusun tarımdan sanayi ve hizmetlere kayması ile birlikte kentsel istihdam biçimlerinin ağırlık kazanmasına yol açmaktadır.

Nüfusun tarımdan, kentsel etkinliklerde(ticaret, sanayi, hizmet) birikmesi de ekonominin çeşitlenmesi, yoğunlaşması ve örgütlenmesi işgücünün ise nitelik kazanarak verimliliğinin artması²⁹ da kentleşmenin belli başlı özelliklerinden birisidir.

1.3.3. Kentleşme Nedenleri

Kentleşme tanımlarında ifade edilen süreç, bir olgular bütünü olmaktadır. Sürecin bir ucunda kırdaki çözülme diğer tarafında ise kentte yoğunlaşma yer olmaktadır.Kentleşme (sanayi devrimiyle hız kazanan) nedenleri dar ve geniş kapsamlı olmak üzere çeşitli başlıklar altında toplanmıştır.

Geleneksel tanımlama ile kentleşme nedenleri itici, çekici ve iletilici olarak üçe ayrılmaktadır. Genel olarak, nüfusun kırdan göç ederek kentlere yerleşmesi, kırın iticiliği ve kentin çekiciliği ile açıklanmaktadır. Klasik ve çağdaş kentleşme nedenleri geleneksel kentleşme nedenlerinden farklı alt başlıkları içermektedir. Klasik kentleşme nedenleri, tarım ve ulaşım tekniklerinin gelişmesi, çalışma olanakları, göç etme eğilimi, coğrafi, hukuksal ve siyasal nedenleri kapsamaktadır. Çağdaş kentleşme nedenleri içerisinde çeşitli devletler arasında meydana getirilen ekonomik işbirliği toplulukları, yabancı işçiler ve

²⁸ Hasan Ertürk, a.g.e., s. 14

²⁹ Yakut Sencer, a.g.e. s. 8.

halkın hareket etme olanağının artması girmektedir³⁰. Diğer bir sıralama ise ekonomik, teknolojik, siyasal, sosyo-politik gibi daha kapsayıcı başlıklar altında toplanmaktadır. Tüm bu başlıklar altında sıralanan kentleşme nedenleri aşağı yukarı birbirine benzer konulara açıklık getirmektedirler. Sadece sınıflandırmaları farklı olmaktadır.

Kentleşme nedenlerine daha kapsayıcı başlıklar altında bakılacak olursa;

1.3.3.1. Ekonomik Nedenler

Ekonomik nedenlerin bir kısmı itici bir kısmı da çekici etmenler olmaktadır. Köylü nüfusu kırdan iten nedenler³¹ şöyle sıralanabilmektedir;

- Tarımda makineleşme: Makinelerin tarıma girmesiyle tarımda ihtiyaç duyulan insan sayısını azaltmıştır.
- Verimlilik: Az gelişmiş ülkelerde tarımın verimliliği düşüktür. Sel, erozyon gibi toprağın verimliliğini etkileyen doğa olaylarının etkisi fazladır.
- Gelir düşüklüğü: Kişi başına düşen gelir seviyesinin yanında toprak mülkiyetinin tek elde toplanması veya nüfus arttıkça toprağın daha küçük parçalara bölünmesi de gelirin düşük ve adaletsiz olmasını getirmektedir.

Kırsal kesimde fazla gelen nüfusu kentlere çeken etkenleri de ayrıma tabi tutabiliriz.

- Uzmanlaşma(içsel biriktirmeler): Üretim maliyetinin düşmesi ve gelire yol açar.
- Dışsal biriktirmeler: Tamamlayıcılık ilişkisi içinde olan işletmelerin birbirlerinden sağladıkları yararlardır. Bu yararlar kentin büyüklüğü ile doğru orantılıdır.
- Kentleşme biriktirmeleri: Farklı ekonomik etkinlikleri gerçekleştiren birimlerin belirli bir mekanda bir arada olma nedeniyle sağladıkları

³⁰ Eyüp G. İşbir, a.g.e., s. 33.

³¹ Hasan Ertürk, a.g.e., s. 22.

yararlarıdır. Bu yararlar arasında, alt yapının gelişmesi, çeşitli yardımcı hizmetler, araştırma ve eğitim kolaylıkları sayılabilir.

- Üretim faktörlerini kolayca bulabilme olanağı: Kentler çok sayıda nitelikli insan gücünün bulunabildiği yerlerdir. Kişi başına gelir, kırsal kesime oranla yüksektir. Bankacılık hizmetleri ve girişim gücü yönünden de kentler belirli üstünlükler sunmaktadır.
- Sosyal olanaklar: Kentte yaşayanlar, kırsal kesimde bulmaları güç olan mal ve hizmetlerden daha kolayca yararlanma olanağına sahiptir.

1.3.3.2. Teknolojik Nedenler

Bilim alanındaki gelişmelerin insan yaşamına girmesiyle köklü değişiklikler olmuştur. Teknolojik alandaki hızlı gelişmenin üretime yansması kentleşme nedenlerinden en önemlisini meydana getirmiştir. Kırdaki ürünün artması, ürünün taşınmasının kolaylaşması sanayi için önemli bir başlangıç olmuştur. Kır hem artık ürün hem de fazla gelen işgücü ile sanayiinin gereksinim duyduğu işgücü ve sermayeyi sağlamıştır. Artan ürünün kolay ve ucuz taşınmasını sağlayacak ulaşım araçlarındaki teknolojik ilerlemeler kentleşmenin hızlanmasını sağlamıştır.

“ Buhar makinesinin bulunmasına kadar ancak birkaç kentin nüfusu 100.000’i aşabilmiştir. Buhar gücü bir yandan türlü üretim faaliyetlerinin, bir yandan da yönetim hizmetinin ve dağıtım faaliyetlerinin fabrikalar yakınında birikmesine yol açmıştır. Buhar gücünün nüfusu yoğunlaştırıcı etkisine koşut olarak, elektrik enerjisi de kentleşmeyi bir başka açıdan etkilemiş, köylerden kentlere akın eden nüfusu, kent merkezinden çevresine doğru dağıtıcı bir rol oynamıştır. Bir yandan da, elektrik enerjisinin sanayide artan oranda kullanılması nüfusun ve sanayiinin belli merkezlerde toplanmasına yardımcı olmuştur. Banliyöleşme ve metropolitenleşme gibi olaylar ise otomobil çağının ürünleridir³².”

1.3.3.3. Siyasal Nedenler

Kentleşmenin siyasi nedenleri arasında; ülkenin idari yapısı, ekonomisi, ticareti, mülkiyet hakları ve bunları düzenleyen yasalar ve alınan siyasi kararlar sayılabilir. Kentleşmeyi belirli bir plan çerçevesinde sağlamak için çeşitli yasalar çıkartılabilir.

³²Ruşen Keleş, *Kentbilim İlkeleri...*, s.37.

Gezme, yerleşme, ticaret gibi kentleşmeyi etkileyecek bazı etkinliklerin yasalarla şartlara bağlanması da siyasi nedenler arasında sayılır.

Özellikle siyasilerin oy kaygısı nedeniyle, seçtikleri yere çeşitli yatırımlar için siyasi güçlerini kullanmaları, siyasi kararlarla beldeleri kent ilan edip arkasından kenti kentleştirebilmeye çalışmaları bu nedenler içerisinde yer alır. Siyasi nedenlerde belirleyici olan genelde ülkenin yönetim şekli ile siyasilerin tutum ve davranışları olmaktadır.

1.3.3.4. Sosyo-Psikolojik Nedenler

Sosyo-psikolojik nedenler genel olarak kırsal ve kent arasındaki yaşam biçimleri ve standartları arasındaki farklardan kaynaklanmaktadır. Kentin bireye veya topluma sunduğu yaşam olanakları, kırsaldan farklı bir toplumsal örgütlenme ve ilişkiler bu nedenler içerisinde sayılabilir.

Köye göre daha özgür olan kentin havası, geniş bir topluluğa mensup olma, toplumsal, kültürel olanak ve hizmetler kırsal kesimde bulunan bireyler için kente göç nedeni olabilmektedir. Kentin yaşam standartlarının köyün yaşam standartlarına göre daha iyi olması, eğitim, sağlık ve kültür sanat gibi etkinliklerin fazlalığı, girilebilecek sosyal ortamların çokluğu ve rahatlığı çekici gelebilmektedir. Kent yaşamının, köy yaşamına göre baskıcı adet, gelenek ve göreneklerden arınmış olması da nedenlerden biridir.

1.4. Sanayileşme

Sanayi, hammaddeleri işleyerek kullanılabilir madde haline getirmek için gerçekleştirilen üretim ve bu üretimde kullanılan araçların tümüdür. Sanayi dar anlamda imalatı diley getirirken, geniş anlamda sanayi tanımının içine kar sağlayıcı mal ve hizmet üretimi ve sunumu da girer. Turizm, eğlence sanayi gibi sanayiler buna örnek olarak verilebilir. Daha çok kullanılan anlamda ise sanayi,

“tarımsal olmayan kullanma değerleri üreten ve kolektif bir nitelik taşıyan ekonomik faaliyeti diley getirir. Bu genel anlam tarımı, zanaatçılığı ve hizmetleri anlam dışı bırakır³³.”

Sanayileşme ise, zanaatçılıktan fabrikalaşmaya geçişi, makineleşmeyi anlatır. Sanayiinin tarıma göre önceliğini, ekonomik yapıyı hızla değiştiren teknik gelişme olarak

³³ Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 353.

da kullanılan sanayileşme kavramı bir ülkenin sanayileşmesinden bahsedilirken sayılan anlamların hepsini kapsar. Bir ülkenin ekonomik kalkınması bu anlamda tümüyle sanayileşmeye bağlı olmaktadır.

Sanayi, bireysel zanaatlardan başlayarak pek çok aşamadan geçerek günümüzdeki sanayi evresine ulaşmıştır. Bu aşamalar içerisinde ise sanayi devrimi olarak adlandırılan dönem bilim ve teknolojinin sanayie büyük bir sıçrama yaptırdığı ve belirleyici olduğu bir aşama olmuştur. Sanayi devrimi(industrial revolution) deyimi, İngiliz ekonomisti Arnold Toynbee tarafından ileri sürülmüştür. 18. yüzyılda gerçekleşen ve bu yüzyıla damgasını vuran bu devrim geniş çapta makineleşmenin ürünüdür. Bu döneme kadar ekonomik faaliyetler tarım ve ticaret üzerinde yoğunlaşmıştı. Sermaye sahiplerinin çoğu servetini üretimle değil, ticaret, tefecilik, ulaştırma ve tarımdan kazanıyorlardı ve fabrika işçisi yoktu. Sanayi devrimi ile zanaatçılıktan fabrika üretimine geçilmiştir.

“1792 yılının sonbaharında Avrupa Pazar ve sergilerine, ilk defa olarak İngiliz makine iplikleri sunuluyordu. İpliklerin düzgünlüğü, ucuzluğu ve çokluğu herkesi hayran bırakmıştı. Pamuk ipliğinin makinede bükülmesi basit bir işti. Ama aynı zamanda bunda, bugün endüstri devrimi dediğimiz bir devrim saklı bulunmaktadır. Diğer bir deyişle küçük zanaat hayatından kitle üretimine geçişle belirlenen yeni bir teknoloji devri başlamıştır. Böylece biri Fransa’da diğeri İngiltere’de başlamış bulunan ve ikisi arasında kuvvetli ilişkilerin bulunduğu söylenen iki devrim beraberinde getirdiği politik ekonomik ve sosyal değişmelerle insanlık tarihinde yeni bir devrin başlangıcı olmuştur³⁴.”

Sanayi devriminin kara Avrupa’sında değil de İngiltere’de gerçekleşmesinin pek çok nedeni vardır. Öncelikle İngiltere’nin esir ticareti, korsanlık, ticaret ve savaşlar yoluyla zengin bir ülke olmasıdır. 1757 yılından itibaren Hindistan’ın, Bengal’in İngiltere tarafından yağmalanarak bu ülkelerin zenginliklerinin İngiltere’ye aktarılması ve buralarda köle emeğinin kullanılması ile birlikte doğan gelirler doğmakta olan İngiliz sanayisinin mali kaynağını teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra, fen ve mühendislik alanındaki çalışmaların desteklenmesi ve yeni girişimcilerin varolmasıydı.

Ekonomistler sanayi devrimini genellikle üç döneme ayırırlar. 1774’te James Watt’ın buhar makinesini buluşuyla başlayan dönem ilk dönemdir. 1869 yılında Gramme

³⁴ Nusret Ekin, *Endüstri İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi No: 2167, 1976, s. 2.

makinesinin buluşu ikinci dönem ve üçüncü dönem ise II. Dünya Savaşı sonunda bilgisayar ve otomasyon kullanımıyla başlayan dönem olmaktadır.

James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan sanayileşme süreci ekonomik, siyasi ve sosyal yönde pek çok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Ekonomik alandaki belli başlı değişiklikleri kısaca şöyle sıralamak mümkündür,

- “Fabrika sanayisinin gelişmesi, üretim-tüketim ve pazarlama ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirmiştir.
- Endüstri devrimiyle kitle üretimine geçilmesi o güne kadar mevcut yaşayıp giden zanaat hayatının esnaf ve lonca düzeninin iktisadi şanslarını ortadan kaldırmıştır.
- Milli gelirin daha önemli bir bölümü, sanayi ve hizmet sektörlerinden elde edilmeye başlamış dış piyasalara dönük ihracat ekonomileri ortaya çıkmıştır³⁵.”

Sanayi devriminin ekonomik alandaki sonuçları ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği mekanlarda da hızlı değişikliklere yol açmıştır. O zamana kadar çok dar olan ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği yerleşim yerleri olan kentler, ekonomik faaliyetlerdeki artışı paralel olarak hem bir değişim geçirmişler hem de hızla büyüyerek genişlemişlerdir. Asıl kentleşme olgusu bu dönemde, sanayi devrimi ile başlayan süreçte ortaya çıkmıştır. Bu anlamda sanayi devrimi, sanayileşme kentler açısından son derece önemli olgulardır.

Kentleşme olgusu gerçek anlamda sanayileşmenin bir sonucu ve birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Avrupa'nın büyük kentlerinin doğuşu Avrupa'nın sanayileşmesiyle aynı döneme rastlamaktadır. Fabrika üretimi ile birlikte köylerden kentlere akınlar olmuştur.

“Kentleşme ile sanayileşme ilişkisine en belirgin kanıt olarak Sanayi Devrimine kadar nüfusun %80'den fazlasının kırsal yörelerde yaşaması gösterilebilir. Ayrıca sanayi

³⁵ Nusret Ekin, a.g.e., s. 4.

öncesi kentlerden pek azının nüfusu 10 bini aşmıştır. Örnek olarak 1871 yılında Alman İmparatorluğunda nüfusun sadece %5'inin büyük kentlerde yaşadığı söylenebilir³⁶.”

Kentlerin doğuşu ve gelişimine bakıldığında ekonominin özellikle sanayiinin kentleşmede belirleyici olduğu görülmektedir. Tarımsal üretimin depolanması, yönetim merkezi olmaktan ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı, el zanaatlarının geliştiği ve yaşayanların hayatlarını tarım dışından kazandığı mekanlar olan kentler sanayileşme ile birlikte hızlı büyümeye ve yeni kentler kurulmaya başlanır.

Sanayi devrimi ile birlikte manifaktür üretimden fabrika üretimine geçilmesi fabrikaların kurulduğu yerlerin nüfusu çekmesine, büyümesine neden olmuştur. Kitleseel üretim kentlerdeki nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. Fabrikalarla birlikte çehresi de değişen kentler kırsal kesim için iş bulma umudunun olduğu yerler olarak da çekim merkezi haline gelmiştir. Kentleşme demografik açıdan olsun, ekonomik açıdan olsun tanımlanmasında sanayi devrimi, sanayileşme bu tanımlar için önemli bir belirleyici olmuştur.

“Sanayi faaliyetlerinin toplandığı yerleşme alanlarında, aynı zamanda hızlı bir kentleşme olayının gerçekleşmesi sanayileşme sürecinin doğala bir sonucu olmaktadır. Kentleşme hareketinin hızı ve yapısı genellikle her ülkede sanayileşme hızına bağlı olmaktadır³⁷.”

Kentlerin doğuşu ve gelişimine bakıldığında ekonominin belirleyici olduğu görülmektedir. Ekonomi içerisinde ise sanayi devriminin ve sanayileşmenin belirleyici konuma gelmesi ile birlikte, sanayileşme-kentleşme ilişkisinin öneminin sanayileşmeyle arttığı söylenebilir. Bu ilişki en iyi biçimde kentlerin gelişimi ve kentleşme olgusunun incelenmesinde görülmektedir.

1.5. Kentlerin Doğuşu, Gelişimi ve Sanayileşme

Kentlerin doğuş ve gelişim seyrine baktığımızda, farklı özellikler gösteren yerleşim yerlerinin kent olarak tanımlandığını görmekteyiz. Mübeccel Kıray, Kentleşme

³⁶ Akın İlkin; **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Yayın No: 496, 1983, s.49.

³⁷ Akın İlkin, **a.g.e.**, s. 50.

Yazıları'nda, çeşitli devrelerdeki kentlerle modern kentlerin aynı özelliklere sahip olmadıklarını söylerken, bu noktaya işaret etmektedir. Ama, çeşitli özellikler gösteren, farklı dönemlerin yerleşim yerlerini kent tanımı içine dahil eden, her dönem nüfusun ve tarım dışı faaliyetlerin toplandığı yığılma merkezleri olmalarıdır. Bu yığılma merkezleri, her dönemin farklı sosyo ekonomik yapısını yansıtmakla birlikte, hepsi de kent tanımına uygun düşen yerleşim yerleridir. Bu bağlamda, kentlerin tarihsel gelişimlerine bakmak kentin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.5.1. İlk Kentler ve Gelişimleri

İlk kentler, M.Ö.II. ve M.Ö.III. binlerde Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı Irmak vadilerinde, verimli tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi olarak ortaya çıkmıştır.³⁸

İnsanoğlunun bu aşamaya gelebilmesi birkaç bin yıl süren bir evrimle toplayıcılık ve avcılıktan tarım ve hayvancılığa geçmesiyle olmuştur. İlk kez yerleşik düzene geçmesi ile birlikte ilk kentler de meydana gelmeye başlamıştır.

İnsanların bir kısmı M.Ö. 5000 den daha önceki dönemlerde yemek için pek çok bitki kullandılar ve bazı hayvanları evcilleştirdiler. Bununla birlikte tüm zamanların en büyük keşfi tohumlardır. Özellikle bunların depolanması ve yetiştirilmesi olmuştur. Sonuçta her biri, kısa sokaklar ile bir düzine küçük basit evlerden, tahıl depolamak için çukur ve ya kuyulardan ibaret olan, yerleşik köyler kuruldu.³⁹Örneğin; Mezopotamya'da Fırat nehri yakınlarında yer alan Uruk höyüğü bilinen en eski kentlerden biridir.

“Uruk'ta gerek açığa çıkartılan mimari eserler, gerekse toplanabilen malzeme nedeniyle bir kentle karşı karşıya bulunduğu konusunda bütün arkeologlar hem fikirdir. Örneğin bulunan mühürler kullanış ve özellikleri itibariyle malları ve kişileri denetleyen bir otoritenin ortaya çıkışının ilk aşamalarından biridir⁴⁰.”

Aynı şekilde, Sümer kentleri üzerine yapılan araştırmalarda kentlerin özelliklerini ortaya koyması bakımından ilginçtir. Sümer kent kazıları, kentlerin mekansal özelliklerini olduğu kadar toplumsal örgütleniş ve hiyerarşik yapılarını da göstermektedir.

³⁸ Leonardo Benevole, a.g.e. s. 19.

³⁹ David E. Christansen, *Urban Development*, New York:Hoit, Rinfehant anad Winston Inc., 1964, s. 7-8.

⁴⁰ Jean-Luis Huot, Jean-Paul Thelmann, Dominique Valbelle, a.g.e., s. 45.

“İktidardaki seçkinler, tacirler, her düzeyden yöneticiler, katipler, uzman zanaatkarlar, tapınak görevlileri, askerler ve kent halkı, çeşitlilikleri ve birbirlerini tamamlamalarıyla eşitsizliği gün geçtikçe artan, bir sosyal merdiven boyunca hiyerarşik düzende dağılımlarıyla devrin Mezopotamya’sının artık tam olarak kentleşmiş bir dünya olduğunun somut kanıtıdır. Sümer kentleri kendilerini çevreleyen kırsal bölgeyle beraberlik halinde bu dünyayı yapılandırmakta ve örgütlemekte başı çekmektedir...Kent, tanrıların ikamet ettiği ve içlerinde büyük tapınaklar biçimini almış saraylarını bulundukları mekan olmaktadır. Kent, geçiminde her ne kadar çevresindeki kırsal bölgeye bağlıysa da, yaratılan bu yeni dünyanın kalbidir⁴¹.”

Yapılan kazılarda ulaşılan belgeler, kırsal kentle birlikte var olduğunu göstermektedir. Kırsal kendisiyle birlikte kenti de besleme görevini yerine getirmektedir. Kent dinsel olarak merkez konumunu korumakta ve geçim olarak kırsal bağlantısını sürdürmektedir.

Kırsal kent birlikteliği ve tarımın ilkel biçimde yapılıyor olması ilk kentlerin verimli topraklarda kurulmasını getirmiştir. İlk kentler, tarımsal olarak fazla ürün alınabilen, ticarete konu olabilecek kadar fazlalığın yaratılabileceği topraklardır. Çünkü, kent çevresindeki kırsal birlikte vardır. Kırsal bağı olmayan bir kent olmamıştır. Kırsal hem kendini beslemiş, hem artık ürün ile ticarete konu olarak kenti beslemiştir. İlk dönemlere ait bir yerleşim merkezinin kent sayılabilmesi için nüfus yoğunluğu, yerleşim merkezinin surlarla çevrili olması, boyutları yeterli ölçütler değildir. Kent, insanların birbirleriyle buluştukları, malların değiş tokuş edildiği ve fikirlerin yayıldığı bir ilişkiler ve kararlar merkezidir⁴². Kırsal ürettiği ürün ticarete konu olarak kentlerde işlem görmektedirler.

M.S.3. yüzyıldan başlayarak, (barbar istilaları ve imparatorluk devletinin güçten düşmesiyle) kentlerin güvenliği azalmaya başlamıştır. Bu dönemde kentlerin, tehlikeye düşen sivil kurumların korunduğu, tahkimli merkezler olarak büyük önemi vardır⁴³. Ancak surlarla çevrili yerler, klasik dünyadaki modele uygun kentler değildir⁴⁴.

⁴¹ Jean-Luis Huot, Jean-Paul Thelmann, Dominique Valbelle, a.g.e., s. 81.

⁴² Jean-Luis Huot, Jean-Paul Thelmann, Dominique Valbelle, a.g.e., s. 14.

⁴³ Leonarda Benevole, a.g.e. s. 24.

⁴⁴ R.J. Holton, a.g.e.s. 18

Ortaçağ kentlerini inceleyen H.Pirenne⁴⁵, ticareti kentin varolması için geçerli ve başlıca nedenlerden biri saymaktadır. Sadece, korunmak için yerleşim yerinin etrafının surlarla çevrilmesi veya kilisenin etrafında oluşan, yerleşim yerlerini kent olarak saymamaktadır. Çünkü, buralarda yaşayanlar toprakla uğraşıyorlar, bir saldırı anında, kent surları içerisinde toplanıyorlar, tehlike geçtikten sonra ise tekrar kıra dönmektedirler.

Kale kentler ise, en küçük bir kentsel özellik taşımamaktadırlar. Nüfusu, özünü oluşturan şövalye ve rahiplerin dışında yalnızca bunların hizmetinde çalışan çok az sayıda insandan oluşmaktadır. Halkı, kent halkı değil, kale halkıdır. Bu halk hiçbir şey üretmeden çevre bölgelerden sağlanan gelirlerle geçinmektedirler.

Avrupa'da akınlardan, açık arazide çalışan halkı korumak için senyörler kaleler ve şatolar yaptırmışlar, tehlike olması durumunda malikane halkı buralara sığınmış, tehlike geçince, tekrar köylerine, işlerinin başına geçmişlerdir. Avrupa'da ticari hareketlilik başlayınca silahlı kabileler halinde dolaşan tüccarlar, bu şatoların ve kalelerin duvarları diplerinde gecelemeğe başlamışlar, zamanla bu alışkanlıkla birlikte, tüccarların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan, çalışan insanların ikamet yerleri olmuşlardır. Zamanla güvenliklerini sağlamak için etraflarını bir surla çevirmişlerdir. Böylece, etrafında toplanılan, bir merkez olan şato önemini kaybetmiştir. Zamanla genişleyen kentin bir kenarında kalmıştır.

Nüfusun artması ile genişlemeler ve kentin kendi içerisinde yeni düzenlemelerde yapılmaya başlanmıştır. Geç Ortaçağın tahkimli kentleri, göçle gelen ve artan nüfusun tümünü barındıramadığından kapıların dışında eski merkezler ile eşit pozisyon kazanan ve surların sürekli genişletilmesinin gerektiren, yeni yerleşmeler kurulmuştur. Genişleyen bu kentlerin, zanaatçı ve tüccar nüfusu başından beri çoğunluğu oluşturmuş ve ekonomik etkinlikleri için uygun koşullar sağlamak, özerk bir yönetim ve yasama ile başta tahkimat ve silahlanma olmak üzere, genel kamu yararına işlerde kullanılacak gelirle, orantılı bir vergi sistemini de içermiştir. Bu düzenlemeler, kentin ötesindeki kırsal alana değil, yalnızca ucuna kadar gitmiştir. Kent, yine yiyecek, içecek ve gerekli malların sağlanması bakımından kırsal kesime bağımlıdır⁴⁶.

⁴⁵ Henri Pirenne, a.g.e., s. 63

⁴⁶ Leonardo Benevole, a.g.e. s.59-60.

Sadece savunma ve dini ağırlıklı olarak bir araya toplanma ile oluşan yerleşim yerlerini, H. Pirenne, kent olarak adlandırmamaktadır. Ama kasaba ve kale kentler kentlerin tarihinde temel bir rol oynadıklarının⁴⁷ kabul etmektedir. H. Pirenne'nin günümüz kentlerinin ilk nüvesi olarak kabul ettiği, ticaret kentleri olarak adlandırabileceğimiz kentler ise Ortaçağın ikinci. yarısından itibaren doğmuşlardır. Bu yeni kentlerin ilk sakinleri tüccarlar olmuşlardır.

Antik çağda, kentlerin siyasal örgütlenmedeki rolü ortaçağdakinden daha büyüktü, ama, buna karşılık, ortaçağda kentlerin ekonomik etkisi, daha önceki dönemlerdeki etkisini kat kat aşmıştır. Ortaçağ kentleri, tarım ürünlerinin fazlalığı üzerinde oluşan ticaretin gelişimi ile birlikte olmuştur. Ticaretin gelişimi, kentleri geliştirmiştir. Kentler, kurulduktan sonra yaşaması, gelişimi bir anlamda ticarete bağımlı olmaktadır. Kentler, topluma artık onsuz olamayacağı bir işbölümü getirmişlerdi. Onlarla, kırsal bölgeler arasında karşılıklı bir hizmet alış verişi kurulmuştur. Kırsal bölgeler, kentlerin beslenme gereksinimini karşılamış, buna karşılık kentlerde, onlara, ticari mallarla, mamul eşyalar sağlamışlardır. Örneğin; ticaretin etkisi altında, eski Roma kentleri yeni bir yaşam kazanmışlardır⁴⁸.

İşbölümü ve mülkiyet ilişkileri çerçevesinde oluşan kent, nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, zevklerin, gereksinimlerin bir merkezde toplanmasıdır. Kır ve kentin ayrılması ise en büyük maddi ve zihinsel işbölümüdür. Kent ile kırsal ayrılması, sermaye ile toprak mülkiyetinin ayrılmasıdır. Aynı zamanda, sermayenin, toprak mülkiyetinden bağımsız olarak varlığının ve gelişiminin başlangıcıdır.

“İşbölümündeki bundan sonraki genişleme, üretim ile ticaret arasında ayrılma, ayrı bir tacirler sınıfının oluşması oldu. Bu ayrılma daha önceden eski kentlerde zaten gerçekleşmiş bir durumdaydı ve kendini gösteriyordu.

Ticaretle uğraşan özel bir sınıfın oluşması, ticaretin tacirler sayesinde kentin yakın çevresi ötesine genişlemesi, çabucak, üretim ile ticaret arasında karşılıklı bir canlılığın ortaya çıkmasına neden oldu. Böylece kentlerin birbirleri arasında ilişkiler kuruluyor, bir kentten ötekine yeni avadanlıklar götürülüyor ve üretimle ticaret arasındaki

⁴⁷ H. Pirenne, a.g.e. s.63.

⁴⁸ H. Pirenne, a.g.e. s. 82

bölünme, çabucak farklı kentler arasında üretimin yeni bir bölünmesini yaratıyor, kentlerin her biri ötekine ağır basan bir sanayi kolunu işletmeye başlıyor. İlkel sınırlılık, yöresellik, yavaş yavaş kaybolmaya başlıyor⁴⁹.”

Aynı şekilde, Avrupa'nın binli yıllardaki kentlerine harita üzerinde bakıldığı zaman ticaretin etkisi görülmektedir. Bu kentler, çoğunlukla uzun mesafeli ticaretle uğraşmaktadırlar. Ticaretin, vergiler için iyi bir gelir kaynağı olması nedeniyle, genellikle siyasal iktidar merkezi de olan, ana bir odağın başı çektiği ve başkentle birlikte tutarlı bir birim oluşturan, ikinci, üçüncü ve dördüncü derecede odaklanan, bu ana odağı çevreleyen bölgeler içinde toplandığı görülmektedir⁵⁰. Bu dönemde, ticaretin gelişmesiyle kentlerin yönetsel, korunmaya yönelik ve dini etkinlikleri geri plana düşmüştür. Ticaret, kentlerin gelişimi ve çekim merkezi olma durumlarını belirlemiştir.

Ticaret, kapitalist döngülere dahil olmanın temel mekanizmasıdır. Ticari malın, siyasal sınırları aşabilmesi ancak, liman kentlerinde yaşayan tüccarlarca bu kentlere kanalize edilmeleriyle, gerçekleşmiştir. Bu tür ticaret merkezleri, kapitalizmin yayılmasından önce tarım imparatorluklarında vardır⁵¹. Ortaçağdaki kentleşme, aynı zamanda kapitalizmin doğuşudur. Çünkü, kırdaki artık ürün, ne zaman ticarete konu olmaya başlamış, o zaman kentleşme süreci başlamış ve hız kazanmıştır. İlk kentlerde, artık ürünün ticareti (üretim araçlarının gelişmişliği ürün düzeyini de belirliyordu) dikkat çekecek düzeyde olmadığı için ilk kentlerin savunma, yönetim ve dini yönleri ön plana çıkmıştır.

Kent ve kentlileri tanımlayan pek çok kelime bu gelişimi yansıtmaktadır. Almanca kale duvarlarıyla çevrili yer anlamına gelen “bourg”, bu yerleşim yerinin sakinlerini de nitelemek için kullanılmıştır. Burjuva (bourgeois) ve burjuvazi (bourgeoisie) gibi kapitalist gelişmenin görünüşteki kentsel öğeleri olan kavramlar, hep bu kökten kaynaklanmaktadır⁵².

⁴⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, a.g.e., s. 91-92.

⁵⁰ Josep Fontana, *Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*, İstanbul:Afa Yayınları, 1995, s. 64-65

⁵¹ Çağlar Keyder, Y.Eyüp Özveren, Donald Quataert, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 121.

⁵² R.J.Holton, a.g.e. s. 19

Feodal toplumlarda kentler, pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının ve zanaatkarların toplandığı, çeşitli eşyaların organik enerji kullanılarak (buhar veya elektrik enerjisi ile değil de insan ve hayvan enerjisiyle) imal edildiği yerlerdir. Ekonomik hayat bakımından çok az bölünme ve ihtisaslaşma vardır.⁵³ Sanayi öncesi kentleşmenin en büyük özelliklerinden birisi de kentin beslenmesinin dışında işlenen hammaddenin de kırdan sağlanması, bu anlamda, kır-kent bütünlüğünün olmasıdır. Ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu ile paralellik gösteren kentleşme, sanayi dönemi kentleşmesine göre hızı çok yavaş ve nüfus yoğunluğu açısından da oldukça geridir. Görece geriliğe sahip olan sanayi öncesi kentleşme sanayi için bir birikim oluşturmuştur.

“Kentsel nüfusun, kırsal nüfusu belirgin biçimde kendine çekişi, 11. yüzyılın başında açıkça kendini göstermektedir. Nüfus yoğunluğu arttıkça, bunun dolaylı etkisi de artmıştır. Bu nüfusun, günlük yaşamını sürdürebilmesi için yalnızca belli bir sayıda değil aynı zamanda çeşidi gittikçe artan becerilere sahip işçilere gereksinim vardı. O zamana değin kasaba ve kale kentlerin sınırlı gereksinimleri için yeterli olan az sayıdaki zanaatkarlar, artık yeni gelenlerin çoğalan gereksinimlerini karşılayamıyorlardı. Bu nedenle en vazgeçilmez meslek üyelerinin –fırıncılar, biracılar, kasaplar, demirciler vb.- dışardan gelmesi gerekiyordu.

Ancak ticaretin kendisi de sanayi için bir uyarıcı güç olmuştur. Ülkenin sanayi bulunan her bölgesinde ticaretin bu sanayii önce kente çekmek, sonra da orada yoğunlaştırmak için başarılı çabası olmuştur⁵⁴.”

Sanayileşme öncesi kentleşme, tarımın ilerlemesi ve elde edilen üründe artış olmasının bir sonucudur⁵⁵. Kırın sağladığı hammadde ve zaruri ihtiyaçlar kentin gelişiminde büyük rol oynamıştır. İlkel kentleri sanayi kentlerine taşıyan başlangıçta kır, daha sonra ise kır ve kentin birbirlerine sunduğu destek olmuştur.

1.5.2. Sanayi Devrimi ve Sonrası Kent ve Kentleşme

Batı dünyasında, 19. yüzyıla kadar süregelen sanayi öncesi kent, belli bir ölçüde bölgeler arası bir ticaretin ürünü olmakla birlikte, bir bölgesel işbölümü geliştirmemiş ve bütünlüşmemiş bir tarım ekonomileri merkezidir. Sanayi kenti, 19. yüzyılda ortaya çıkan,

⁵³ Mübeccel B. Kıray, a.g.e., s. 9.

⁵⁴ Henri Pirenne, a.g.e., s. 119.

⁵⁵ Eyüp G. İşbir, a.g.e., s. 15.

sanayi devriminin ürünüdür. Bu kent, belirgin bir bölgesel işbölümü ve buhar enerjisiyle makine tekniğinin yarattığı merkezileşmiş bir gelişmeyle belirlenmiştir. Kent koşulları içinde hazırlanan ve toplumun her katında etkisini gösteren bu ilerlemelerin yarattığı dönüşüm bilinen adıyla sanayi devrimidir⁵⁶.

Sanayi devrimi öncesinde tarıma dayalı, geleneksel toplumda üretim evlerde veya atölyelerde gerçekleştirilmekteydi. 1765'te James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla daha da hızlanan, bir seri teknolojik yeniliğin üretime girmesi ile üretim evlerden küçük atölyelerden çıkmıştır. Fabrikalara dayalı kitlesel üretim, kentleşmeyi ve kent yapısını değiştirmiştir⁵⁷.

Sanayi devrimi, bilinen üretim dallarında verimliliği en yüksek düzeye çıkaracak biçimde işin yeniden örgütlenmesini sağlamıştır. Yeni iş kolları için sınırsız bir gelişme ortamı yaratmış ve pazar ilişkileri olağanüstü bir genişlik kazanmıştır. Böylelikle, kentlerde merkezleşen bu ekonomik büyümeyle, iş hacmi genişlerken, özellikle sanayi kesiminde işgücü giderek yoğunlaşmıştır⁵⁸. Sanayi devrimi öncesiyle kıyaslandığında olağanüstü bir artış söz konusudur. Yeni iş kollarının ortaya çıkması, kentin nüfusa ve işgücüne olan ihtiyacının artışı kentleşmeyi hızlandırmıştır.

“18.Yüzyılın ortasında, sanayi devriminin süreçleri nüfus artışı, artan sanayi üretimi ve üretim sistemlerinin makineleşmesi de dahil olmak üzere İngiltere’de başlayıp değişik hızlarla Avrupa’nın diğer devletlerine yayıldı. Bu süreçler, 13. yüzyıldan beri ilk kez Avrupa’daki kent sisteminin nitel ve nicel boyutlarını değiştirdi. Kırsal kesimden kente yapılan göçler de dahil olmak üzere, nüfus artışı, kentin hızla büyümesini körükledi⁵⁹.”

“Sanayi devrimi, kentleşme sürecinin hız kazanmasında en önemli etkidir. Buhar, elektrik, içten patlarlı motor gibi gayri uzvi enerjinin sınai ve zirai üretime, ulaşıma ve haberleşmeye tatbiki olağanüstü nüfus birikimini büyük bir fazla üretimi, geniş çapta ve etkili bir şekilde farklılaşma ve örgütlenme imkanını yaratmıştır⁶⁰.”

⁵⁶ Yakut Sencer, a.g.e., s. 18-23.

⁵⁷ Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 4.

⁵⁸ Yakut Sencer; a.g.e., s. 18.

⁵⁹ Leonardo Benevole, a.g.e., s. 188.

⁶⁰ Mübeccel B. Kıray, a.g.e.,s. 10.

Tüm sanayi dalları, ulaşım araçları, hammadde kaynakları ve insan gücü arzının ucuz ve kolay olduğu yerlerde yerleşmeyi tercih etmiştir. Fabrikalar yakınında sanayi kapitalizminin simgesi olan işçi kentleri doğmuştur. Onun için, sanayi devrimi sonrasında, kentleşme, sanayileşmenin bir yan ürünü olarak görünür. Bu özel koşullarda, sanayileşme ve kentleşme, ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlı olaylardır⁶¹. Her ne kadar, kentleşme yazının bulunması kadar eski bir geçmişe sahip ise de, esas özellik ve boyutlarını sanayileşmenin başlamasıyla ulaşmıştır⁶².

Sanayi devriminden önce kapalı bir ekonomiye sahip kentler, sanayileşme ile dış dünyaya açılmışlardır. Teknolojik ilerleme üretimin ve ticaretin hacmini genişletmiş, ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Türkiye’de de diğer ülkelerde tespit edildiği gibi, kentleşme ile sanayileşmenin arasında yakın bir ilişkinin olduğu dikkati çekmektedir. Bugün, sanayileşme derecesi yüksek olan bölge ve kentlerimiz, aynı zamanda kentleşme derecesi yüksek olan bölge ve kentlerimizdir. Mesela, Marmara Bölgesi ile İstanbul hem sanayileşme hem de kentleşme dereceleri en yüksek olan bölge ve kentimizdir. Sanayi kurulmasından sonra büyük çapta bir kentleşmeye sahne olan yerleşmeye bir örnek olarak, Batman da gösterilebilir⁶³. Sanayi devrimi kentleşme açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

1.5.3. Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülke Kentleşmesi

Yukarıda anlatılan, kent ve kentleşmenin tarihsel gelişimi, özellikle sanayi devrimi ile başlayan kent gelişimi ve kentleşme, Batı Avrupa kentlerinin izlediği bir süreçtir. Sanayi devriminin İngiltere’de olmasıyla, diğer Avrupa ülkelerine yayılması, sanayi kent ilişkisinin gelişimi bu süreçten sonra Batı Avrupa kaynaklı olmaktadır. Kent ve kentleşme, gelişmiş ülkelerin kent ve kentleşmesi olmaktadır. Azgelişmiş(gelişmekte olan) ülkeler ise sanayi devrimini gerçekleştiremedikleri veya bu süreci geç yakaladıkları için kent ve kentleşme, sanayi-kent ilişkisi daha karmaşık ve çarpıktır.

Bir yerleşme ve topluluk türü olarak kent ve kentsel gelişme düzeyi, toplumsal, ekonomik düzeyle yakından ilişkilidir. Azgelişmiş toplumlarda yerleşme düzeni ve kent

⁶¹ Ruşen Keleş, *Kentbilim İlkeleri...*, s. 33.

⁶² Eyüp G. İşbir, a.g.e., s. 17.

⁶³ Zeki Erdoğan, “*Türkiye’de Kentleşme ve Sanayileşmenin Birlikte Etkilediği Bazı Sosyal Problemler*”, *Dünya Şehircilik Kollokyumları-9*, Eskişehir: 1985, s. 155.

topluluğunun biçimlenişi farklıdır⁶⁴. Sanayileşme sürecini geriden takip eden toplumların ekonomileri gibi kentleşme düzeyleri de gelişmiş ülkelerin niteliklerine sahip değildir.

Günümüzdeki kentleşme hareketleri ise sanayi devriminden sonra gelişen kentleşme hareketlerinden farklıdır. Ülkelerin gelişmiş ve azgelişmiş olmasından kaynaklanan farklılıklar, kentleşme hareketlerini etkilemektedirler. Çünkü, gelişmiş, sanayileşmiş ülkelerin kentleşmeleri sanayie, ekonomideki büyümeye, gelişmeye dayanmıştır. Her ne kadar, az gelişmiş ülkelerdeki kent sayısının ve kentlerdeki nüfusun artması, yoğunlaşması gelişmiş ülkelerin sanayi devrimindeki kentleşmesine benzese de gelişmiş bir sanayie dayanmadığı için, nüfus yoğunluğu anlamında bir kentleşme olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin temel özelliği, kapitalizm öncesi ve kapitalist ekonomik öğelerin ve ilişkilerin bir arada olmasıdır. Kentlerin, sosyo ekonomik bir yapı olduğunu düşünürsek azgelişmişliğin ikili yapısının kentlerin özelliği haline geldiği görülmektedir.

Azgelişmişlik, her şeyden önce, toplumsal-ekonomik bir bütünlükten yoksun olmak anlamına gelmektedir. Azgelişmişliğin temel yapısal özelliği, gelişmiş ülkelerin de çözücü etkisiyle, kendi içinde her alanda geleneksel biçimlerle çağdaş oluşumların bir arada bulunduğu bir ara veya geçiş tipi olmasıdır. Azgelişmişliğin özellikleri, sosyal ve ekonomik yapı olarak incelenebilmektedir.

Sosyal yapı özellikleri kısaca; sosyo-kültürel göstergeler denilen okur-yazarlık, kişi başına düşen günlük kalori, nüfus artış hızı, dinin etkinliği, vs. olmaktadır. Bu göstergelerin gelişmiş ülkelerin göstergeleriyle arasında büyük oranda farklılık olmasıdır.

Ekonomik yapı özelliklerinde ise kullanılan temel gösterge, kişi başına düşen milli gelir ve gelir dağılımındaki denge, milli gelirden sanayi, tarım ve hizmetlerin payı, sektörlere göre istihdam oranları, işsizlik, ekonomik bütünleşme olmaktadır. Ayrıca, azgelişmiş ülkelerin kentleşmelerinde en çok göze çarpan, ekonomik dengesizliklerdir.

İç göçler yoluyla kent nüfusunun giderek ve hızla artması biçiminde beliren kentleşme olayı, azgelişmişliğin kaynağı olan, geleneksel koşullar içinde beliren gelişme ve değişimlerin ürünü olmuştur. İlkel üretim teknolojisine dayanan, tarım kesimi nüfusunun, hızlı artışıyla aşırı bir yığılmaya sahne olması, köylüyü topraktan ayıracak itici

⁶⁴ Yakut Sencer, a.g.e., s.25.

etmenler için elverişli bir koşul yaratmış ve çağdaşlaşmayla birlikte tarımsal teknoloji değişiklikleri bu etmenleri harekete geçirerek, kırsal nüfusun kentlere yönelmesine yol açmıştır. Ancak, endüstrinin çok sınırlı bir gelişme gösterebildiği kentlerde, göç eden nüfus, çoğunlukla hizmetler veya sınırda işlerde çalışarak işgücünü değerlendirmek ve bu nedenle ortalama geçim düzeyinin altında yaşamak zorunda kalmıştır⁶⁵.

Nüfusu çok kabarık olan bu büyük yerleşmeler, batı kentleriyle karşılaştırıldığında ekonomik güç olarak çok küçük kalmaktadır⁶⁶. Bu nedenle, göç ederek gelenler, köy de kaybettikleri ekonomik güçlerini kentlerde de sağlayamamakta, daha çok marjinal sektörde çalışmaktadırlar. Azgelişmiş ülkelerdeki tarım, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gibi büyük kentlerin doğmasına yardımcı olan yiyecek fazlasını üretememektedir. Gelişmiş ülkeler, sırasıyla tarım ekonomisi ve sanayi ekonomisi aşamalarından geçerek, hizmet ekonomisi aşamasına ulaşmışlardır. Oysa, gelişmekte olan ülkeler doğrudan doğruya hizmet ekonomisi aşamasına geçtikleri için kentler, yalnızca nüfusları bakımından "kentleşme ölçüsüne" uygun düşmektedirler⁶⁷.

Pazar ilişkilerinin merkezileştiği ve tarım dışı üretimin geniş boyutlar içinde örgütlendiği bir yerleşme olarak kentler, nüfusun giderek yoğunlaştığı, büyük topluluklar biçiminde belirmiştir. Ancak, üretim tekniğinin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle kentlerin nüfus özümleme gücü çok kısıtlı olduğundan bu büyüme sınırlı bir düzeyde kaldığı gibi geniş ölçüde işsiz yığınlaraya dayanmıştır⁶⁸. Bu bakımdan, azgelişmiş(ülkeler) toplumlar, kentleşme düzeyleri düşük olduğu halde kentsel etkinlikler ve endüstriyel gelişmenin haklı göstermediği oranda veya aşırı ölçüde kentleşmişlerdir⁶⁹.

Kentleşme hareketi, zaman içindeki bir değişmeyi ve kentleşme derecesi, o ülke ya da bölge nüfusunun belli bir anda belli bir tanıma göre kent sayılan yerleşme merkezlerinde yaşayan oranını⁷⁰ göstermekteyken, gelişmiş ve azgelişmiş ülke için nitelik olarak farklılıklar ifade ettiği de gözden kaçırılmamalıdır. Bu niteliğin göstergesi, dengeli ve dengesiz kentleşme olarak ortaya çıkmaktadır.

⁶⁵ Yakut Sencer, a.g.e., s. 33-34.

⁶⁶ İsmet Kılınçaslan, a.g.e., s. 73.

⁶⁷ Eyüp G. İşbir, s. 22-23.

⁶⁸ Yakut Sencer, a.g.e., s. 16-17

⁶⁹ Yakut Sencer, a.g.e., s. 33-34.

⁷⁰ Ruşen Keleş, Şehirleşme..., s. 32

Gelişmiş ülkeler, geçen yüzyılda sanayileşme ile özdeşleşen kentleşme sürecini yaşarken, günümüzün gelişmekte olan ülkeleri ise sanayileşemedikleri halde hızlı bir kentleşme sürecini yaşamaktadır. Birinci grup ülkelerde yaşanan ve sanayileşmeyi izleyen kentleşme sürecine dengeli kentleşme denilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme sürecine ise dengesiz kentleşme denilmektedir⁷¹. Azgelişmiş ülkelerde, tek büyük kentte nüfus düzeyi olağanüstü artarken, diğer kentlerde bu düzey düşük kalabilmektedir. Gelişmiş ülke kentleri arasında ise nüfus düzeyleri dengelidir.

Azgelişmiş ülke kentleri, geç sanayileşmenin tüm olumsuzluklarını yaşarken dengeli bir kentleşme gerçekleştiren sanayileşmiş ülkeler, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçmekte ve kentin oluşumunda sanayi toplumundan farklı bir yapılanmaya gitmektedirler. Bilgi toplumunda, bilgi ve iletişim ağının kentler dışına veya küçük yerleşim birimlerine de götürülebilir olması veya uydu kentlerden ana merkezlere ulaşımın bir sorun olmaktan çıkması nedeniyle kentlerden çevreye doğru yönelen bir yayılma ve genişleme sürecine dönüşebilecektir⁷².

Kentleşmenin sanayileşmeye geç başlamaktan kaynaklanan tüm olumsuzluklarını yaşayan azgelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin kentleşmelerinin niteliklerine ulaşması zor görünmektedir. Ancak, gelişmiş ülkelerin yaşadıkları olumsuzluklardan dersler çıkararak olumsuzlukların daha da ağırlaşması önlenabilir. Bu açıdan bakıldığında olumsuzlukları olumluya çevirebilmek, en azından zararlarını asgariye indirebilmek mümkün görünmektedir.

1.5.3.1. Kalkınma Planlarında Kentleşme ve Sanayileşme İlişkisi

Azgelişmiş ülkeler sanayileşme kentleşme ilişkisindeki dengesizliği giderebilmek için planlama ile bunu çözmeye çalışmaktadırlar. Azgelişmiş bir ülke olan Türkiye’de bu sorunu çözebilmek için Kalkınma Planlarında kentleşmeye yer vermiştir.

Türkiye 1960’larda planlı kalkınma dönemine geçmesiyle birlikte sanayileşme ve kentleşme ilişkisini dikkate almıştır. Azgelişmiş bir ülke olması nedeniyle sanayileşmede yaşanan sorunlar kentlere de yansımakta ve sosyo-ekonomik boyutları giderek büyüyen bir kartopuna dönmektedir. Kalkınma Planları ile bu sorunların

⁷¹ Hasan Ertürk, a.g.e. s. 24.

⁷² Hasan Ertürk, a.g.e., s.99-100.

üstesinden gelebilecek yol ve yöntemler tespit edilmiştir. Türkiye’de yaşanan kentleşme sorunun temelinde sanayileşmenin tam anlamıyla gerçekleşmemiş yada çarpık ve dengesiz bir şekilde büyümesi nedeniyle sanayi-kent ilişkisinin Kalkınma Planlarında dikkate alındığını görmekteyiz. kentleşme Kalkınma Planlarında şu şekilde yer almaktadır:

Sanayileşme ile olan yakın ilişkisi bilinen kentleşme, Türkiye’deki Kalkınma Planlarında yer almaktadır. Dengeli bir kentleşme için yapılabilecek ve uygulanacak politikaları belirleyerek 5 yıllık süreler için hedefler belirlenmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı bu anlamda hükümete yardımcı olmaktadır.

Türkiye’nin Kalkınma Planlarında kentleşme politikalarını genel olarak görmek mümkündür. Kalkınma Planlarında kentleşme politikalarının nasıl, hangi yönleriyle alındığına bakıldığında Türkiye’de kentleşmenin ana çizgileri ortaya çıkmaktadır.

1. Beş Yıllık Planda kentleşme politikası açıkça ortaya konmamıştır. 2. Beş Yıllık Planda kentleşmeye ilişkin politikalar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1968-1972 yıllarını kapsayan 2. Beş Yıllık Plan ithal ikameci sanayileşme politikasının izlendiği bir dönemde hazırlanmıştır. Bu nedenle bu politikanın izleri kalkınma planının tamamında görülmektedir.

En kapsamlı kentleşme planlarından birisini içeren 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı kentleşmeyi sanayileşme ile bağlantılı olarak ele almıştır. Türkiye’deki kentleşme nedenleri konusunda saptamalarda bulunmuştur. Kentleşmenin tarımla sanayileşmeyle alt yapıyla olan ilişkisini saptayarak durumu tespiti üzerinden politikalar üretmiştir. Özellikle sanayileşmenin kentleşmede belirleyici olduğundan yola çıkmıştır. Türkiye’deki kentleşmenin çarpık olmasının, sanayileşmenin kentleşmeyle paralel gitmemesinden kaynaklandığını bu anlamda sanayileşmeye hız verilirken sanayiinin mekan seçiminde yönlendirilmesi gereğinden söz edilmektedir. İlkeler bölümünde;

“Şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır. Sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme gelişme olayı birbirinden ayrı düşünülemez üç unsurdur. Bu unsurlar politika kararlarında birlikte ele alınacak, bunlardan herhangi birinin bağımsız olarak geliştirilmesi kaynak

israfına yol açtığından bundan kaçınılacaktır.”⁷³ Denilerek kentleşme sanayileşme ilişkisinin önemi vurgulanmaktadır. Durum tespitinde ise;

“Herhangi bir sektörün milli ölçüde planlanmasında yalnız iktisadi kriterlere uyulması halinde, hesaba katılmayan yerleşme ve şehirleşme gibi dış ekonomiler vardır. Şehir bu ekonomilerin doğduğu ve devam ettiği bir merkezdir. Bunun sonucu şehirleşme gelişme için elverişli bir imkan olarak da ortaya çıkmakta sanayileşme bakımından bir maliyet tasarrufu getirmektedir. Bu yönüyle şehirleşme sosyal gelişmeyi hızlandırıcı olması yanında doğrudan doğruya iktisadi kalkınmayı etkileyen bir faktör niteliğindedir. Teknolojik değişimde şehir ortamı hızlandırıcı bir etki yapmaktadır. Bunun nedeni artan nüfus ve yoğunluğunun yeni ilişkiler doğurması ve ihtisaslaşmayı artırması böylece teknolojik değişimleri hızlandırmasıdır. Gelişme ihtisaslaşmanın belirli ölçüyü aştığı büyük şehirlerde kendini göstermektedir⁷⁴.” Denilerek kentsel büyüme için sanayileşmenin nasıl bir anlam ifade ettiğini de belirtmiş olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde görülen dengesiz, çarpık kentleşmenin görüldüğü Türkiye’de bunun nedeni olarak görülen sanayiinin gelişmemiş, buna karşılık kent nüfusunun hızla büyümesi neden olmaktadır. Onun için, kentleşme eğiliminin sanayileşme ile desteklenebilmesi ve ortaya çıkan güçten yararlanılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

“Sanayileşmiş ülkelerin şehirleşmesi ile sanayileşmemiş ülkelerdeki ve özellikle Türkiye’deki şehirleşmenin farklı nitelikleri vardır. Sanayileşmiş ülkelerde sanayiinin şehirlerde yarattığı çekim ve kırdan serbest bıraktığı işgücü belirli bir denge yaratırken, sanayileşmemiş ülkelerde kırdan hızla itilen nüfusa şehirler iş bulmakta zorluk çekmektedir.

Türkiye’de şehirleşmenin ana nedeni, bir ölçüde şehrin çekimi yanında teknolojik gelişme, uygun tarım arazisinin sınırlılığı, toprağın toplanması ve parçalanması sonucu tarım alanlarından itilme olmuştur. Şehir faaliyetlerinin ve özellikle sanayiinin, istenilen hızla gelişmemesi sonucunda şehirler bu göçü istekli karşılamamıştır. Bu nedenle Türkiye’de şehirleşme daha çok demografik bir şehirleşme niteliği göstermektedir. Nüfusu artan şehirler sosyal ve iktisadi yönden şehir niteliklerini geliştirememişlerdir⁷⁵.”

⁷³ DPT, 2.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, Ankara, 1967, s. 263.

⁷⁴ DPT, a.g.e., s. 264.

⁷⁵ DPT, a.g.e., s. 266-267.

Uygulanacak politikalar bölümünde;

“Büyük şehirler, büyüklükleri ölçüsünde şehirleşmenin iktisadi ve sosyal gelişmeye katkısını artıran bir güç kazanmaktadırlar...büyük şehirlerin büyümesi önlenmeye çalışılmayacak, gelişmeleri desteklenecektir⁷⁶.” Denilerek büyük şehirlerin büyümesinin önünü açılmaktadır. Ancak büyük şehirlerin bulunduğu bölgelerin bölge içi bütünlüğü sağlayacak tarzda bağlantıların kurulması ve geliştirilmesi de önerilmektedir.

Sanayiinin yer seçimi ve alt yapı konusuna da değinilen planda, bunların şehirleşme için etkili bir güç olduklarına işaret edilmektedir. Alt yapı tesislerinden şehirleşme politikalarının gerçekleştirilmesi için yararlanılması gereği üzerinde durulmaktadır.

“Yer seçiminde genellikle hammadde ve ulaşım kolaylıklarının önem kazandığı ağır endüstrinin şehirleşmede doğrudan doğruya araç olarak kullanılması imkanları sınırlıdır. Bu tip endüstrinin şehirleşmeye etkisinden yararlanılacak, büyük projelerin yer seçimi Devlet Planlama Teşkilatınca yapılacak, özellikle hafif endüstri şehirleşme politikasının uygulanmasında esas araç olacaktır.

Bölgesel gelişme, şehirleşme politikasının yukarıda açıklandığı gibi uygulamasında alt yapı tesisleri etkili bir araçtır. Demiryolları, karayolları, liman yapımında yatırımların bu etkisi gözönünde tutulacak, bu etkiden gelişmede yararlanmak amaç olacaktır⁷⁷.”

Kalkınma Planlarının düzenli olarak her beş yılı kapsayacak şekilde hazırlandığı görülmektedir. Türkiye'nin kentleşme politikaları hakkında genel çerçevenin verildiği Kalkınma Planları içerisinde 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı ilk kez planda bu kadar kapsamlı ele alındığından önemlidir. 2.Beş Yıllık Plan dışında ele alınan dönem itibariyle 7.,6., ve 5.Beş Yıllık Kalkınma Planları ele alınan dönemleri de içeren planlar olmaktadır. Bu üç planda yer alan kentleşme politikalarına topluca bir göz attığımızda 1985-2000 yılları arasında Türkiye'deki kentleşme politikalarını görebiliriz.

⁷⁶ DPT, a.g.e., s. 269.

⁷⁷ DPT, a.g.e., s. 269-270.

7., 6. ve 5. Beş Yıllık Planlardan 5. Beş Yıllık Plan sanayi kentleşme ilişkisi üzerinde daha çok durmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin dağılımının yerleşim dağılımını da belirlediğinden hareketle yatırımların yer seçimine önem verileceği belirtilmektedir. Orta büyüklükteki kentlerdeki ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi, büyük kentlerdeki ekonomik faaliyetlerin küçük kentlere kaydırılması ile dengeli bir dağılımın sağlanması beklenmiştir.

5. Beş Yıllık Planında yer alan önemli bir konuda verimli tarım arazilerinin sanayiinin ve kentleşmenin gelişim ile konut, turizm ve sanayi kuruluş yeri olarak kullanılmasına yönelik getirilen durum tespittir. Bunun önlenmesine ilişkin olarak da tarım arazilerinin dışında kalan yerlerin bir an önce belirlenerek sanayi ve yerleşim için açılması olmuştur.

“Şehir yerleşme alanlarının gelişmesi, sanayi ve turizm amaçlı yapılaşma, tarım topraklarına doğru olduğundan, tarım dışına çıkarılacak bölgelerin sınırları ve fonksiyon tahsisleri il ölçeğindeki ilgili kamu kuruluşlarınca belirlenecek ve bu bölgeler konut, sanayi ve turizm alanı olarak tespit ve ilan edilecektir. Yapılaşmanın tespit edilen bu bölgelere yönlendirilmesi sağlanacak, tarım arazisi olarak bırakılan yerde dağınık yapılaşmaya izin verilmeyecektir⁷⁸.”

5., 6. ve 7. planlarda üzerinde durulan bir başka konu, kentler arası uzmanlaşmadır. Kentlerin mevcut potansiyeline göre sanayi, eğitim, turizm vb. fonksiyonlarına ağırlık verilerek uzmanlaşmanın sağlanmasının teşvik edilmesi önerilmektedir. Organize sanayi bölgelerinin uygun şartlara sahip ve gelişebileceği bölgelere, kentlere kurulmasının gerekliliğini de belirtmektedir. Ayrıca, kent planlamasının yapılması ve bununla ilgili mevzuatın oluşturulmasından da söz edilmektedir.

⁷⁸ DPT, 5.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Ankara, 1984, s. 165.

gelişme düzeylerinde daha çok önem kazanmaktadır. Özellikle geleneksel toplum yapısından sanayi toplumuna geçiş döneminde ve sanayileşme sürecinin başlangıç aşamasında bulunan toplumlarda yapısal dönüşümleri gerçekleştirecek bölgesel gelişme politikaları ön plana geçmektedir. Çünkü bölgesel gelişme süreci, önce belli bölgelerde başlamakta ve zamanla diğer bölgeleri sarmaktadır⁸⁰.”

Bölgesel ekonomide büyüme merkezleri teorisinde sektörel kutuplaşmaya dayalı olarak bölgesel kutuplaşmalar açıklanırken, kentleşme yapısı da analize dahil edilmiştir. Böylece kentleşme süreci gelişim süreci içerisinde yer almıştır⁸¹. Bölgesel gelişmede kentleşmenin öneminin anlaşılması ile sürece kent, bölge ile ilişkisi içerisinde dahil edilmiştir. Kentleşme süreciyle bölgesel büyüme arasındaki ilişki, temel ekonomik faaliyetlerin özellikle kentlerde yoğunlaşmasının bir sonucu olmuştur. Kentleri bölgesel gelişmenin motoru olarak gören Richardson, bölgesel gelişmeyi kentleşme ile açıklamaya çalışan bir model geliştirmiştir.

“Şehirler, gerek nüfusun gerekse ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı mekan birimleridir. Bu nedenle alt ve üstyapı donatım ve faaliyetleri de şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Bu sonuç, şehirlerin ve şehirsal altyapı donatımının bölgesel gelişme sürecindeki önemini vurgulamaktadır⁸².”

Temel ekonomik faaliyetlerin özellikle kentlerde yoğunlaşması, bu anlamda kent ekonomisi, ekonomiye dinamik bir yön kazandıran mekan ekonomisinin gelişimi ve bölgesel gelişme konusunda uzman olan ekonomistlerin öncülüğünde gelişmiştir. Bölgesel ekonomi 1930’larda yoğunlaşmış, bölgesel ekonomik gelişmeye yönelik çalışmalar ise 1950’lerde ortaya çıkmıştır. Bölgesel ekonomik gelişmeye yönelik çalışmalar kent ekonomisine de kapı aralamıştır. 1960’lardan sonra bu alandaki çalışmaları görmekteyiz. Ancak ilk çalışmalar daha çok bölgesel ekonomiyle ilgili olarak kent gelişimine değinen çalışmalardır. Kent, ekonomik etkinliğin olduğu bir mekan olarak dikkate değer bulunmuştur.

Kent ekonomisi konusuna ilk olarak değinen ve önemini kavrayanlar bölgesel

⁸⁰ Hüsnü Erkan, *Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987, s. 2.

⁸¹ Hüsnü Erkan, a.g.e., s. 30.

⁸² Hüsnü Erkan, a.g.e., s. 98.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KENTSEL BÜYÜME

2.1. Kentsel Büyüme Tanımı

Kentsel büyüme denildiğinde ilk akla gelen kent nüfusunun büyümesi olmaktadır. Bunun başlıca nedeni kent ekonomisi alanındaki çalışmaların yok denecek kadar az olması ve toplum bilim tarafından yapılan tanımın daha çok bilinmesidir. Ancak, kısa bir geçmişi olan kent ekonomisi gelişmeye açık ve günümüzün temel kent sorunlarıyla uğraşan bir bilim dalıdır. Kent ekonomisi için,

“Tüm sorun ve mücadele insanlığın yüzyılın geri kalan kısmında yüz yüze geldiği, pek çok insanın günlük yaşamını yakından etkileyen kent sorununa, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun hala şehirlerde yaşıyor olması nedeniyle, bakmak⁷⁹” olmaktadır.

Kent ekonomisi, bölgesel gelişmenin bir alt basamağı olarak ortaya çıkmıştır. Bölgesel gelişmenin ortaya çıkışı ise Alman ekonomistlerinin uzmanlık alanı olan mekan ekonomisi ile olmuştur. V. Thünen'e kadar uzanan mekan ekonomisi 2. Dünya Savaşından sonra gelişen makro ekonomik büyüme ve kalkınma teorileri ile gelişmiştir.

“Mekan ekonomisi ve büyüme teorileri, ekonomi bilimine iki önemli katkıda bulunmuştur. Bu bilim dallarının gelişmesinden önce ekonomik olaylar, boyutsuz, nokta ekonomisi anlayışı içinde ele alınırken mekan ekonomisi ile mekan boyutu ve büyüme teorileri ile zaman boyutu ekonomik analizlere kazandırılmıştır.

Bölgesel gelişme teorisi, ekonomilerin nitel ve nicel yapısal sorunlarına yoğun olarak yönelmek durumundadır. Sosyo-ekonomik yapısal sorunlar, toplumların belli

⁷⁹ H.W. Richardson, a.g.e., s. 19.

ekonomistler olmuşlardır. Alman ve Fransız bölgesel ekonomistlerin başı çektiği bu konuda; Von Thünen, E. Von Böventer, W. Christaller, F. Perroux, J.R. Boudville, A. Pottier, S. Lange, G.M. Myrdal, W. Isard, Lösch, vd. vardır. 1960'larda Amerika'da kent ekonomisi konusu bilinmekteydi. Ancak bu konuda önemli sayılabilecek eserler 1970'ler ve sonrası da verilmeye başlandı. İçlerinde bu konuda önemli eserler veren ise H.W. Richardson'dur. Kent ekonomisiyle ilgili diğer yazarlar ise şunlardır; J. Jacobs, E. S. Mills, B. Goodall, W.Z. Hirsch, R.L. Bish, J. Bergsman, A.R. Pred, Lampard, Thompson ve diğerleridir.

Türkiye'de ise kent ekonomisi çok yeni sayılır. . Kent ekonomisi konusuna ekonomistlerin ve kent bilimcilerin ilgi göstermemeleri bu konunun tanınmamasına neden olmaktadır. Buna rağmen yinede bir iki yazarın gayretiyle kent ekonomisi alanında eserler verilmiştir. Fevzi Altuğ ve Hasan Ertürk'ün kent ekonomisi kitapları Türkçe'deki kitaplar olmaktadır. Bu kitaplarda kent ekonomisinde önde gelen yazarların kitaplarının çevirilerinin esas alınmasıyla hazırlanmıştır

Tüm bu açıklamaların ışığında kent ekonomisinin bir alt dalı olan kentsel büyüme, ekonomik içerikle tanımlandığında gerçek anlamını bulmaktadır. Kentsel büyüme, kentin nüfusunda ve mekanında büyümenin yanı sıra asıl kent ekonomisindeki bir büyümedir. Kentsel büyüme, kentin toplam istihdamında, kişi başına düşen gelirin, ekonomik faaliyetlerin artışı, kısaca, kentin ekonomik olarak büyümesi ve bu büyümenin kente yansımalarıdır. Büyümenin bir sonucu olarak nüfus artmakta, mekansal olarak genişleme gündeme gelmektedir.

Büyüme, iktisadi unsurlarda meydana gelen artış ve değişiklikler olmakla birlikte, toplumsal yapıda da değişim meydana getirir. Büyüme, nitelikten(kalite) çok nicelik(kantite) bakımından ortaya çıkan, bir değişiklik olarak tanımlanabilir⁸³. Kentsel büyüme de ekonomik, nüfus ve mekansal olarak büyüme birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde incelenerek kentsel büyümeye ulaşılmaktadır. Ancak, kentleşme tanımında olduğu gibi, kentsel büyüme tanımında da toplumsal ölçüt ön plana çıkmaktadır. Ekonomi ölçütüne yeterli vurgu yapılmaması, temel belirleyicinin toplumsal yapıyla da ilişki içerisinde olan ekonomi olduğunu gözden kaçırmıştır.

⁸³ Erol Manisalı, *Gelişme Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul İktisat Fakültesi Yayın no: 417, 1978, s. 2.

“Kentleşme sürecinde, kentin fiziksel görünümünde değişimler başlarken kentlerde yaşayanlarda, kentlere özgü davranış biçimleri gelişmeye başlar. Tüm bu değişimlerin başlangıcında ve süre gitmesinde pek çok etken önemli olmakla birlikte ekonomi ağırlığa sahip bir öğedir⁸⁴.”.

Harry W. Richardson'nın belirttiği gibi⁸⁵, kent ekonomisinin yeni olması kentsel büyüme konusunda kullanılan model ve kavramların da diğer disiplinlerden alınmasını getirmiştir. Kentsel büyümenin her zaman gelir ve gider terimleriyle ölçüldüğünü ancak, kentin gelir-gider hesaplamaları olmadığı için demografik veriye çok açık biçimde bağlı olmaya meyilli olduğunu ve kentsel büyümeyi bir şehirdeki nüfus artışıyla ilişkilendirildiği, şehrin toplam üretiminde gözardı edilemez bir kanıt gösterildiğinde bazı insanların, kentsel büyümenin azalan nüfus ile ortaya çıktığını inkar edebileceklerini belirtmektedir. Onun için, nüfus artışı tek başına kentsel büyümeyi ifade etmez. Kentsel büyüme sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kentsel büyüme, sosyolojik açıdan, nüfusun artması olarak ele alındığında bile nüfusun kentlerde toplanma eğilimini sanayileşme ve istihdam açıklayabilmektedir. Ama, kentsel büyümede(kent ekonomisinin gelişmemiş olması nedeniyle) hala, nüfus dikkate alınmaktadır. Sosyolojik bir tanım olarak kentsel büyümeden anlaşılan kent nüfusunun büyümesi olunca, bu durum kentin mekansal olarak da genişlemesini beraberinde getirmektedir. Kentin ekonomik faaliyetlerini sürdürmek ve bu ekonomik faaliyet içinde istihdam edilenlerin, aynı zamanda bu istihdam edilenlerin yarattığı talebi karşılamak için çalışanların yerleşim ihtiyacı kenti zorunlu olarak mekansal anlamda genişletir. Yeni fabrikaların, konutların, idari sosyal ve kültürel binaların yapılacağı mekanlar ve artan nüfusa yetecek tarımsal ürün için genişletilen tarım alanları söz konusudur. Bu durumda kentin sınırlarına dahil olmasına rağmen hiç kullanılmayan yerler bile yerleşime açılarak mekansal olarak bir büyüme gerçekleşir.

Kent ekonomisinin büyümesiyle, kent nüfusunun artışı ve istihdam olanaklarının genişlemesi birlikte gerçekleşmektedir. Bir kentin nüfusunun artması, istihdam olanaklarının genişlemesi, konut sayısının artması, kişi başına düşen reel gelirdeki artış ve

⁸⁴ Şule İnankul, “Sanayileşme Kentleşme Etkileşimi: Örneklemeye Eskişehir Kent Merkezi”, *Dünya Şehircilik Günü Kollokyumları-9*, Eskişehir: 1985, s. 222.

⁸⁵ Harry W. Richardson, *Urban Economics*, Middlesex: Penquin, 1971, s. 84.

dışsal ekonomilerin ortaya çıkması ancak kent ekonomisinin büyümesi ile mümkün olmaktadır.

Kentsel büyümeyi belirleyen güçler zaman içinde değişmiş, yenileri eklenmiştir. Ama, kentsel büyümenin ana unsuru, sanayi için çekim gücüne sahip, bir mıknatıs gibi sanayii kendine çeken şehrin⁸⁶ çekim özelliği olduğu ve devam ettiği sürece kentsel büyüme olacaktır. Bütün ekonomik sistemler içerisinde kentsel büyüme kentin ekonomik yapısına bağlı olmaktadır. Kentin çekim özelliğini sağlayan ve arttıran ise öncelikle verimli dışsal ekonomik faaliyetler olmaktadır. Kentin icat etme, değişiklik yapma yada yeni ihraç faaliyetleri elde etmesi ekonomik faaliyetlerindeki canlılığa bağlıdır. Bunun için ekonomide büyük ölçek ve kentsel büyüme birlikte olmaktadır⁸⁷. Ekonomik faaliyetlerdeki canlılığı ise yaratan sanayilerdir. Başlangıç üstünlüğü olarak tanımlanan teknolojik ve ürünsel üstünlük, sanayiinin yapısı, karışımı kentsel büyümede temel etkenlerdir.

“Kentsel büyümeyi etkileyen etmenlerden en önemlisi sanayie-imalat sanayie-ait etmenlerdir. Başlangıçta üretim maliyetinde önemli bir eleman olan hammaddenin işleme biçiminin pahalı olduğu ağır sanayiler görece olarak daha az önemli idi. Ancak dışsal ekonomilerin ortaya çıkmasıyla, kent büyümesini dışarıya sattığı ürünle gerçekleştireceği için yukarıdaki yargıyı değiştirdi. Sanayi gelişimine paralel olarak merkezde firma sayısı artmaktadır. Bu ise şehir merkezlerinin büyümesi demektir. Ayrıca sanayi alanlarının çok yakınında konut bölgesi oluşmaya başlamaktadır. Bu da sanayiinin belli bir nüfusu çekmesinin sonucudur⁸⁸.”

Kent ekonomisinin büyümesinde belirleyici olan sanayi olmaktadır. Pazarın ölçüsü ve ölçek ekonomiler(içsel, dışsal ve yığılma-toplanma ekonomiler) bu konuda belirleyici olmaktadır. Onun için her sanayi kuruluşunun kurulduğu kentsel alanın büyümesi söz konusu olmamaktadır. Sanayiinin seçtiği kentsel alanın özellikleri, sanayiinin ürettiği mal gibi pek çok değişken kent ekonomisi ve kentsel büyümede belirleyici rol oynamaktadır Verimli ekonomik etkinlikler sonuçta kentin büyümesine neden olmaktadır⁸⁹. Çünkü, verimli ekonomik etkinlikler nüfus için çekicidir. İnsanlar

⁸⁶ Harry W. Richardson, a.g.e., s. 99.

⁸⁷ Brian Goodall, *The Economics of Urban Areas*, Oxford:Pergmon Press, 1972, s. 263.

⁸⁸ Şule İnankul, *Türkiye’de Kentleşme-Sanayileşme Sürecinde Kent Merkezinin Gelişme Süreci*, Eskişehir, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1985, s. 11.

⁸⁹ Şule İnankul, *Dünya Şehircilik Kollokyumu...*, s. 223.

temel ihtiyaçlarını karşılamak, bir takım yaşam standartlarına ulaşmak için ekonomik faaliyette bulunurlar. En fazla ekonomik faaliyetin olduğu, verimliliği fazla olan yerler ise daha fazla ilgi çekecektir. Bu durumda ekonomik faaliyetin verimliliği ile kentsel büyüme de paralel olacaktır.

Özetle, kentsel büyümenin üç temel faktöre bağlandığı görülmektedir;

- Sanayiinin büyümesi: Sanayiinin seçtiği kentsel alanın özellikleri ve üretilen ürüne bağlıdır.
- Nüfusun büyümesi: İstihdam olanaklarının artışı ile gündeme gelmektedir.
- Kentsel alanın büyümesi: Mekansal olarak kentin genişlemesidir.

Kent ekonomisindeki büyümenin sonuçlarının kente yansması, kentsel büyüme şeklinde olmaktadır. Sanayi ise kent ekonomisinde belirleyici bir yere sahiptir. Kentsel büyümede sanayi itici bir g konumundadır.

“Sanayiinin giderek büyümesi ve karmaşık bir yapıya kavuşması işbölümünü gerekli kılmış; olumlu dışsal ekonomileri nedeniyle yığınlaşmanın cezbedici etkileri, üretim ve dağıtımın kentlerde toplanmasına yol açmıştır. Yeni buluşlar birbirini izledikçe bu merkezci gler daha da kuvvet kazanmış ve bu durum kentlerin giderek daha da büyümelerine neden olmuřtur⁹⁰.”

2.2. Kentsel Büyüme Süreçleri

Kentlerin büyüme süreçleri, birbirini tamamlayan evrelerden oluşmaktadır. Thomsan’a göre kentsel büyümenin birbirini izleyen beş ařaması⁹¹ vardır. Bunlar;

1. Aşama: İhracatta uzmanlaşmanın büyüme için önemli olduğunun farkına varılması ile bu yönde yapılan çalışmalar olmaktadır. Pek çok kentsel alanın kökeninde, kırsal iş ve geleneklerin srdrldğu ve ekonomik öğenin kendine ait hiç yatırım ve ticaret gerektirmeyen kk bir geimliliğin olduğu köyler vardır. Artan nüfus ve azalan

⁹⁰ Fevzi Altuğ, a.g.e., s. 20.

⁹¹ Brian Goodall, a.g.e., s. 278-279-280.

gelirler tarımda sanayileşmeye dönüşü zorlayan ve taşımacılık alanında gelişmeler ile artan ticaret ve yatırım ve yerel özgünleşmenin mümkün olmasına tanıklık etmiştir. Böylelikle, kentsel varoluşun birinci aşaması ihracat uzmanlaşmasının farkına varılması olmuştur. Kentsel alan, işgücü arzı mevcut materyalleri ve piyasa ulaşılabilirliğinin ekonomik avantajlarından dolayı belli malların üretimini cezbedebilir..

Bu başlangıç avantajları kendi lehine çevrilebilir. Genellikle yerel kentsel ekonomiler tek bir endüstri gölgesinde olabilir, hatta tek firmanın. Bu evrede, bir kentsel alan sık sık kendisinin ihtiyaç duyduğu yatırım sermayesinin büyük bir kısmını sağlayacak önemli gelire ihtiyaç duyar. Bundan dolayı, dış kaynaklara bel bağlar. Böylesi dışsal sermaye öncelikle varolan ihracat sermayesine yatırım yapar.

2. Aşama: İhracata dayalı kurulan ekonominin, diğer sanayileri cezbedmesi ve dikey ilerlemenin sağlanmasıdır. Kentsel alanın kalkınması ve büyümesi ekonomik temelin genişlemesi ile devam eder. Böylece büyümenin ikinci evresini gösteren ihracat kompleksinin kalkınması devam eder. Sanayiinin yoğunlaşması, ortak sağlayıcılar olarak bilinen sanayideki diğer firmaların cezbedilmesine, hizmet eden işgücü havuzunun kalkınmasına, gelişmesine önderlik eder. İkinci ilerleme(dikey ilerleme) yerel ihracatçılara dolaylı olarak katılımdır.

3. Aşama: Kentsel alanın ekonomik olarak olgunlaşmasıdır. İhracat ekonomisine fazla bağımlı olarak kentsel alanın ekonomik olgunlaşması takip eder. Böylece, diğer gerekliliklerinin tümünün ithalatı azalır. Zorunlu ithalatlar yerli üretim ile yer değiştirir. Büyümenin ihracat sanayilerine bağlantılı hareket ettiği bilinen yerel tüketim sanayileri açısından bir çarpan etkisi vardır. İkinci talep, daha çok ve daha iyi yerel hizmet sektöründeki sayıyı arttırır. Büyüyen yerel piyasalar, ekonomik yerel üretim eşliğinin bir aktiviteden diğerine çeker, gelişir. Böylece genişleyen bir ihracat tabanı, ölçekte büyüyen kentsel alan olarak, kendine güven daha büyük bir eğilim tarafından eşlik edilir.

4. Aşama: Kentin çevre illeri de kapsayacak şekilde bir merkez haline gelmesidir. Kentsel alan komşu kentsel alanları kontrol eden ve birleştiren bir düğüm haline gelir. İleride düğüm noktası olması konusunda uzmanlaşır.

5. Aşama: Kentin ekonomisindeki özgün yanı ile ulusal çapta önemli bir yere gelmesidir. Teknik-profesyonel erdemliliğidir. Bu aşamadan sonra, kentsel alan ekonomik fonksiyon yada bazı özel becerilerde yüksek ulusal bir mevki kazanırlar.

Thomsan, kentsel büyümeyi kentin geçmişinde ihracata yatkın olması ve yeni firmalarında ihracat kapasitesi olduğu için gelmesi ile açıklamaya çalışmaktadır. Kentsel büyümenin temeli olarak ihracatı ele almaktadır. Bir bakıma, ihracatın gelişimi, büyüme aşamaları kentsel büyüme aşamaları olmaktadır.

2.3. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kentsel büyümenin kavramsal ve kuramsal çerçevesi, diğer bilim dallarından da faydalanarak oluşturulan çeşitli yaklaşımlarla çizilmeye çalışılmıştır. Temel olarak iki yaklaşım vardır. İlki kentsel büyümeyi kent ölçeğinde ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım Pred'in kent büyüme modeli, kentler arası karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı ve ekonomik temel kuramı büyüyen bir kentin nasıl büyüdüğüne ilişkin sorulara cevap arar. Kentlerin büyümesini makro ölçekte ele alan yaklaşımlar ise kentin nasıl büyüdüğü ile değil daha çok kentlerin büyüme süreçlerinde ortaya çıkan kademelenmesi ile ilgilenmektedir. Bunlar, merkezi yer kuramı, tek büyük kent kuramı ve sıra büyüklük kuralı olmaktadır.

2.4. Kentsel Büyüme Yaklaşımları ve Modelleri

Kentsel büyüme süreçlerine ve çıkan sorunlara cevap arayan bazı sistemli düşüncelerle kentsel büyüme yaklaşımları ve modelleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Kentlerin büyümesi konusunu ele alan iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar;

2.4.1. Kentlerin Büyümesini Kent Ölçeğinde Ele Alan Yaklaşımlar

Kentlerin neden ve bir kentin diğer kentlere oranla nasıl daha fazla büyüdüğüne cevap arayan yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar, içerisinde şunlar yer almaktadır:

2.4.1.1. Pred'in Kent Büyüme Modeli

Pred'in kent büyüme modeli, kent büyümesini kent ölçeğinde ele alan yaklaşıma bağlı, döngüsel ve birikimli oluşum hipotezine dayanan bir modeldir. Bir kentin işlevsel yapısında meydana gelen bir değişim kentin büyümesini uyararak yeni değişimlere neden olmaktadır. Böylece, kentte birikimli olarak ve gittikçe hız kazanan bir büyüme süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte, kent işlevlerinin artışı ile kent nüfusunun artışı arasında doğru

orantılı bir ilişkinin gerçekleşeceği düşünülmektedir. Modelde, sanayi etkinlikleri kentteki temel işlev olarak ele alınmaktadır⁹².

Pred, kentsel nüfusu arttırabilecek kentsel fonksiyonlar arasında sanayi faaliyetlerini en önemli fonksiyon olarak görmektedir. Büyüme büyümeyi doğurur görüşünden hareket etmektedir. Kent büyüme modelinde Pred, varolan sanayi ile yeni kurulan sanayiinin kent büyümesine etkisini incelemiştir.

Myrdal'ın döngüsel ve birikimli oluşum hipotezi üzerine kurulu bulunan Pred'in kent büyüme modeli şekil yardımıyla anlatılırsa;

Şekil 1'de görüldüğü gibi, model temel olarak çarpan etkileri üzerine kurulmuştur. İlk çarpan, icatlar ve yeniliklerin kullanımlarının artması, yani teknik alanda ortaya çıkan gelişmelerdir. İcat ve yeniliklerin şansını artıran ise kurulan sanayiler ile ilgili diğer sanayi kollarının kurulması olmaktadır.

Sanayileşme sürekli teknik yeniliklerle birlikte gerçekleşecek, ayrıca maddi personel ve kurumsal alt yapı sürekli gelişme⁹³ gösterecektir. Teknik alandaki ilerleme, birbirini tamamlayan sanayilerin kurulması, kentte ölçek ekonomilerinin, gelişimini getirecektir. Bu gelişim ise, kentin yeni sanayileri çekmesi ile birikimli olarak döngüsüne devam edecektir.

Kentte insanların çoğalması, bir araya gelmesi teknolojik yenilikler için uygun ortam sağlamaktadır. Yönetimsel ve finansal olarak daha etkin ve verimli örgütlenmeler mümkün olmaktadır. Teknolojik ilerleme ve icatların uygulamaya dahil edilmesi ile kentte yeni sanayilerin kurulması veya varolanların büyümesini getirmektedir. Bu süreç, herhangi bir müdahalede bulunulmadığında döngüsel ve birikimli olarak devam etmektedir.

İkinci çarpanın etkisi birinci çarpanı destekleyici nitelikte olmaktadır. İkinci çarpanın etkisi, yeni sanayilerin kente gelmesi ile artan istihdam ve gelirdir. Diğer yanda, buna bağlı olarak, talepteki artışın sermaye ve özel girişimi cezbedmesi gelmektedir. İstihdam artışı ile bireylerin gelirlerindeki veya kentte, geliri olan bireylerin artışı doğal

⁹² Hasan Ertürk, a.g.e., s. 120-121.

⁹³ Hüsnü Erkan, a.g.e., s. 39.

olarak talepte, özellikle de tüketim talebinde bir artışa sebep olacaktır. Kent nüfusunda ve istihdamında yaratılan artış, kent gelirindeki artışı da getirmektedir. Kent gelirindeki artış ise, kentsel yönetimin gelirindeki bir yükseliş olmaktadır. Yönetimin elindeki gelirin fazlalaşması daha iyi bir kent alt yapısının olmasını getirmektedir. Alt yapının iyileştirilmesi, yeni sanayileri çeken bir özellik olduğundan, yeni sanayiler kente gelmektedir. İstihdam olanaklarının artması ile artan kent nüfusunun talebindeki artış, sermaye ve özel girişimcileri kente çekerek, tüketim malları üreten sanayiinin de gelişmesine neden olmaktadır.

Yeni imalat sanayiinin yerleşimi ile artan istihdam ve nüfus, aynı zamanda yetenekli, kalifiye işgücü havuzunun da genişletmektedir. Yeni kurulan sanayi, kendine gerekli olan kalifiye işgücünü rahat bulabileceği kenti tercih edebileceğinden, kentte yeni sanayileri kuruluşu artmaktadır. İkincil çarpanın bu etkisi, döngünün tamamlanırken, kente yeni sanayi kuruluşlarının yerleşiminin kentteki istihdamda ve kent nüfusunda yarattığı artış miktarında birikimli olarak devam etmesinin sağlamaktadır.

“Pred, kentsel büyüme sistematüğini büyük ölçüde çoğaltan etkisi üzerine kurmuştur. Her ne kadar model, büyümeyi yalnızca sanayi faaliyeti gibi tek bir kentsel fonksiyona bağlamakta ve bu yönüyle sanayileşmeyi kentsel büyüme için bir ön koşul olarak görüyor izlenimini vermekteydi de, sanayi yerine bir başka kentsel fonksiyona yer verilmesi durumunda da modelin temel yaklaşımının değişmediği görülmektedir. Modelde, daha önce belirtilen çoğaltan etkisinin yanı sıra, açıkça ifade edilmeyen fakat zımnen yer verilen bir başka unsur da yığılaşmadan kaynaklanan pozitif dışsal ekonomilerdir. Bu etki, eşzamanlı döngüsel etki zincirlerinden özellikle, destekleyici mahiyetteki ikincisinde daha açık bir şekilde hissedilmektedir. Nitekim, kentsel mekanda yığılaşma yoğunluğu arttıkça yani kentsel nüfus giderek büyüdükçe teknolojik ilerleme ve yenilik imkanlarının artması, yeni bilgi ve becerilerin kazanılması, örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşmanın verimliliği arttırıcı yönde gelişmesi, yığılaşmanın yarattığı olumlu dışsal ekonomilerdir⁹⁴.”

Pred'in modelindeki kentte, kentsel büyümenin temel unsuru sayılan sanayiinin işlevi incelenmektedir. Kentte kurulan sanayi, istihdam ve gelir artışına neden olduğu gibi

⁹⁴ Fevzi Altuğ, a.g.e., s. 24-25.

bilimsel ve teknik alandaki gelişmelerin üretime uygulanması ile teknolojik ilerlemelerin oluşumuna yol açarak ölçek ekonomilerinin gelişimini sağlamaktadır. Bu aynı zamanda, kentin, sanayi için bir çekim merkezi haline gelmesi demektir. Pred, sanayiinin sürekli gelişmesinin , istihdam ve gelirden artışa sebep olacağını, bununda birikimli ve döngüsel olarak birbirini izlemesi sonucunda kentsel büyümenin olacağını öngörerek kentsel büyümede sanayiye önemli, aynı zamanda harekete geçirici bir unsur olarak gördüğünü göstermektedir.

Modelin eleştirileri, özellikle olumsuz dışsal ekonomileri(çevre kirliliği, trafik yoğunluğu, yaşam maliyetinin artması, marjinal sektörün büyümesi, vs.), kentler arası ilişkileri dikkate almaması, modelde, kentsel sistemlerden uzak, soyut bir kentin büyümesini anlattığı noktalarında toplanmaktadır. Şekil incelendiğinde olumsuz dışsal ekonomilerin, kentler arasındaki ilişkilerin hiçbir şekilde, modele dahil edilmediği görülmektedir. Oysa, yapılan araştırmalar ve yaşanan deneyimler bu faktörlerin kentsel büyümeyi, kent sanayisinin gelişimini etkilediğini göstermektedir.

Dışarıdan hiçbir müdahale olmadığı takdirde, birikimli ve döngüsel olarak sonsuza kadar devam edeceği izlenimini veren modele, içeriden sanayiinin neden olduğu olumsuz dışsal ekonomilerin dikkate alınması ile sürecin kesintiye uğrayabileceği keştilerilebilir. Olumsuz dışsal ekonomiler, nüfusun büyümesini engelleyebilir. Çevre kirliliğine neden olan sanayi kuruluşlarının çalışmalarının yürürlükte olan yasalarla kısıtlama getirilmesi süreçte önemli bir kesintiye yol açabilir.

Benzer sanayi işlevine sahip bazı kentlerde büyüme süreci hızla gerçekleşirken bazılarında bu süreç yavaş seyretmektedir. Model bu olguyu da açıklamamaktadır. Sistem içinde(şehirlerin ilişki içinde olduğu sistem, ilişkiler ağında) şehirler birbirleri ile rekabet halindedirler. Bir şehirdeki yüksek büyüme oranı, rekabetteki başarının bir sonucu olmaktadır⁹⁵. Kentlerin birbirlerine göre bazı üstünlüklere sahip olması, ekonomik etmenlerin bazı kentlerde bu modelin çok iyi işlemesini sağlarken, bazılarında işlemesine engel teşkil etmekte veya hiç başlamamasına neden olmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerin kentsel büyüme deneyimlerine bakıldığında bu

⁹⁵ Harry W. Richardson, a.g.e., s. 96.

2.4.2.3. Sıra Büyüklük Kuralı

Sıra büyüklük kuralı, belirli bir mekandaki kentsel nüfus büyüklüklerinin büyüklük sıralamasında düzenli hiyerarşik bir dağılım gösterdikleri görüşüne dayanır. En genel anlamıyla kent büyüklüklerinin birbirine oransal dağılımı olmaktadır¹¹⁰.

Sıra büyüklük kuralı, kentlerin büyüklüğü ile büyüklük sıraları arasında bir bağıntı bulunduğunu varsayar. Öyle ki 4 kentin nüfusları sırasıyla 9, 4.5, 3 ve 2.250 milyon ise bu kural, o ülkedeki yerleşim yerleri kademelenmesinin açıklanmasında geçerli demektir. Çünkü, 2. büyük kentin nüfusunun 2 ile, 3.'nün 3 ile 4.'nün 4 ile yani buldukları sıra ile çarpılmaları, en büyük kentin nüfusuna eşit çıkmakta¹¹¹ ve kentlerin kademelenmesinde bir oranın bulunduğu görülmektedir. Sıra büyüklük kuralı, Singer ve Gibrat gibi pek çok kentsel mekan araştırmacısı tarafından ele alınmıştır. Bu araştırmacılar kuralı şöyle formüle etmişlerdir¹¹²;

$$P_n = P_1 r_n^{-q}$$

Formülde, P_n , kentsel nüfus büyüklükleri itibariyle büyükten küçüğe doğru sıralanan kentler arasında n'inci sıradaki kentin nüfus büyüklüğü

P_1 , bu sıralamada, birinci sıradaki en büyük kent nüfusu,

r_n , bu sıralamada, n'inci sıradaki kentin sıra numarası

q , parametre olmaktadır.

Sıra büyüklük kuralında belirlenen büyüklüklerden sapmalar olabilmektedir. Ancak bu sapmalar kuralın geçerliliğini ortadan kaldırmamakta, daha geniş bir mekanın parçası olmayıp başlı başına bir yerleşim alanı olan yerler için geçerli olmaktadır.

2.4.3. Czamanski'nin Yer Teorisi

Czamanski, bir takım gelişmeler ve kendine özgü özellikler içeren basit bir kentsel büyüme modeli geliştirmiştir. Bu model, kentin genişlemesinin baştaki

¹¹⁰ Fevzi Altuğ, a.g.e., s. 25

¹¹¹ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası...*, s. 91.

¹¹² Fevzi Altuğ, a.g.e., s. 26.

üstünlüklerin en önemlisi ve belirleyici olanın sanayinin kuruluş yeri üstünlükleri olduğu görülmektedir. Sanayinin kuruluş yeri üstünlükleri, yeterli hammadde ve enerji kaynağına sahip olma, yeterli ve çeşitli ulaşım ağlarıyla birlikte kavşak noktasında olması, teknolojik yenilikler ortaya çıktığı yer veya yerlere yakın olması gibi üstünlükler olmaktadır. Bu üstünlüklere sahip kentlerde sanayi diğer kentlere oranla daha hızlı gelişmekte ve bir çekim merkezi özelliği kazanmaktadır.

2.4.1.2. Kentler Arası Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaklaşımı

Bu yaklaşım, kentsel büyümeyi sadece piyasa güçlerinin belirlemediğini, bunun yanı sıra, kentsel büyümeyi az veya çok oranda etkileyen diğer unsurların da var olduğunu vurgulamaktadır. Kentsel büyüme süreçlerinde farklılaşmaya yol açan etmenlerin incelenmesi, kentsel büyümenin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Sanayiler, kuruluş yeri seçiminde ya hammaddeye ya da yığılma ekonomilerine yönelmektedirler. Yığılma ekonomilerinin etki alanları, gerek piyasalar gerekse, her türlü girdi açısından en uygun yerlerdir. Yığılma merkezleri, endüstriler arasında ileri ve geri bağlantıların en yoğun olarak bulunduğu alanlardır. Sanayileşme sürekli teknik yeniliklerle birlikte gerçekleşmektedir. Ayrıca, bu arada, maddi personel ve kurumsal alt yapı sürekli gelişme⁹⁶ göstererek, iç içe geçmiş bir şekilde kentsel büyümeyi etkileyen unsurları oluşturmaktadır. Kentsel sistem içerisinde, iyi bir ulaşım sisteminin, araştırma-geliştirme çabalarının varolması, yetişmiş işgücünün buralarda yoğun biçimde yer alması, yığılma ekonomilerinin özellikleri⁹⁷ kentsel büyümeyi etkileyen unsurlardan olmaktadır.

Diğer bir sınıflandırmada ise, etmenler, kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım, yerel teşebbüs ruhu, teknolojik gelişme, ve buluşların mekansal dağılımı⁹⁸ olarak dört gruba ayrılmaktadır. Bir kentin, diğer kentlere göre bu tür olanaklarının fazla ve daha iyi durumda olması sanayiler için yer olarak talep edilme nedenidir. Talep yoğunluğu fazla olan bir kent, ulaşım, yer üstünlükleri vs. kullanarak, kentsel büyümenin diğerlerine göre üstün olmasını sağlamaktadır.

⁹⁶ Hüsnü Erkan, a.g.e., s. 39.

⁹⁷ Şule İnankul, a.g.e., s. 223.

⁹⁸ Hasan Ertürk, a.g.e., s.125.

Kuruluş yeri üstünlükleri coğrafi açıdan ve doğal kaynaklar olarak, bir kentin diğer kentlerde bulunmayan bir takım özelliklere sahip olmasıdır. Kent kuruluş yeri olarak verimli toprakların, hammaddenin, ulaşımın vs. olanaklarının daha geniş olduğu alanların seçildiği, kentlerin tarihlerinden bilinmektedir. Bu tür olanaklardaki farklılıklar, kentsel büyüme süreçlerini etkilemektedir.

Ulaşım olanaklarındaki farklılıklar, kentte kurulu bulunan endüstrilerin hammadde sağlama ve ürettiği ürünü diğer bölgelere ulaştırma, çalışanların işyerlerine kolay varması, kentin gıda gereksinimini karşılayacak ulaşım bağlantılarının sağlıklı olması gibi durumlara neden olarak, kentsel büyüme için bir fırsat yaratmaktadır. Gelişmiş bir ulaşım ağına sahip kentler ürünler için hammadde sağlama ve üretilen ürünün sevk edilmesinde diğer kentlere göre sanayi kuruluşlarına kolaylıklar sunmanın yanı sıra maliyeti düşürücü etkisi de vardır. Maliyeti düşürücü etkilerden biride çalışanların işyerlerine daha kolay ulaşmaları nedeniyle olmaktadır.

Teknolojik buluş ve yeniliklerin merkezi olan kentlerin büyüme süreçlerinin diğer kentlerden farklı olması teknik ilerlemenin sağladığı kolaylıklar(örneğin;ulaşımı rahatlatarak bir yenilik, buluş) nedeniyle mümkün olmaktadır. Teknolojik buluş ve yeniliklerin merkezi bir kent, bu kentte faaliyette bulunan endüstri kuruluşlarına maliyette ve yeni teknolojilerin üretimi konusunda fırsatlar sunabilir. Verimliliğin artmasında teknolojik buluş ve yeniliklerin önemli bir payı vardır.

Kentsel büyüme konusunda etkili olan bireysel kararlar⁹⁹ ise girişim ruhuna, eğitime ve kentte daha önceden ekonomik faaliyetlerde bulunulmasına bağlı olarak değişebilmektedir. Bireysel kararlar daha çok subjektif olup, bireyin geçmiş yaşantısı, tecrübesi ve karar alırken dikkat ettiği unsurlara göre değişiklik gösterir.

Fakat, bu etmenlerin tek tek veya hepsinin olması, kentsel büyüme olarak kentler arasında bir üstünlük sağlamayabilir. Çünkü, bu etmenler daha çok kentsel veya bölgesel düzeyde kalmaktadır ve bu etmenleri de etkileyen, dünya ekonomisi ve bu ekonomideki güç dengeleri ile gelişimi olmaktadır. Küreselleşmiş bir dünyada, kentsel büyümeyi etkileyen, önemli bir unsur olarak küreselleşmiş dünya ekonomisi hesaba katılmalıdır.

⁹⁹ Şule İnankul, a.g.e., s .224.

Kentsel gelişmeyi yönlendiren en önemli etmenlerden birisi kentin ülkesel ve küresel düzeyde oluşan mekansal işbölümünde oynadığı roldür. Bir başka anlatımla her kent bir ekonomik bütün içerisinde izlenen büyüme stratejileri çerçevesinde belli roller üstlenmekte¹⁰⁰ ve bu çerçevede kentsel büyümede karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olabilmektedir. Mekansal işbölümünde paya düşen “iş”e göre kentsel büyüme gerçekleşmekte veya gerçekleşmemektedir.

2.4.1.3. Ekonomik Temel Kuramı

Ekonomik temel kuramı, kentteki ekonomik faaliyetleri, bu faaliyetlere olan talebi ve talebin nedenleri konusunu incelemektedir. Kentin ekonomik etkinliklerini inceleyerek bir kentin nasıl geliştiğini, şimdiki durumunu belirtmeye ve gelecekteki durumunu tahmin etmeye çalışarak açıklamaktadır. Kentin büyümesi temel olarak adlandırılan ekonomik etkinlikten kaynaklanmaktadır.

Kentteki ekonomik etkinlikler temel ve temel olmayan sektörler olarak ikiye ayrılmaktadır. Temel sektör, kentteki üretimi bölge dışına satılan sektör iken temel olmayan sektör, üretimi kent içinde tüketilen sektördür¹⁰¹. Toplam ekonomik faaliyet, iki sektörün toplamı olmaktadır. Temel sektör(ihraç malları), üretiminin artması istihdamı ve nüfusu(göç ile) arttıracığından, temel olmayan sektörün(kentte bulunanların talebini karşılayan) üretimi de artacaktır. Toplam olarak kentsel ekonomik etkinlik düzeyinin yükselmesi de kentsel büyüme sürecini sağlayacaktır.

“Ekonomik temel çözümler, tüm sanayi içindeki sanayi kolları ve firmaların ürünlerini her iki pazarda da satabildiğini kabul eder. Etkinlikler nasıl temel ve temel olmayan olarak tanımlanabilirse bu kollaradaki istihdamda temel istihdam ve temel olmayan istihdam olarak belirlenmiştir. Uzun dönemde temel istihdam ve temel olmayan istihdam oranı temel istihdamdaki artışa paralel olarak aynı oranı koruyarak temel olmayan istihdam yaratırlar¹⁰².”

Bu kuramın formülasyonu ise şöyle olmaktadır;

$$T = E + S$$

¹⁰⁰ Melih Ersoy, “Sanayisizleşme Süreci ve Türkiye,” *Praksis*(Bahar 2001), Sayı No:2, s. 35.

¹⁰¹ Hasan Ertürk, a.g.e.,s. 128.

¹⁰² Şule İnankul, *Türkiye’de Kentleşme Sanayileşme...*, s. 18.

T , kentsel alandaki toplam etkinliklerin istihdam ve gelir düzeyi

E , temel sektördeki istihdam(gelir) düzeyi

S , temel olmayan sektördeki istihdam(gelir) düzeyi olmaktadır.

Uzun dönemde, temel olmayan sektörün etkinlik düzeyi, temel sektör yoluyla yaratılan talep düzeyine bağlıdır. İlk eşitlik,

$S = k.T$ k , temel olmayan sektör faaliyetlerinin toplam faaliyetlere oranına eşit olan bir sabittir.

Buradan temel ve temel olmayan sektörler arasında bir neden ve sonuç ilişkisi kurulduğunda,

$$T = k.T + E$$

$$T = (1 - k)^{-1} . E$$

eşitliği elde edilmektedir. Bu eşitlik kentteki ekonomik faaliyet düzeyinin temel sektör tarafından belirlendiğini göstermektedir.

“Bu anlamda ekonomik temel kuramı Keynesgil çarpan düşüncesinin sınırlı bir uygulamasıdır. Böylece de kuram içinde kentsel ekonomik çarpan kavramına ulaşılmaktadır. Kentsel ekonomik çarpan, bir kentteki temel sektör etkinliklerindeki bir birimlik değişiminin toplam etkinliklerde yarattığı etkiyi gösteren katsayıdır¹⁰³.”

Kentsel ekonomik çarpan yukarıdaki eşitlikten m ,

$$m = \frac{1}{1 - k} \quad \text{şeklinde gösterilebilir.}$$

Son eşitlikte yerine konulduğunda ise toplam etkinlikler ile temel sektör etkinlikleri,

$$T = m.E \quad \text{olarak yazılabilmektedir.}$$

¹⁰³ Hasan Ertürk, a.g.e., s. 129.

Kentin temel ve temel olmayan sektör üretimin arttırabilmesi de bazı etkenlere bağlı olmaktadır. Bir kentin, bölgesel, ulusal ve uluslar arası piyasalardaki mal ve hizmet talebini karşılayabilme yeteneğine sahip bir büyüme için gerek duyduğu, verimli kaynakları çekebilme ve yaratabilme kabiliyetinin olmasıdır. Ulusal yada bölgesel olarak bir şehrin büyümesi, onun nüfus artış oranı, sermaye yatırım oranı ve teknolojik ilerleme oranınca belirlenir. İçsel kaynaklara dayalı genişleme, kentlere, hızlı büyüme oranlarına sahip kentler tarafından deneyimlerin aktarılmaması nedeniyle genellikle yetersizdir. Hızlı büyüme için bir kent dışarıdan verimli faktörleri sağlayabilmelidir. Göçmenler, dış sermaye, yerel olmayan yönetim hünerleri ve nitelikli teknik personel ve yenilikler gibi verimli faktörleri bir mıknatıs gibi çekme davranışı göstermesi¹⁰⁴ ile kentteki temel ve temel olmayan sektör üretimi artabilmektedir.

Bu kurama karşı eleştiriler, temel ve temel olmayan sektör ayrımının zor olduğu, konusunda yoğunlaşmaktadır. Çünkü, üretilen ürünün hem iç, hem de dış talebi(ihracatı) karşılaması sık rastlanılan bir durumdur. Ayrıca, temel sektöre ara mal sağlayan sektörlerinde sınıflandırmada nerede yer alacakları ayrı bir sorundur. Diğer bir eleştiri ise kentsel büyümeyi sadece temel sektöre bağlamanın yanlış olduğu konusundadır.

2.4.2. Kentlerin Büyümesini Makro Ölçekte Ele Alan Yaklaşımlar

Kent büyümesini kent ölçeğinde ele alan yaklaşımlardan farklı olarak kentlerin neden ve niçin büyüdüğünü değil, büyüme sürecinde ortaya çıkan kentlerin kademelenmesi sorununu incelemektedir. Makro ölçekte ele alan yaklaşımlar;

2.4.2.1. Merkezi Yer Kuramı

Merkezi yer kuramından kentin gelişmesiyle ilgilenen tüm bilim dalları faydalanmışlardır. Daha çok coğrafyacılardan tarafından kullanılan bu kuram ekonomistler, sosyologlar tarafından da kullanılmaktadır. Walter Christaller kuramını, Thünen'in "tarımsal ürünlerin yerleşmeler" ve Weber'in "sanayiye ait yerleşmeler" kuramlarından faydalanarak oluşturmuştur¹⁰⁵.

Genel bir nitelik taşıyan bu kurama göre kent çevresine sunduğu mal ve hizmet kadar büyüyecektir. Çevresine diğer kentlerden(merkezlerden) daha çok mal ve hizmet

¹⁰⁴ Harry W. Richardson, a.g.e., s. 95.

¹⁰⁵ Şule İnankul, *Türkiye'de Kentleşme-Sanayileşme...*, s. 19.

sunan kent(merkez) daha hızlı ve daha çok büyüyeceğinden kentsel kademelenmede de en üst düzeyde yer alacaktır. Mal ve hizmete olan talep kadar da büyüyecektir.

“Bir şehrin büyümesi, o şehrin şehrsel hizmet fonksiyonlarının uzmanlaşmasına bağlı olduğu halde, merkezleşen bir yerin ne derecede hızlı büyüyeceğini, hizmet alanı içinde arz edilen şehir hizmetlerine olan talep belirler. Sadece bir şehrin büyümesini değil, fakat, birden fazla sayıda şehrsel merkezin mekan içinde bölge ve ülke ekonomisi çerçevesinde düzenlenmesi ereğinde de olan bu kuram genel bir nitelik taşımaktadır. Buna göre, şehrin başlıca görevi, hinterlandı için bir hizmet merkezi olmak; kısacası çevresine her türlü hizmeti sağlamaktır. Şehirler çevrelerine sundukları hizmetlerin içeriğine ve önem sırasına göre sıralanabilirler. Aynı zamanda, şehirler sağladıkları hizmetlere olan talep çoğaldığı ölçüde büyürler¹⁰⁶.”

Kuramın temel kavramları, alt sınır ve üst sınır(yayımla alanı)dır. Alt sınır kavramı, belli bir mal ve hizmetin sunulabileceği en alt sınır ya da bu sunumu talep edebilecek nüfus ve gelir olmaktadır. Üst sınır ise, bir mal ve hizmetin sunulabileceği alanı göstermektedir. Merkezi yerler kuramına göre bir kentin büyüklüğü, hizmet sunduğu nüfus ile orantılıdır. Fonksiyonel ilişki şöyle ifade edilmektedir¹⁰⁷;

- Kaynakların dağıldığı homojen bir alanda,
- Bir düzen içinde, her kentin belli sayıda alt derecede uydu kenti olduğu varsayımlarını içeren bir modelle gösterilebilir.

$$P_m = k.H_m$$

$$P_m = m. \text{ Sıradaki kentin büyüklüğü}$$

$$H_m = m. \text{ Sıradaki kent tarafından hizmet sunulan nüfus,}$$

$k=m$.kentin büyüklüğü ile hizmet sunduğu nüfus arasındaki oranı gösteren sabit.

(s) sayıda uydu kente hizmet sunan m. kentin hizmet sunduğu toplam nüfus;

¹⁰⁶ Ruşen Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları No:332, 1972, s. 12.

¹⁰⁷ Hasan Ertürk, a.g.e., s. 132.

$$H = P_m + s \cdot H_{m-1}$$

En küçük kent sadece kendine ve kırsal nüfusa (R_1) hizmet sunduğundan bu kentin hizmet sunduğu toplam nüfus;

$$H_1 = P_1 + R_1$$

$$H_1 = kH_1 + R_1$$

$$H_m = \frac{R_1}{1-k}$$

İkinci denklemde P_m yerine ilk denklem konulduğunda,

$$H_m = k \cdot H_m + s \cdot H_{m-1}$$

$$H_m = \frac{s}{1-k} H_{m-1}$$

$$H_m = \frac{s^{m-1}}{1-k} H_1$$

Elde edilmektedir. Son denklemde H_1 yerine, yukarıdaki H_1 denklemini konulursa,

$$H_m = \frac{s^{m-1}}{(1-k)} \cdot \frac{R_1}{(1-k)}$$

$$H_m = \frac{s^{m-1} \cdot R_1}{(1-k)^m}$$

Yazılabilir. M . sıradaki kentin büyüklüğünü veren İkinci denklemdeki H_m yerine son denklem konulduğunda, m kentin büyüklüğü;

$$P_m = \frac{k \cdot s^{m-1} \cdot R_1}{(1-k)^m}$$

$$\frac{P_m}{P_{m-1}} = \frac{s}{1-k} \quad \text{ve } s > 1; 0 \leq k \leq 1$$

Olduğundan $\frac{s}{1-k} > 1$ olacaktır. Böylece bir kentin büyüklüğü sistem içindeki m kente göre hiyerarşik bir yapı göstererek, oransal olarak artacaktır.

2.4.2.2. Tek Büyük Kent Kuramı

Tek büyük kent yasası, olarak da adlandırılan bu kuramın dayandığı nokta kentleşme sürecinde belli başlı birkaç kentte oluşan yığılmadır. Kentler arasında oluşan hiyerarşik yapı bir veya iki kentin egemenliğinde olabilmektedir. Bu egemenlik kentleşme sürecinde kentleşme faktörlerinin az sayıdaki kente yığılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Kuram ülkede nüfusun bir yada iki merkezde toplanması, ülkenin kaynaklarının bu merkezlerce emilmekte olması gözlemine dayanır.¹⁰⁸ Gelişmekte olan ülkelerde genellikle bu kuramın, geçerli olduğu izlenmekte ve pek çok ekonomist tarafından da ekonomik büyüme sürecinin başlangıcı olan “kalkış” aşamasına geçebilmek için gerekli olduğu öne sürülmektedir. Çünkü, ekonomik büyüme ve gelişme için gerekli olan kaynakların (sermaye, yetişmiş işgücü, gelişmiş teknoloji, uygun alt yapı, vs.) en elverişli yerde bir araya gelmesi çeşitli kolaylıkları, verimi ve zaman tasarrufunu da sağlayacağı için “kalkış”ı gerçekleştirme şansı olacaktır. Ama, diğer taraftan bir iki kente yığılma dengesiz kentleşmenin tüm sorunlarını taşıyacaktır. Kentsel büyümede bu dengesizlikten istihdam edebileceğinden daha fazla nüfus yığılması, daha fazla olumsuz dışsal ekonomilerle karşı karşıya kalacaktır.

“Gelişmekte olan ülkelerin dengesiz kalkınma süreçleri içinde ortaya çıkan kent büyümesi, tek büyük kent yasasına uygun bir yapı göstermektedir. Bu yapı ekonomik açıdan bazı yarar ve üstünlükler gösterse de toplumsal adalet açısından bir çok sakıncayı taşımaktadır¹⁰⁹.”

¹⁰⁸ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası ...*, s. 90.

¹⁰⁹ Hasan Ertürk, a.g.e., s. 137.

belirleyicisini iş yaratıcı yatırımların cazibesi ve çekme kapasitesinin nispi olarak yerleşimdeki avantajlara ve dezavantajlara bağlı olduğunu ileri sürüp, kentsel büyüme ile endüstriyel yerleşim arasında bağlantı kurar. Kentler arası karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımına, yerleşim avantaj ve dezavantajları etkenleriyle benzerlikler göstermektedir.

Czamanski'nin modeli, şöyle açıklanabilir¹¹³: Czamanski modelinde nüfusun kent büyüklüğünün bir göstergesi olarak kullanılması ve istihdamın ekonomik faaliyetin yerine kullanılması gibi bilgi gereksinimleri konusunda tutumludur. Kentsel ekonomi, coğrafi merkezli sanayiler(Eg), tamamlayıcı sanayiler(Ec) ve kent merkezli sanayiler(Eu) olmak üzere üçe bölünmüştür.

Coğrafi merkezli sanayiler(Eg), beğenilen yerel ve çevresel faktörler ile bir kenti çekici kılabilen mobil ekonomik faaliyetlerdir. Tamamlayıcı sanayiler(Ec), temel yer belirleyiciler olup, diğer endüstrilerin olması için olması gereken endüstrilerdir. Bunlar genellikle ölçek ekonomileridir. Ve eğer, bu sanayiler arasında karşılıklı girdi-çıktı ilişkisi varsa bu normal olarak, tamamlayıcı sanayideki firmaların ayrı kentlerde bulunan bir takım belirli girişimciye kendi çıktılarını sattığını gösterir. Öte yandan, kent merkezli sanayiler(Eu), sanayiinin olmayacağı kadar küçük nüfus merkezlerinde, daha çok kentlerin varlığından dolayı gelişen sanayilerdir.

Bu model dört denklem ile özetlenebilmektedir;

$$1- P = a_1 + b_1E$$

$$2- E = Eg + Ec + Eu$$

$$3- Ec = a_2 + b_2Eg$$

¹¹³ Harry W. Richardson, a.g.e., s. 85-86.

$$4-Eu = a_3 + b_3 P$$

P =nüfus, E =istihdam, a =sabit sayı, b =regresyon katsayısıdır.

Böylece, kent merkezli sektörlerin büyüklüğü, nüfus düzeyince belirlenmiş olan kentin büyüklüğünün bir fonksiyonu iken, tamamlayıcı sanayiler coğrafi merkezli sanayilere gereksinim duyar(bağımlıdır). Yukarıdaki sistemin, matematiksel çözümü,

$$P_m = \frac{a_1 + b_1(a_2 + a_3)}{1 - b_1 b_3} + \frac{b_1(1 + b_2)}{1 - b_1 b_3} . E_g$$

Böylece, kent büyüklüğü, sırasıyla kentin ne kadar hareketli iş yaratıcı yatırım çekebildiğine bağlı olan coğrafi merkezli sanayide istihdamın bir fonksiyonu olarak ifade edilebilir. Coğrafi merkezli sektördeki mevcut firmaların yatırım kararları kent büyümesinde anahtar faktör haline gelir.

Elbette Czamanski'nin kendisinin de kabul ettiği gibi bu, oldukça sınırlı anlamda bir büyüme modelidir. Bu modelde kent büyümesini tahmin etmek amacıyla $\Delta P_y i \Delta E_g$ ile ilişkilendirmemiz gerekmesine rağmen, belli bir sektörde toplam nüfusu toplam istihdamla ilişkilendirir. Modeli uygulamak için, artan bir şekilde zaman serilerine ihtiyaç duyulur. Bu data'lar belli başlı kentler için çok nadir olarak kullanılır. Daha iyi sonuçlar büyüklüğüne göre sınıflandırılmış bir takım kentleri, yeniden alt parçalara bölerek elde edilebilir. Özellikle, sanayiler sınıflandırıldığından beri kent büyüklüğündeki varyasyonlar ile değişiklik yapılabilir. Parametreler istikrarlı olduğu varsayılan deneysel gözlemlerden elde edilir. Bunun anlamı, model sonuçları, kentsel büyüme tarafından zaman içerisinde izlenen yolu ya da zaman geçtikçe parametrelerdeki mümkün olan kaymaları açıklamaz.

Kentsel büyümeyi açıklamaya çalışan model ve yaklaşımlar genelde dar ve aynı zamanda başka bilim dallarından alındığı için konuya kısmi bir açıklık getirebilmektedirler. Kentlerin büyümesini kent ölçeğinde ele alan yaklaşımlar ile makro ölçekte ele alan yaklaşımlar arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Kent ölçeğinde ele alan yaklaşım ve modeller, kentsel büyümenin belirleyicisi olan kent ekonomisinden, dolayısıyla sanayiye temel almaktadırlar. Bu anlamda kent ekonomisi başlığı altında yer

alabilecek yaklaşımlar olmakta ve kentsel büyümeyi eksikliklerine rağmen açıklamakta doğru bir hat üzerindedirler. Ama, kentsel büyümeyi makro ölçekte ele alan yaklaşımlar daha çok kentsel büyümeyi kentin mekansal olarak büyümesinden hareketle sınıflandırma yönüne gitmişlerdir. Bu yaklaşımlar aslında kent büyümesini gerçekleştirdikten sonra mekansal olarak, büyüme şekli, kentlerin sınıflandırılması ve gelecekte mekansal olarak nasıl gelişeceğine ilişkin sistematik düşünceler olmaktadır.

Bir kentin diğer kentlere oranla neden ve nasıl büyüdüğünü, kentsel büyümede ilk ve temel belirleyici olan ekonomi ile açıklamaya çalışan yaklaşım ve modeller eksikliklerine rağmen yol açıcılardır. Pred tarafından oluşturulan “birikimli ve döngüsel” model kentsel sistemler ve olumsuz dışsallıklar ilave edildiğinde daha doyurucu hale gelebilecektir. Ancak tüm yaklaşım ve modellerin genelde, gelişmiş ülke araştırmacıları tarafından ve gelişmiş ülkelerin kentleri, kentlerinin deneyimleri göz önüne alınarak yapıldığı unutulmamalıdır. Günümüzün kentsel büyümelerini açıklamaya çalışan model ve yaklaşımlarda ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı, sanayiinin geldiği aşama ve küreselleşmiş bir dünya ekonomisinin hesaba katılması gerekmektedir.

2.5. Kentsel Büyümeyi Engelleyen Unsurlar

Kentsel büyümeyi sağlayan etkenler olduğu gibi ulusal büyümelerde fazla etkisi hissedilmeyen ancak kentsel büyümelerde engel teşkil eden bazı sınırlamalar vardır. Bu sınırlamaları Richardson¹¹⁴ dörde ayırarak incelemiştir.

2.5.1. Yer Sınırlamaları

Kent arazisinin fiziki olarak eksikliği ve yoğunluktaki sınırlamalar olmaktadır.

$$P \leq dU$$

Formülü ile gösterilebilecek olan yer sınırlamasında, P, şehrin nüfus düzeyini, d, maksimum yoğunluğu, U, varolan kent arazisini ifade etmektedir. Örneğin, İzmit’te olduğu gibi bataklık alanların doldurulması vb. işlemler ile U uzun dönemde arttırılabilir. Alanların artması ile yer sınırlamalarının etkisi azalabilmektedir. Bu durumda, yer sınırlaması, kısa dönemde kentsel büyümeyi engelleyebilecekken, uzun dönemde önlenebilir bir unsur olmaktadır.

¹¹⁴ Harry W. Richardson, a.g.e., s. 98-99.

2.5.2. İnşaat Oranında Sınırlama

Kısa dönemde, fiziksel yapı miktarında bir artış gerekmezken, sermaye ve işgücünün içeriye akması uzun dönemde yapı miktarında artışa neden olacağından yapı endüstri kapasitesi bir üst limite çıkmak zorunda kalacaktır. Bu alandaki çeşitli sınırlamalarda dolayısıyla içeriye sermaye ve işgücü akımını engelleyecektir.

2.5.3. Emek Piyasasında Sınırlamalar

Emek arzı net göç oranı ve işgücüne katılım oranındaki değişikliğin artış oranına bağlı olmaktadır.

$$L_s \leq L_d$$

L_s , emek arzı,

L_d , emek talebidir.

Formülü işgücü talebinin sınırlarını da göstermektedir.

Ekonomik faktörlere önem vermemek göçleri harekete geçirir. Bu durumda kentsel büyümede talep ve arzın karşılıklı dayanışması önemli olmaktadır.

2.5.4. Planlama Sınırlamaları

Planlamacılar, arazinin kullanımına engellemeler veya kısıtlamalar getirmeleri ve yoğunluk standartları ile büyümeyi tamamen engelleyebilirler. Ancak, planlamacıların, büyüme taraftarı olduklarında onların uyarı ve destekleme yönündeki kararları ile büyüme sağlanabileceği gibi ilerde büyüme önünde engel teşkil edebilecek olan olumsuz dışsal ekonomilerin zararı en aza indirilebilecektir.

Özellikle, az gelişmiş ülkelerde sanayi kuruluş yeri olarak sanayi şehir içiçeliğininde şehirlerin hızlı büyümesinden kaynaklanan durum daha da karmaşık bir yapı oluşturur. Sanayinin alt yapı ve sosyal tesisler yönünden şehrin yakınlığından yararlanma isteği yanında ucuz arsaların varlığı da önemlidir. Sorun bir yönüyle sanayiinin çok daha karlı çalışabileceği yeri seçmesidir. Sanayi kuruluş yeri sorunu ve bu sorunun çözüm

yolları¹¹⁵ bireysel kararlara bırakılmaktadır. Plancılar bu tür durumlarda kenti korumayı ön plana alabilmektedirler.

2.6. Kentsel Büyümenin İstikrarı

Kentsel büyümenin istikrarı, kentsel büyümenin sürekliliğinin olması demektir. İstikrarın nasıl sağlanacağı konusu kentsel büyüme kadar önemli bir konu olmaktadır. Goodal, kentsel büyümenin istikrarına yardımcı olabilecek faktörleri aşağıdaki şekilde sıralamıştır¹¹⁶.

Birincisi, kentsel ekonominin, ulusal ekonomiye bağlı olan boyutudur. Alternatif olarak dayanıklı yatırım mallarının üretiminde yoğunlaşan kentsel bir alan, deflasyonist şartlar altında daha büyük nisbi engellerle karşılaşacaktır.

İkinci olarak, kentsel alanının ihracat yapabilme olasılığının büyümesi, diğer kentlerle arasında olan kentsel büyüme, farklılığı harekete geçirir. Kentsel ekonomi organizasyonlarının karakteristiği ve yapısına nazaran eski fabrikaların yoğunlaştığı kentsel alanlardaki iş, örneğin; marjinal verimlilik bir resesyonda ilk olarak kapanacak ya da azalmaya zorlanacaktır. Daha yüksek maliyetleri karşılamaya yetecek kadar yüksek düzeyde bir fiyat artışı olduğu zaman yeniden düzelecektir.

Üçüncü olarak, kentsel alanlar, azalan bir ekonomik faaliyetin yerine, onu ikame edebilecek yeni bir ekonomik faaliyete girişebilirler. Ancak, her kentsel alanın ikame edilen yeni bir ekonomik faaliyetteki başarı dereceleri, farklılıklar gösterir. Çöken firmaların, iflasından önce bu ikamenin başarılı olduğu, kentsel alanlarda daha istikrarlı büyüme oranı görülecektir. Kapanan firmalar için (bir çözüm olarak) bulunan yer değiştirmelerde öncelikle yanlış bir zamanlama sergileyen kentsel alanlarda bu istikrar, görülmeyecektir.

Büyüme oranı, artan kent büyüklüğü ile daha istikrarlı hale gelir. Artan kent büyüklüğü, daha karmaşık (karma) sanayileri ya da çeşitlendirmeyi getirir. Fakat bununla birlikte, varolanlar ile karşılaştırıldığında yeni sanayilerin dönemsel dalgalanmalarına dayanan dalgalanma istikrarı getirmez. Karma, heterojen bir endüstride büyüme oranı daha istikrarlıdır.

¹¹⁵ Erol Tümer, a.g.e., s. 85.

¹¹⁶ Brian Goodal, a.g.e., s. 265.

2.7. Kentsel Büyüme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Kentsel büyüme, kent olarak adlandırılan bir yerleşim yerinde yaşayan nüfusun artışı, istihdamın yoğunluğu ve niteliği, mekansal olarak genişlemesi gibi unsurların artışı, genişlemesi olarak ele alınmaktadır. Temelde, kentsel büyüme ekonomiye dayanmaktadır. Kent içindeki ekonomik etkinlikler, bu etkinliklerin düzeyi kentsel büyümeyi sağlar. Nüfusun kentsel alanda yoğunlaşması, geçimini sağladığı, yaşam maliyetine katlanabildiği ölçüde olmaktadır. Mekansal olarak kentin genişlemesi ise nüfus yoğunluğunun artması ve/veya ekonomik kuruluşların fazlalığı, mekansal olarak yayılmaya ihtiyaç duyması ile mümkündür.

Kentsel büyüme ve ekonomik büyüme olgularının birbirini etkilemesi, ilişkisi bağlamında incelenmesi, konunun bütünlüğü açısından önemlidir. Ancak, neden-sonuç(determinizm) ilişkisi çerçevesinde bakılması görüş açısını daraltmak olmaktadır. İki olgu arasındaki ilişki incelenirken, birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri ve bir bütünlük oluşturdukları unutulmamalıdır. Verimli ekonomik etkinlikler sonuçta kentin büyümesine neden olur¹¹⁷. Aynı şekilde kentsel büyümede önemli ekonomik etkinlikleri kendine çeken bir cazibe merkezi olacaktır.

Kentsel büyümede, ekonomik yapının, özellikle de imalat sanayiinin ön plana çıkması temelde ekonomik büyümenin, kalkınmanın itici gücünün sanayi olmasından kaynaklanmaktadır. Gelişmişlik göstergesi olarak sanayide istihdam edilen işgücü miktarı önemli bir veri olarak alınmaktadır. Günümüzde bu varsayım gelişmiş ülkeler için büyük oranda geçerliliğini yitirse de, hala az gelişmiş ülkeler için önemini korumaktadır. Pred'in modelinde kullandığı birikimli ve döngüsel hipotezden hareket edilirse ve gelişmiş batı ülkelerinin geçmişlerinde emek yoğun sermayeyi kullandıklarını göz ardı edilmediği takdirde, uygun koşullarında varolmasıyla birlikte ekonomik büyümenin kalkınmayı sağladığı görülebilir.

Kentleşme düzeyleri ve nitelikleri bakımından, gelişmiş batı ülkelerinin ilk sırada yer aldığı bilinmektedir. Kentleşme, bir nicel birikimin sonucudur. Bu nicel birikimi sağlayan ve gösteren ise kentsel büyüme olmaktadır. Büyüme, nitelikten çok nicelik bakımından ortaya çıkan bir değişiklik olarak tanımlanabilmektedir. Büyüme iktisadi

¹¹⁷ Şule İnankul, a.g.e., s. 223.

unsurlarda meydana gelen artış ve değişikliklerdir. Bununla birlikte toplumsal yapıda da değişiklik meydana getirdiği unutulmamalıdır.

Kentsel büyüme ve ekonomik büyüme birer niceliksel artış olarak ifade edildiğinde, kentleşme, kentsel büyümedeki niceliksel birikimin nitel sıçramaya, ekonomik gelişme, kalkınma ise ekonomik büyümedeki niceliksel birikimin nitel sıçramaya yol açmasının bir sonucu olmaktadır. Ekonomik etkinliklerin gerçekleşebilmesi öncelikle mekan ve etkinliklerde bulunabilecek insanlara ihtiyaç göstermektedir. Bu mekanlardan birisi, kenttir. Ekonomi ve kent arasındaki ilişki, büyümenin ölçülmesinde etkilidir.

Kentsel büyüme sürecinin karmaşıklığı, özellikle farklı gelişme seviyesindeki ülkeler arasındaki kentleşme deneyimlerinin çeşitliliği, kentin ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel bir fenomen olduğu tanımlaması ve anlamlı ve test edilebilir genellemelerin yapılabileceği kentsel büyümeyle ilgili detaylı ampirik çalışma eksikliği¹¹⁸ kentsel büyümenin ölçülebilmesini zorlaştırmaktadır.

Kentsel büyümenin tam anlamıyla tatmin edici bir ölçüsü olmamakla birlikte, ekonomik büyüme ile olan ilişkisi, ekonomik büyümenin kullandığı ölçütlerle ölçülmesi diğer ölçütlere göre daha tatmin edici olabilmektedir. Ayrıca göç, istihdam, nüfus yoğunluğu gibi kimi demografik verilerinde kullanılması eksikliği bir parça giderebilecektir.

Buradaki sorun, kentsel büyümenin ölçülmesi için kullanılacak ölçütlerin elde edilmesinin, ulusal büyüme verileri kadar rahatlıkla ve sağlıklı bir şekilde elde edilememesi olmaktadır. Kent ekonomisiyle ilgili verilerin, tam olmamakla birlikte ve tüm zorluklarına rağmen yeni yeni derlenmektedir. Bu da kent ekonomistlerinin işini ileride daha da kolaylaştıracaktır.

Kentsel büyümede kullanılabilen ekonomik büyüme kavramları ise şunlardır:

Ekonomi dilinde büyüme kısaca milli gelirin çoğalması olarak tanımlanmaktadır. Ancak ekonomik büyümeyle toplumsal gelişme birbirine sıkıca bağlıdır, toplumsal gelişme gerçekleşmiyorsa ekonomik büyüme de gerçekleşmiyor demektir.¹¹⁹ Genellikle ekonomik

¹¹⁸ Harry W. Richardson, a.g.e., s. 79.

¹¹⁹ Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, 8.Basım, İstanbul:Remzi Kitabevi, 1999, s. 42.

büyüme ulusal bazda ele alınmaktadır. Her ülkede nüfus, işgücü, kaynaklar, sermaye teçhizatı vb. yıldan yıla değişiklik gösterir. Tüm bunlardaki bir önceki yıla göre olan artışlar ekonominin büyüdüğünü gösterir. Üretimi artırmak için yatırım harcamaları yapıldıkça istihdam seviyesi yükselmekte, sermaye stoku genişlemekte, işlenmemiş topraklar üretime açılmakta ve sonuç olarak milli hasıla çoğalmaktadır.

Bir ülkenin, üretim kapasitesinde artış, her şeyden önce, üretim faktörlerinin miktarlarında ortaya çıkan değişmelere bağlıdır. Dolayısıyla, nüfus ve işgücü ile sermaye teçhizatının artışı daha fazla üretim yapılabilmesini sağlayan ilk unsurdur. Yatırımın bu açıdan önemi de sermaye mallarına eklemelerle üretim kapasitesini arttırışındadır. Ancak, üretim kapasitesi yalnızca üretim faktörlerindeki artışa bağlı olarak değişmez. Bunun yanında teknolojik ilerleme de bu kapasiteyi etkiler¹²⁰.

Uluslar arası alanda en yaygın olarak kullanılan ölçü, üretim hacmi ve milli gelirdir. Yalnız milli gelir artışının ulusal bir ekonominin topyekün büyümesini yansıtmadığını, fert başına refah artışına bir ölçü sayılamayacağını da belirtmek gerekir. Çünkü nüfus artışı yükselen milli gelirin bir kısmını yutmaktadır. Şu halde büyüme fert başına milli gelir rakamıyla da ölçmek gerekecektir. Önemli nokta milli gelirdeki artışların büyümenin sonucunu belirtmekte olmasıdır. Ölçü olarak milli gelir seçildikten sonra büyüme milli gelirden bir yıldan diğer yıla meydana gelen artış oranı olmaktadır.

Ekonomik büyümede miktar artışı sorunun ağırlık noktasıdır. Ölçülebilir ekonomik unsurlar arasından, özellikle uluslar arası karşılaştırmalarda kullanılabilme olanağı olması nedeniyle milli(ulusal) gelir artışları en çok kullanılan bir ölçü olarak kabul edilmiştir.¹²¹ Milli gelir hesaplamalarına ulaşabilmek için gayri safi milli hasıla(GSMH, yani kesintisiz milli gelir) hesaplanır.

Milli gelir bir ekonomide bir yıl içindeki toplam mal ve hizmet akımının para ile ölçülmesidir. Bazen milli gelir yerine milli hasıla veya safi milli hasıla terimleri aynı anlamda kullanılır. Safi milli hasıla, tüketim malları ve safi yatırım malları gibi nihai ürünlerin toplamı olarak tarif edilmektedir. Safi yatırım yerine yıl içinde aşınmış olan bina ve teçhizatı da içeren seri kullanılırsa bu takdirde gayri safi milli hasıla söz konusudur.

¹²⁰ Özhan Uluatam, *Makro İktisat*, 6.Baskı, Ankara: Savaş Yayınları, 1987, s. 312.

¹²¹ Akın İlkin, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, 4.Basım, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları No:498, 1983, s.59.

GSMH, tüketim malları ve gayri safi yatırım gibi nihai ürünlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Gayri safi yatırımı oldukça sağlıklı bir şekilde hesaplamak mümkün olduğu için, safi milli hasıla yerine GSMH'yi hesaplama yoluna gidilmektedir¹²². GSMH'nin artış oranı, büyümesi tek başına fazla bir şey ifade etmez. Çünkü nüfus artış oranı daha hızlı bir artış gösteriyorsa GSMH artışı ülkede bir büyüme olduğunu göstermez.

Bir ülkenin toplam piyasa büyüklüğünü tespit etmek için toplam hasılayı esas alırız. Ülkenin gelişmişlik düzeyini refah göstergesini ortaya koymak için kişi başına ölçüler kullanılabilir. GSMH'yi toplam nüfusa böldüğümüz zaman ekonomideki her kişiye ne kadar GSMH düştüğünü buluruz. Bu ölçüye kişi başına gayri safi milli hasıla denir¹²³.

Kişi başına düşen gayri safi milli gelir rakamlarının yıllar itibariyle gösterdiği değişikliklerin gözlenmesi, toplumların refah düzeyleri üzerinde bir fikir verebilir. Artış nüfusun çoğalma hızından daha yüksek olduğunu ifade eder. Ancak, kişi başına düşen milli gelirin yalnızca soyut bir rakam olduğu¹²⁴ gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

Ekonomik büyümede kullanılan bir diğer kavram, istihdam olmaktadır. İstihdam, kelime anlamıyla "hizmete kabul" demektir. İstihdam, çalışma ve gelir sağlama kararında olan kimselerin hizmetlerinden faydalanmak üzere çalıştırılmaları anlamına gelir. Bilindiği gibi işgücü teknik bir kavram olarak esas itibariyle 15-64 yaş grubunu kavrayan çalışma çapı nüfus grubunu ifade etmektedir. Ancak bu nüfus grubunun tamamı ekonomik faaliyetlere fiilen katılmamaktadır. Çalışma çağındaki nüfustan işsizleri ve çalışma istek ve yeteneğinde olmayanları çıkardığımızda ekonomik faaliyetlere fiilen katılanların¹²⁵ sayısı bulunabilmektedir.

Ekonomik büyüklüğü gösteren GSMH'nin artışını gerçekleştiren ekonomik bir faaliyet olan ihracat kentsel büyüme olgusunda da önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü, ürettiği ürünü ne kadar fazla satabilirse geliri o kadar artacaktır. Bu anlamda iç piyasaların doyması durumunda kentin büyümesini devam ettirebilmesi, ürünlerini dış piyasalara satabilme yeteneği olan firmalara sahip olmasına bağlıdır.

¹²² **Ekonomi Ansiklopedisi**, "Gayri Safi Milli Hasıla", Cilt. 2., s.357.

¹²³ **Ekonomi Ansiklopedisi**, "Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla", Cilt. 2., s.389.

¹²⁴ Tamer İşgüden, **Makro İktisat**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1985, s. 43.

¹²⁵ **Ekonomi Ansiklopedisi**, "İstihdam", Cilt: 2., s.512.

Bir kentin ölçüsünün ekonomik açıdan incelenmesinde, pazarın ölçüsü, iç ölçek ekonomileri ile dış ölçek ekonomileri ele alınmalıdır. İç ölçek ekonomileri açısından kentlerde üretilen mal ve hizmetin minimum bir yerel pazar ölçüsü vardır. Bunun dışında kentte bölgesine, ülkesine hatta uluslar arası düzeydeki pazara hizmet verecek ekonomik etkinlikler kurulursa, dışsal ekonomiler söz konusudur. Bir alt ölçekte hizmet veren kent, bir üst düzeydeki pazara hizmet veren kentin büyüklüğüne kadar büyüyecektir. Başka bir anlatımla, yerel pazara hizmet eden kent, dış ölçek ekonomilerin geliştiği kentin büyüklüğüne kadar büyüyecektir. Dış satım temel kuramında, bir kentin dışarıya sattığı mal ve hizmet oranına bağlı olarak gelişeceği belirtilmektedir. Ancak bir kentin büyümesi ulusal düzeydeki ekonomik toplanmaların performanslarıyla sınırlıdır. Kentlerin farklı büyümesi hem kendi sınırları hem de dışarıya sattıkları ürünlere olan talebin farklı olması¹²⁶ ile de açıklanabildiğinden ekonomik büyüme içinde önemli olan ihracat kavramı kentsel büyüme için de önem kazanmaktadır.

Kent ekonomisinin büyümesiyle gerçekleşen kentsel büyüme kentin nüfus, konut, gelir, dışsal ekonomiler, mekansal genişleme v.b. ile olmaktadır. Kent ekonomisini harekete geçirici temel etken sanayileşme olunca kentsel büyümeyi de sağlayan kente yerleşen sanayi kuruluşlarının faaliyeti ve faaliyetinin içeriği olmaktadır.

Kentsel büyümenin çok bilinen ve üzerinde araştırma yapılan bir alan olmaması, kentsel büyüme süreçleri, yaklaşım ve modelleri, istikrarı, ölçülmesi gibi konularda eksikliğini hissettirmektedir. Buna rağmen kent ekonomistlerinin diğer bilim dallarından aldıkları ve kent ekonomisine uyarlamaya çalıştıkları yöntemler ile kentsel büyüme konusu az çok ayakları üzerinde duran ve gelişme vadeden bir hale gelmiştir. Kentin nasıl büyüdüğünü hangi yaklaşım ve modellerle açıklanabileceğini, nelerin kentsel büyümeyi engellediğini ve istikrarın nasıl sağlanabileceğine ilişkin getirilen açıklamalar ve incelemeler kentsel büyüme için önemli yapı taşlarını temsil etmektedir. Bunlar kentsel büyümenin temellerini oluşturmaktadır.

¹²⁶ Şule İnankul, a.g.e., s. 223.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SANAYİLEŞMENİN KOCAELİ İLİNDE KENTSEL BÜYÜMEYE ETKİSİ

3.1. Kocaeli İlinin Tarihçesi

Kocaeli ili, yüzölçümünün küçüklüğüne rağmen, gelişmiş bir sanayisi olması, kişi başına düşen GSYİH'da Türkiye sıralamasında birinci sırada yer alması ve tarihsel gelişimi, sanayileşmenin kentsel büyüme etkisinin incelenebileceği iyi bir örnek oluşturmaktadır. Sanayileşmenin kentsel büyümeyi nasıl ve hangi yönde etkilediğinin örnek üzerinde de görülebilmesi için seçilen örneğin sanayileşmenin yoğun olduğu bir kent olması kentsel büyüme ilişkisini gösterebilmek için gereklidir. Türkiye ekonomisine, katkısı sanayi alanındaki büyümesi, gelişmesi ile olduğu gibi Kocaeli ili, kentsel büyüme sanayi ilişkisi temelinde, temel itici gücü, motoru sanayi olan bir ildir.

Kocaeli ili Marmara Bölgesinin doğusunda, Asya-Avrupa kara ve demiryolları üzerinde, Körfez ilçesi ile Marmara'ya, Kandıra ilçesi ile Karadeniz'e açılan, 3626 km² yüzölçümüne sahip bir ildir. Kocaeli yüzölçümü bakımından Türkiye'nin 6. en küçük ilidir. Merkez ilçe İzmit, Gebze, Gölcük, Karamürsel, Kandıra ve Körfez olmak üzere altı ilçesi bulunur. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye'de 13. sırada yer almak olup, kilometrekareye 335 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu ve sıklığı bakımından Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

İlin, sanayileşmesinin kentsel büyümesi üzerindeki etkisine bakarken tarihsel arka plana bakmak, sanayileşme kentsel büyüme ilişkisini anlamak bakımından daha uygun olmaktadır.

Kocaeli ilinin sanayi tarihçesine, temel olarak Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet'ten Günümüze başlıkları altında toplanabilir. Tarihsel gelişimi içinde Kocaeli, konumu nedeniyle Türkiye'nin ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Türkiye ekonomisine katkısı, süreç içerisinde artarak devam etmekte olup, sanayi alanında ağırlığı daha fazla olmaktadır.

3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Kocaeli ilinin, ilk sanayi kuruluşlarından biri Latinler döneminde kurulan İzmit tersanesidir. Gelişim süreci içinde, sanayileşme ve gelişme olgusunun, büyük ölçüde ulaşım şebekesinin gelişmesiyle paralel bir şekilde yürüyen Kocaeli, 1800'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nun, en önemli ulaşım ve konaklama yerlerinden birisi olmuştur. Türkeli'nden ilk posta yolu 1833 yılında, Üsküdar İzmit arası konulan düzenli posta seferidir. 1855'te, İstanbul-İzmit arasında, haftada üç kez olmak üzere yapılan vapur seferleri kentin deniz ulaşımının düzenli hale¹²⁷ gelmesini sağlamıştır. Kocaeli, 1873 İzmit-Haydarpaşa demiryolunun da faaliyete geçmesiyle ulaşım alanında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. 1843 yılında Hereke'de dokuma fabrikası açılmıştır. Çuha fabrikasının da kapasitesi arttırılarak, halk için de kumaş üretmeye başlanmıştır.

Kocaeli ili, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Geyve Adapazarı ve Karasu ilçelerinin de içinde yer aldığı bölge İzmit Sancağı olarak geçmektedir. İzmit sancağı, orman yönünden zengin olduğu için sancağın özellikle Geyve, Adapazarı, Kandıra bölgelerinde, elde edilen tomruklar, 200m³'ün üzerindeki imalathanelerde işlenerek, bir bölümü İzmit Tersanesi'nde kullanılmış, önemli bir bölümü İzmit İskelesi'nden İstanbul'a yada yurt dışına gönderilmiştir. Bu arada, ceviz kütüğü(yılda ortalama 50.000 kütük) kısmen işlenmiş, kısmen yarı işlenmiş olarak ihraç edilerek¹²⁸, karşılığında ihtiyaç duyulan maddeler ithal edilmiştir.

İzmit civarında ikisi devlete ait çuha,halı,dokuma, ikisi şirkete ait dokuma fabrikası o dönemde, yurt ihtiyacının yarısına cevap vermektedir. Adapazarı'nda bir, İzmit'te iki olmak üzere üç un fabrikası da dahil, önemli 7 büyük fabrika bulunmaktadır. O dönemde,İzmit Osmanlı ülkesindeki İpek üretim ve işleminde Bursa ve Bilecik'ten sonra 3. sırayı almaktadır.

¹²⁷ Kocaeli Sanayi Odası, "Gelişimin ve Değişimin Öyküsü Kocaeli", Oda, Kocaeli Sanayi Odası Dergisi, Ekim 1998, Sayı:7, s. 10-11.

¹²⁸ Kocaeli Sanayi Odası, a.g.e., s. 13.

İzmit gelişmiş ulaşım olanakları ile ticaret alanında önemli bir yer tutmuştur. Körfezin doğu yakasındaki bataklıkları kurutmak için, J.L.Sabunje(Alman Hükümetinin görevlisi) tarafından hazırlanan rapor¹²⁹ İzmit'in o dönemdeki ulaşım konusundaki önemini göstermektedir. Raporunda şunlar belirtilmektedir;

- İzmit, İstanbul'dan 55 mil uzaklığında bir liman olup deniz ve karayolu ile bağlıdır.
- Ticari ve askeri mevki dikkate alınarak yapılan demiryolu planlarına göre İzmit, ikinci İstanbul olma yolundadır.
- İstanbul'dan Küçük Asya ortalarına gitmekte olan demiryolunun İzmit'ten geçmesi, İzmit'i denizden olduğu kadar karadan da Anadolu'nun depolama yeri haline getirecektir.
- Aynı zamanda, demiryolunun Basra'ya uzayan ve İzmit'i, Hind'e kadar bağlayan muhtelif kolları da vardır. Bu durum, İzmit'e büyük ticari ve politik önem kazandırmaktadır.

Bu raporda belirtilen olanaklar, Cumhuriyet döneminde Kocaeli ilinin sanayisinin, Türkiye'deki ekonomik gelişmelerle birlikte büyüyüp, gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur.

3.1.2. Cumhuriyetten Günümüze

Cumhuriyet döneminde Kocaeli ilinin ekonomik ve sanayi gelişimine bakılırken aynı zamanda, Türkiye'de uygulanan ekonomik politikalara bakmak, büyümenin anlaşılması bakımından önemlidir. Bir kentin ekonomisi, sanayisi her ne kadar kentin potansiyeline, önceki konumuna bağlı olsa da, ulusal hatta uluslar arası ilişkiler, ekonomik gelişimler ve uygulanan politikalar da önemli roller oynamaktadırlar. Bu açıdan Cumhuriyetten günümüze kadar olan dönem, Kocaeli iline etkisi bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı sanayileşme politikaları temel alınarak incelenebilir.

¹²⁹ Avni Öztüre, Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul: 1981, s. 145.

Cumhuriyetten günümüze kadar olan dönemi belli başlı uygulanan sanayileşme ve gelişme politikaları çerçevesinde¹³⁰;

1923-1953 Dönemi:Tarım ticaret sermayesi birikimine dayalı gelişme,

1954-1980 Dönemi:İthal ikameci sanayileşme politikaları altında sanayi sermayesi birikimine dayalı gelişme,

1980'den Günümüze:Dışa açık koşullarda tekelleşme, olarak üç bölüme ayırarak incelemek mümkündür.

3.1.2.1. 1923-1953 Dönemi

Osmanlı'dan alınan miras, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu gerçeği ve dışarıdan ihtiyacı olan sanayi mallarını tarım ürünleri ve madenler ihraç ederek karşılayan bir ülke ekonomisidir. Kurtuluş Savaşından sonra devralınan Türkiye, sanayi devrimini gerçekleştirememiş geri bir tarım ülkesidir.

Türkiye Cumhuriyeti, ilk yıllarında özel girişimciliğe dayalı, liberal iktisadi gelişme politikası izlemiştir. Cumhuriyetin ilk 10 yıllık döneminde, liberal iktisadi gelişme politikasından, özellikle sanayileşme alanında beklenildiği ölçüde bir başarı elde edilememiştir. Bu noktada devletçilik politikası, sanayileşmeyi ve kalkınmayı hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuştur¹³¹. Özel sermayenin yatırım yapmadığı ya da yapamayacağı alanlarda, özellikle sanayi sektöründe, izlenen devletçiliğin etkisi olmuştur. Ağır ve temel sanayi sektörlerinde devletin büyük yatırımları olmuştur. O dönemlerde, özel girişimcinin elinde temel sanayi sektörlerini kurabilecek sermaye olmadığı gibi doğru dürüst girişimci de yoktur.

1934 yıllarında devletçilik rejiminin uygulanmaya konulmasıyla birlikte hazırlanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde İktisadi Devlet Teşebbüslerine dayanarak önemli bir büyüme hızı ve gelişme sağlanmıştır. Yıllar itibariyle büyüme hızı yüzdesi(1968 fiyatlarıyla)¹³² şöyledir,

¹³⁰ Faruk Ataay, "Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü", **Praksis(Bahar 2001)**, Sayı:2, s. 55.

¹³¹ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, İstanbul:Ezgi kitabevi Yayınları, 1998, s.49.

¹³² Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir:Birlik Matbaası, 1994, s. 18.

Tablo 1: Büyüme Hızları

<i>Dönemler</i>	<i>Büyüme hızı(%)</i>
1925-29	5.8
1930-34	3.7
1935-39	6.6
1940-44	-8.0
1945-49	10.1
1950-53	11.3

Kaynak: Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, Eskişehir: Birlik Matbaası, 1994, s. 18.

Dönemler itibariyle büyüme hızlarına bakıldığında, en büyük düşüşün, II. Dünya Savaşı yıllarında olduğu görülmektedir. Artarak yükselen büyüme hızları 1929 Dünya Bunalımını takip eden yıllarda biraz düşme göstermiştir. Diğer yıllarda 11.3'e varan büyüme hızları gerçekleşmiştir.

Devlet, sanayide özel sermayenin yapamadığını, gücünün yetmediği alanlarda bir anlamda ona alt yapı olanağı yaratmak amacıyla çeşitli dallarda sanayi kuruluşları kurmuştur. Diğer taraftan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına göre yapılan yatırımlarda bazı noktalara dikkat edilmiştir. Yerli hammaddeyi işleyerek, iç talebi karşılamaya yönelik üretim yapmaları planlanan fabrikaların yer seçiminde bir çok etken rol oynamıştır. Fabrikaların, hammadde kaynaklarına ve işgücüne yakın olması üzerinde durulmuştur. Fabrikaların ülkeye dengeli dağıtılması bu arada İç Anadolu gibi nispeten gerice bölgelere öncelik verilmesi düşüncesi ağır basmıştır. Yer seçiminde savunma önlemlerinin ciddi olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak, uygulamada aslan payı Marmara ve Ege Bölgelerine düşmüştür. Çünkü, 23 fabrikanın 9'u Marmara Bölgesinde, İstanbul, Bursa ve İzmit'te, 4'ü Ege Bölgesinde¹³³ geri kalanı ise diğer bölgelerde kurulmuştur.

Devlet, iç pazarın bütünleşmesini sağlamak için yatırım yeri olarak, demiryolunun geçtiği, ulaşım olanakları diğer kentlere göre daha iyi durumda olan kentleri seçmiştir. Seçilen illerden birisi de ulaşım olanakları yönünden tercih edilen Kocaeli ili olmuştur. Bu dönemde, demiryoluna sahip olan Kocaeli ilinin aynı zamanda sanayileşme ve kentleşme için önemli olan elektrik enerjisi ve su ihtiyacı karşılanmıştır.

¹³³ Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 54.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Kocaeli sanayisinin durumunu, 1927 yılında yapılan sanayi sayımı sonuçlarına göre değerlendirebilmek mümkündür. Adapazarı, Hendek ve Geyve yöreleri de Kocaeli içine dahil edilerek yapılan¹³⁴ sayımın sonuçları tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi en fazla işletme sayısı 528 tane işletme ile tarım ve balıkçılık alanında görülmektedir. Aynı şekilde 1524 çalışanı ile bu alan en fazla işçi çalıştıran sanayi kolu konumundadır. Ardından, 276 işletme ile maden işleme ve makine sanayi ve 145 işletme ile de bitki ve ağaç işleme sanayisi gelmektedir. 1927 yılındaki sanayi işletmelerinin faaliyet gösterdikleri alanlara bakıldığında tarımsal ağırlıklı olduğu görülmektedir. Sanayinin gelişimi ile bu ağırlık tarım, orman ve deniz ürünlerini işlemekten petro-kimya, otomotiv, lastik ve kağıt sanayi alanlarına doğru kaymıştır. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre, Türkiye’deki sanayi kuruluşlarının %1.86’sı, çalışanların %1.48’i Kocaeli ilinde yer almaktadır.

Kocaeli Sanayisinin gelişim süreci içinde ona büyük bir hız kazandıran iki kuruluş olmuştur. Bunlar, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde ilki, SEKA kağıt fabrikasıdır.

Tablo 2: 1927 Yılı İtibariyle Kocaeli İlinde Sanayinin Sektörel Dağılımı

Sektörler	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı
<i>Maden çıkartma sanayi</i>	9	23
<i>Tarım ve balıkçılık sanayi</i>	528	1524
<i>Dokuma sanayi</i>	111	104
<i>Bitki ve ağaç işl. sanayi</i>	145	530
<i>Bina inşaat sanayi</i>	134	956
<i>Maden işl., makine sanayi</i>	276	607
<i>Kağıt ve karton sanayi</i>	2	26
<i>Kimya sanayi</i>	5	38
<i>Çeşitli sanayiler</i>	5	13
TOPLAM	1215	3821

Kaynak: Kocaeli Sanayi Odası, “Gelişimin ve Değişimin Öyküsü Kocaeli”, Kocaeli Sanayi Odası Dergisi, Ekim 1998, s. 13.

¹³⁴ Kocaeli Sanayi Odası, a.g.e., s.13.

1936'da işletmeye açılan kağıt fabrikası, bugün Kocaeli'nde oluşan iki büyük sanayi kompleksinden biri olan kağıt ürünleri sanaysini doğurmuştur. 1960 yılında, T.P.A.O. CALTEX tarafından ortaklaşa kurulan, daha sonra da 1972'de tamamen T.P.A.O.'nun malı olan İPRAŞ ikinci kompleks, Kocaeli illinde en büyük sanayi dalı olan kimya sanayisinin oluşumunu sağlamıştır. İlk sanayi gelişimi, kamu kuruluşlarınca başlatılmış olup yukarıda sözü edilen iki kuruluşun devreye girmesinden sonra ara malları ve yatırım malları oluşumu doğrultusunda, bir gelişme yaşanmıştır.

3.1.2.2. 1954-1980 Dönemi:

İlk dönemde izlenen politikalar, sanayileşme konusunda yeterli olmamıştır. Özellikle, bu dönemin kendisine özgü engelleri, Osmanlı'dan kalan sanayiinin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında geri olması, savaştan yeni çıkılması, 1929'daki dünyada yaşanan ekonomik buhranın etkisi, ardından II. Dünya Savaşının olumsuzlukları istenilen ilerlemenin sağlanamamasını getirmiştir. Bu olumsuzluklar sanayileşme hamlesine girişen, yeni kurulan Türkiye devleti için önemli engeller oluşturmuştur. Aynı zamanda, dünyadaki gelişmelerden olumsuz yönde etkilenen Türkiye ekonomisinin tıkanması izlenen politikaların değiştirilmesine neden olmuştur.

“Bir bakıma, ithal ikameci sanayileşme politikalarına yönelinmesine yol açan temel neden, 1945-1953 döneminde dışa açılan ekonominin kısa sürede tıkanmasıdır. Dünya ekonomisi ile tarımcı bir ülke olarak eklemlenen bir yapıda dış dengenin kurulamaması, tüketim malları ithalatının sınırlanarak ithalatı ikame eden sanayi yatırımlarına yönelindiği yeni bir dönemi başlatmıştır¹³⁵.”

“Ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren yüksek oranda kamu borçlarıyla finanse edilen, yurt içi piyasaya yönelik sanayileşme politikası izlenmektedir. Bir diğer deyişle ülkemizde 1980'li yıllara kadar ithal ikamesi tipi sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bu bağlamda 1950-1956 yılları arasında sanayi üretimi yaklaşık %30 artmıştır¹³⁶.”

Bu dönemde sanayi üretiminin %30 artışını gerçekleştiren devlet tarafından kurulan fabrikalar olmuştur. Özel kesimin ekonomik gelişmeyi sağlayabilecek kapasitede olmaması, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin gelişmeye olan katkıları gözönüne alınarak 1961 Anayasası hazırlanırken çıkarılan bir kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.

¹³⁵ Faruk Ataay, a.g.e., s. 59.

¹³⁶ İlker Parasız, *İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 107.

Böylece planlı döneme geçilmiştir. 1962 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine girilmiş ve ekonomik büyüme yeniden başlamıştır¹³⁷. Ancak ilk planlı dönemde görüldüğü gibi, bu dönemde uygulanan ithal ikameci sanayi de İstanbul merkezli olmuştur.

Büyük sermaye, dışa bağımlı bir ekonomide en iyi yatırım olanaklarının ülkenin dışı açıldığı kentte ortaya çıkması, sanayiinin ithal girdilere olan bağımlılığı vb. nedenlerle genellikle İstanbul, Kocaeli ve İzmir kentlerini tercih etmiştir. Büyük sermayenin, bu kentlerde üslenmesi, gerek bunlarla girdi-çıktı ilişkisinde olan küçük ve orta boy sanayiinin, gerek hizmet sektörlerinin, gerekse işgücünün bu kentlere yığılmasına yol açmıştır. Özellikle ara malları üreten temel KİT'ler de, genellikle sanayiinin geliştiği bu havzalarda kurulmuştur¹³⁸. Bu gelişmeler aynı zamanda hazırlanan bölge planları ile de teşvik edilmiştir.

Kalkınma planlarının bir uzantısı olarak yapılan bölge planlarından ilki Doğu Marmara Bölge Planıdır. Bu bölge içinde yer alan İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli ve Çanakkale illeri arasında ilk dört kente öncelik tanınmıştır. Plana göre İstanbul'un büyümesi hem kaçınılmaz, hem de teşvik edilmesi yararlı olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, Marmara Bölgesinin sanayileşmesinin yavaşlatılması, ülke kalkınmasının zararına olacaktır. Tarım sektörünün geleceği bölgede umut verici değildir. İmalat sanayi, 1960'da bölge gelirlerinin %24'ünü temsil etmektedir. Doğu Marmara Bölgesi Planının sanayileşmeye ilişkin getirdiği öneri, İzmit-Adapazarı arasında büyük bir sanayi bütünüünün geliştirilmesi teşvik edilmesidir. Derince, İzmit, Adapazarı'nı kapsayan bölge büyüme noktası olarak saptanmıştır. Planın başlıca hedefleri, bir yandan ekonomik verimliliği, öte yandan da tarihsel ve fiziksel değerlerin korunmasıdır. Bölge ölçüsünde, İzmit ve Bursa gibi kentlerin gelişmelerinin desteklenmesi, geniş araziye ihtiyaç gösteren sanayi kuruluşlarının bölge ölçüsünde desantralize edilmesi ilkesi¹³⁹ kabul görmüş ama Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı uygulanmamıştır.

Her ne kadar, plan uygulanmasa da kimya ve kağıt sanayisinin önemli iki Kamu İktisadi Teşebbüsünün Kocaeli ilinde bulunması, İstanbul'a yakınlığı Kocaeli'nin sanayi açısından önemli bir bölge olma özelliğini korumuş ve devam ettirmiştir. Bir bakıma iradi

¹³⁷ Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 19.

¹³⁸ Faruk Ataay, a.g.e., s. 61.

¹³⁹ Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş ve Cevat Geray, a.g.e., s. 181.

bir şekilde uygulanmayan Doğu Marmara Planı, gelişim seyri içerisinde kendiliğinden bir çok yönüyle uygulanmış gibidir. Ayrıca verilen sanayi teşvikleri de yoğun olarak Kocaeli ilinin de içinde bulunduğu Marmara Bölgesine verilmiş olması, Kocaeli ilinin sanayileşmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

“1960’lardan 1970’lere uzanan dönem sanayiinin en hızlı gelişme gösterdiği dönemdir. Bu dönemde Marmara bölgesinin Sanayi Teşvik kapsamına alınmış olması hızlı gelişmeyi artırıcı bir etmendir. 1968-74 yılları arasında Marmara bölgesine verilen sanayileşmeyi teşvik belgelerinin %84’ü içinde Kocaeli ilinin de yer aldığı Doğu Marmara Alt bölgesi için verilmiştir. Bu durum teşvik belgelerinin verilmesinde ekonomik kriterinin rol oynadığını göstermektedir¹⁴⁰.”

Kocaeli illine yığılmanın nedeni, sanayi, yurt fiziki planlamasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Diğer kuruluş yerlerine kıyasla, Kocaeli ilinin maliyet analizlerinin düşük olmasını sağlayan bu yaklaşımda, etkili olan bir takım temel unsurları vardır. Bunları kısaca şöyle özetlemek mümkün¹⁴¹;

- Ulaşım olanakları açısından Türkiye’nin en işlek kara trafiği yanında, deniz ulaşımı olanağına sahip olması,
- Türkiye’nin en büyük piyasasına(İstanbul’a) 83 km. uzaklıkta ve ayrıca, bu en büyük piyasaya kıyasla Anadolu piyasasına ulaşımında avantajlı durumda olması,
- Enerji nakil hatlarının yeterli düzeyde olması,
- Kurulu sanayi, kalifiye işgücü bulma olasılığının, diğer yörelere kıyasla arttırmakta olması,
- En büyük sanayi merkezi İstanbul’a göre, arsa fiyatlarının ucuz olmasıdır.

¹⁴⁰ Polat Sökmen, “İzmit ve Gebze Örneklerinde Sanayi Yerleşim-Tarımsal Toprak Kullanım İlişkileri”, Türkiye 8. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumları, Adana: 1984, s. 273.

¹⁴¹ Kocaeli Sanayi Odası, a.g.e., s. 16.

Kocaeli, ülkemizde planlama dönemi içinde başlayan ve özellikle 1960-1975 yıllarında yoğunluk kazanan sanayi yatırımları ile, Türkiye'nin en hızlı gelişen sanayi bölgelerinden biri olmuştur. Bu dönemdeki büyüme hızı %577'dir. Ve 1973 yılı imalat sanayi anket sonuçları şöyledir¹⁴².

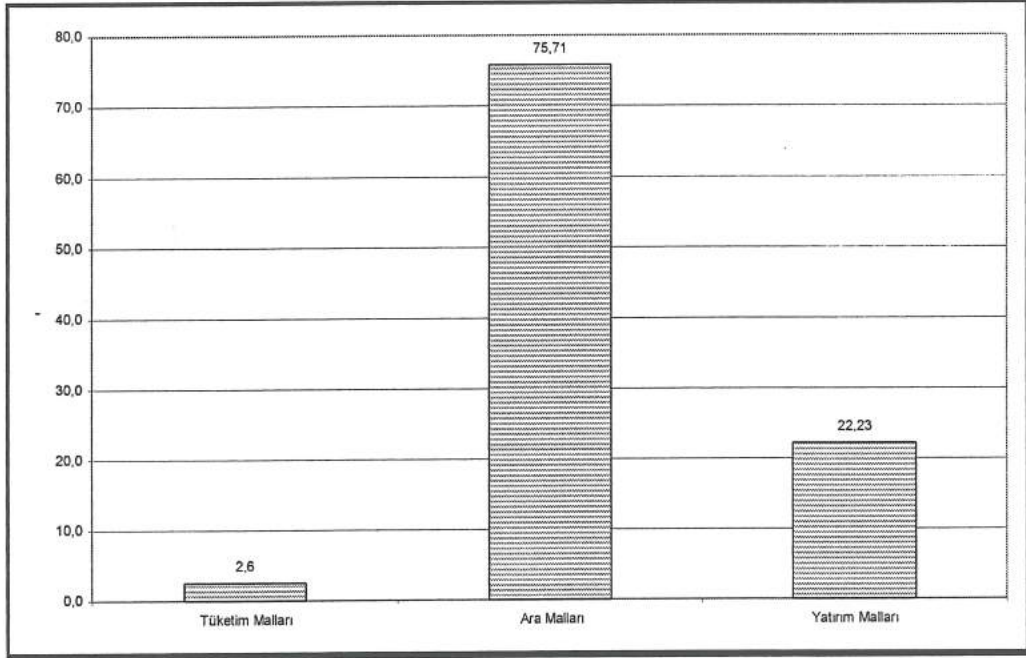
Tablo 3: Üretimin Dağılımı

Sanayi Üretim Kolları	Milyon TL	Yüzde
• Tüketim malları	266	%2.06
• Ara mallar	9.777	%75.71
• Yatırım malları	2.869	%22.23
TOPLAM	12.913	%100

Kaynak: www.dpt.gov.tr ve www.die.gov.tr

Sanayi üretim kolları içerisinde en yüksek payı sırasıyla ara mallar ve yatırım malları almaktadır. En düşük sanayi kolu ise tüketim malları olmuştur. Bu düşüklüğün nedeni tüketim malları talebinin diğer illerden sağlanması olabilir.

Grafik 1:1973 Yılı İtibariyle Kocaeli İli Üretiminin Dağılımı (Yüzde Olarak)

Kaynak: İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, DPT, nisan 1997

¹⁴² Kocaeli Sanayi Odası, a.g.e., s. 16.

Aynı şekilde Kocaeli, 1979 yılında Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya katkısı Türkiye sıralamasında 4. sırada yer almıştır Tarım sektöründe 29 kent arasına giremezken, sanayi sektörü olarak İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer almıştır. Hizmet sektöründe de sıralamada 17. olmuştur. Sanayinin GSYİH'ya katkısı %3.51, hizmetlerin ise %1.35'tir¹⁴³.

Bu rakamlar, bir bakıma ulusal ölçekteki işbölümünde, Kocaeli iline sanayi merkezi olma işlevinin düştüğünü göstermektedir. Rakamların da gösterdiği gibi Kocaeli sanayisi, ithal ikameci sanayileşme döneminde de büyümesine devam etmiştir. Ancak, ithal ikameci sanayileşme politikalarının tıkanmaya başlaması, kalkınma politikalarında değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Bu tıkanmanın nedenleri, hem içte, Türkiye'nin ekonomik yapısıyla, toplumsal olgularla hem, dış dünyadaki gelişmelerle ilgilidir.

“Gerek Keynesci refah devleti uygulamaları, gerekse ithal ikameci sanayileşme stratejileri 1970'li yılların ortalarından başlayarak sürdürülemez olmuşlardır. İthal ikameci sanayileşme stratejileri de üretimlerini sürdürmeye yeterli döviz bulamamak gibi bir dizi sorunla karşılaşmışlardır¹⁴⁴.”

Türkiye'nin dayanıklı tüketim malları üretiminde bir sorunu olmamıştır. Türkiye dayanıklı tüketim mallarının çoğunu optimal ölçek ile üretilmesine imkan verecek genişlikte bir iç piyasası vardır. Fakat, ara malları ve özellikle yatırım malları daha ileri teknoloji ve daha büyük ölçek ile üretimi gerektirmektedir. Sorunun bir yanını teknolojiyi temin etmek oluşturmaktadır. Sorunun diğer yanını ise, büyük ölçekli tesisi kurmak için sermaye mallarını ithal girdi olarak, sağlamak oluşturmuştur¹⁴⁵. Yaşanan sorunlar, tıkanmalar ve dünya ölçeğinde yaşanan gelişmeler yeni bir kalkınma programının uygulanmasını getirmiştir. Böylece, 1980 yılı itibariyle yeni bir döneme geçilmiştir.

3.1.2.3. 1980'den Günümüze

Dışa açık koşullarda tekelleşme olarak adlandırılabilir 1980'den sonraki dönemde, ihracat ön plana çıkmıştır. Piyasa koşullarında dışa açık kalkınma programı, piyasaları serbestleştirmiştir. Bu anlamda program, devletin piyasadan çekilmesi ve piyasanın dış rekabet koşullarına açılarak, dünya piyasalarıyla rekabet içinde mal üretme temeline dayanmaktadır.

¹⁴³ Faruk Ataay, a.g.e., s. 90-91.

¹⁴⁴ Faruk Ataay, a.g.e., s. 40.

¹⁴⁵ Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 139.

İthal ikameci sanayileşme terk edilerek ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Böylece ihracata dönük bir stratejiye göre sanayileşme, ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmıştır. Yeni benimsenen program ile büyük ölçüde planlı ve kamu ekonomik kurumlarına dayanan sanayileşmeden vazgeçilmiştir. Sanayiinin dışa açılmasına önem verilmiştir. İthalatta liberalizasyona gidilmiştir. Sanayileşmede özel girişimciliğe ağırlık verilmiştir. Bazı alanlarda, devlet tekelleri kaldırılmış ve KİT'lerin özelleştirilmesi gündeme gelmiş ve özelleştirmeler başlamıştır. 1980 yılından sonra izlenen sanayileşme stratejisi sanayi sektöründe hızlı bir büyümeye yol açmıştır. Büyüme oranlarında %10.1 ile %3.1 arasında meydana gelen dalgalanmalar olmuşsa da, 1981-1990 arasında sanayi sektörü ortalama %7 oranında büyümüştür¹⁴⁶.

Bu uygulama da diğer dönemlerdeki uygulamalar gibi ilk dönemlerde sanayide büyümeyi hızlandırmıştır. Veriler 1980'li yıllardaki büyümeyi göstermektedir.

Tablo 4: GSMH ve Sektörlere Göre Büyüme Oranları(%)

Dönemler	GSMH	GSYİH	Tarım	Sanayi	Hizmet
1981-83*	4	4	2.1	7.4	3.3
1984-88*	5.5	5.7	4.2	7.7	5.7
1989-91*	4	3.7	-0.1	5.7	3.7
1987	9.3	7.7	1.1	8.9	9.6
1988	1.4	2.7	8.2	2.9	1.6
1989	2.3	1.2	-7.6	4.7	2.6
1990	9.2	7.9	7.4	9.1	7.6
1991	0.4	1.1	-0.2	3.3	0.5

(*)Dönem ortalama büyüme hızları

Kaynak: Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 192.

Tablo 4 incelendiğinde büyüme oranlarında en fazla dalgalanmanın tarım sektöründe olduğu görülmektedir. 1987'den 1991'e kadar olan 5 yıllık süre içerisinde ise toplam en büyük büyüme oranı %25.6 ile sanayide gerçekleşmiştir. Bu yıllarda en fazla dalgalanma gösteren tarım sektöründe ise toplam %8.9 oranında büyüme olmuştur.

¹⁴⁶ Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 79.

Türkiye, ithal ikameci sanayileşmede döviz nedeniyle yaşanan tıkanmayı ihracata yönelerek aşmaya çalışmıştır. Türkiye'nin ilk sanayi ihraç ürünlerinde ağırlığı tekstil ve gıda oluşturmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda elektrikli ve elektriksiz makineler, demir-çelik, otomotiv yan sanayi, kimya gibi ağır sanayi ürünlerinin ihracatlarında artışlar olmuştur.

1980 sonrasında da öncesinde olduğu gibi Marmara Bölgesi sanayiinin gelişiminde ilk sıralarda yer almıştır. Bölgenin elverişli ulaşım koşulları, konum olarak kıtalar arasında yer alması, geçmişten beri ticaret ve sanayiinin merkezi olması yeni kurulan sanayi kuruluşlarının da bu bölgeye yönelmesine neden olmuştur. Bölgenin merkezi konumunda olan İstanbul'a yakın olan iller 1980 döneminden sonra İstanbul'un yükünü hafifletmek için devreye daha fazla girmişlerdir. Kocaeli ili de bu dönemde İstanbul merkezli gelişimden faydalanan illerin başında gelmektedir.

“1980 sonrası, dönüşümlerin en önemli etkilerinden biri, sanayideki gelişmeyi büyük ölçüde İstanbul merkezli büyük sermayenin sürüklemeye başlaması olmaktadır. Dolayısıyla, büyük sermayenin yatırım yeri seçimleri, sanayileşen illerin belirlenmesinde en önemli etmendir. Gerek onunla girdi-çıkı ilişkileri içinde olan küçük ve orta ölçekli sanayi, gerekse diğer sektörler büyük sermaye yatırımlarını izlemektedirler. Bu bakımdan, en dikkat çeken iller, İstanbul ve İzmir gibi önemli merkezlerin çevresindeki iller olmuşlardır. Kocaeli, Bursa, Ankara, Adana ve İçel de bu kategoriye dahil illerdir¹⁴⁷.”

Önceki dönemlerde yatırımları çeken konumunda olan İstanbul, 1980'li yıllarda da çekim merkezi konumundadır. Büyük sermayenin yatırım merkezinin İstanbul olması diğer yan sanayileri de İstanbul ve çevresine çekmiştir. Büyük sermaye yatırımları, küçük yatırımlarının kuruluş yerlerini seçiminde, özellikle girdi-çıkı ilişkisi içerisinde olması durumunda temel belirleyici olmuştur.

Önemli KİT'lere de sahip olan bu illerde, büyük sermaye yatırımları yoğunlaşmıştır. Sanayileşmeyi bu büyük sermaye yatırımları ve yabancı sermaye ortaklı yatırımlar genişlemesini sağlamakta aynı zamanda sürüklemektedirler. Önceki dönemlerde olduğu gibi İstanbul merkezli olmak üzere çevre illeri de kapsayan bir büyüme ön plana çıkmıştır.

¹⁴⁷ Faruk Ataay, a.g.e., s. 75.

Marmara Bölgesi, ülkedeki ihracata dönük emek yada hammadde yoğun sektörlerin toplandığı bölgelerin başında gelmektedir. Kocaeli ilinin de içinde yer aldığı Marmara Bölgesi, Türkiye'nin ihracata yönelik sektörlerinin toplandığı en önemli bölgelerdendir. Marmara Bölgesi, sanayileşmenin de en yoğun olduğu yerdir. Daha çok İstanbul, Kocaeli ve Bursa illerinde yoğunlaşan sanayi yavaş yavaş komşu illere doğru da yayılmaktadır. Aynı şekilde, Marmara Bölgesinde son yirmi yılda görülen gelişmeler bölgenin istihdam ve GSYİH paylarının artmasına yol açmış, nüfus akımları içinde çekim merkezi olmasına neden olmuştur¹⁴⁸.

3.1.2.3.1. Kocaeli İle Sakarya illerinin Sanayileşme Açısından Karşılaştırılması

Kocaeli ilinin sanayileşmede gösterdiği ilerlemeyi Marmara Bölgesi içerisinde yer alan Sakarya ilinin verileriyle karşılaştırmak daha açıklayıcı olmaktadır. Sakarya ilinin İstanbul'a komşu ve Kocaeli ili gibi bir kavşak noktası olmaması, Kocaeli ilinin bu avantajları nasıl iyi bir şekilde değerlendirdiğini de göstermektedir. Karşılaştırma için seçilen Sakarya ili hem Kocaeli iliyle aynı bölgede yer almakta hem de Kocaeli iline nüfus ve yüzölçümü olarak en yakın ildir. Birbirine komşu ve aynı bölgede yer alan bu illerin, sanayi verilerine göre karşılaştırılması bölgede bulunan diğer illere göre daha uygun olmaktadır. Nüfus ve yüzölçümlerine bakıldığında yüzölçümü olarak, Sakarya ilinin Kocaeli ilinden daha geniş, ama nüfus olarak daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 5:Kocaeli ve Adapazarı İllerinin Karşılaştırılması

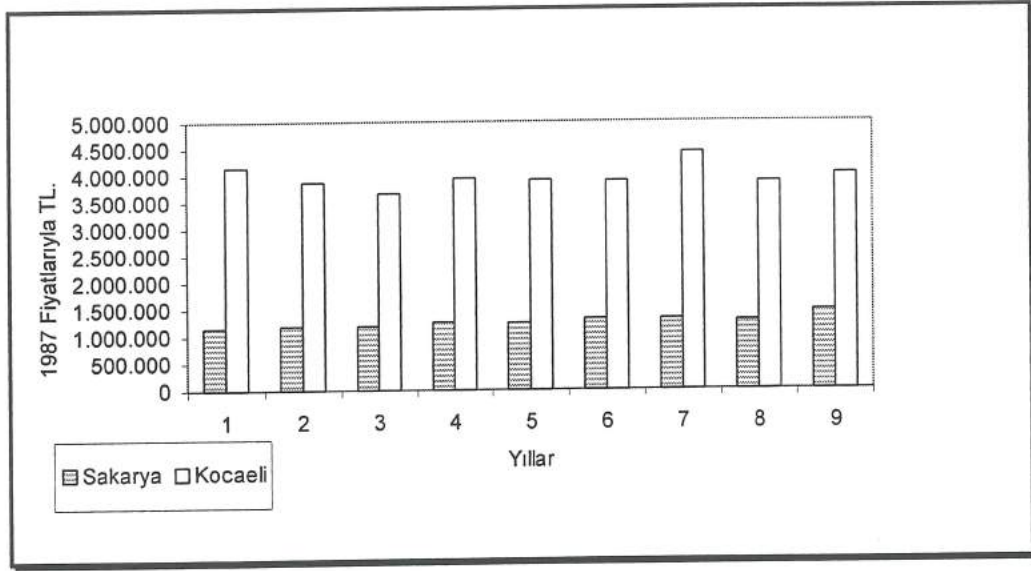
İLLER	YÜZÖLÇÜMÜ	NÜFUS(1997 yılına göre)
KOCAELİ	3.626 km2	1.1771.379
SAKARYA	4.817 km2	731.800

Kaynak: www.die.gov.tr

Sakarya ilinin sanayide Kocaeli ilinden geri olması, nüfusunun azlığına rağmen kişi başına düşen GSYİH oranı, Kocaeli ilinden çok daha düşüktür. Kocaeli ili, kişi başına düşen GSYİH oranı ile Türkiye ve Marmara Bölgesinde de birinci durumdadır. Sakarya ili ile karşılaştırılması da aynı sonucu vermektedir.

¹⁴⁸ Faruk Ataay, a.g.e., s .78.

Grafik 2: Kocaeli ve Sakarya illerinin 1987-1995 Yılları İtibariyle Kişi Başına Düşen GSYİH Oranlarının Karşılaştırılması

Kaynak: İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, DPT, nisan 1997.

1980 döneminde Türkiye de GSYİH da gerçekleşen dalgalanma Kocaeli ilinde de görülmüştür. Tablo 4 incelendiğinde GSYİH da 1994 yılındaki genel düşüşün dışında Kocaeli ilinde 1989 ve 1988 yıllarında düşüş görülmektedir. Bu dönemlerde Sakarya ve Marmara bölgesi GSYİH yükselmektedir.

Tablo 6:1987-1997 Yılları İtibariyle Sabit Fiyatlarla(1987) GSYİH(Değer Milyar TL)

YILLAR	TÜRKİYE	MARMARA	KOCAELİ	SAKARYA
1987	74.722	26.347	3.353	730
1988	76.306	26.704	3.260	771
1989	76.498	27.522	3.238	781
1990	83.578	29.969	3.644	856
1991	84.353	30.478	3.772	862
1992	89.401	32.500	3.918	924
1993	96.590	35.683	4.635	952
1994	91.321	32.534	4.230	944
1995	97.888	35.967	4.540	1.101
1996	104.745	39.155	4.594	1.198
1997	112.631	42.962	5.225	1.254

Kaynak: www.dpt.gov.tr

Kocaeli ilinde cari fiyatlarla GSYİH gelişme hızı 1996 yılında %74.44'e ulaşmıştır. Marmara Bölgesi'nde %89.21, Türkiye'de %90.30 değerine ulaşmıştır. Sabit

fiyatlarla GSYİH gelişme hızı incelendiğinde Türkiye ve Marmara Bölgesi'nde 1994 yılında, Kocaeli ilinde ise 1988,1989 ve 1994 yıllarında negatif değerlerde gerçekleşmiştir. 1980 dönemi ile birlikte İstanbul çevresinde yer alan Kocaeli ili büyük, orta ve küçük ölçekli sanayilerin daha fazla yeni yatırım yeri olmuştur. Kocaeli imalat sanayisi, ülke ve bölge sanayisi içinde önemli bir yer edinmiştir. Sanayiinin Kocaeli ilinde odaklanması ile başlayan yapılanma sonucunda, Türkiye İmalat Sanayi içindeki payı % 14'lere ulaşmış ve İstanbul'dan sonra ikinci sanayi metropolü olma özelliğini günümüze kadar devam ettirmiştir¹⁴⁹.

Sakarya ve Kocaeli illerinin iktisadi faaliyet kollarına göre GSYİH payları karşılaştırıldığında Kocaeli ilinin GSYİH'daki sanayiinin payı dikkati çekmektedir. %53,9 olan sanayiinin payı Türkiye ve Marmara Bölgesinin sanayi paylarından da fazladır. Buna karşılık olarak da tarımsal payı %2,5 ile en düşük düzeydedir. Sakarya ilinin ise sanayi payı %26,8 iken tarım payı %18,3 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7:1997 Yılı İtibariyle İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYİH Payları(%)

	İktisadi Faaliyet Kolları	
	TARIM	SANAYİ
TÜRKİYE	13,3	29,2
MARMARA	4,7	39,6
KOCAELİ	2,5	53,9
SAKARYA	18,3	26,8

Kaynak:<http://www.die.gov.tr>

Sanayi de yaratılan katma değer açısından Türkiye ve Marmara Bölgesinde önemli bir yeri olan Kocaeli ilinin imalat sanayiine bakıldığında karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır. Kocaeli ilinde yaratılan katma değer Sakarya ilinde yaratılan katma değerden fazladır. İmalat sanayiinde yaratılan katma değer fazlalığı Kocaeli ilinde gerçekleşen sanayi yığılmasının da bir göstergesidir. 1997 yılı itibariyle sanayide yaratılan katma değerler Kocaeli ve Sakarya illeri karşılaştırılarak incelenecek olursa 900 milyara yakın bir farkın olduğu görülmektedir.

¹⁴⁹ Kocaeli Sanayi Odası, a.g.e., s. 17.

Tablo 8: 1997 Yılı İtibariyle Sanayide Yaratılan Katma Değer(Milyar TL.)

İMALAT SANAYİ	KOCAELİ	SAKARYA
<i>Gıda, İçki ve Tütün</i>	17.198.705	4.426.938
Tekstil	13.486.886	836.305
Kereste	5.182.295	592.560
Kağıt ve Basım	12.715.236	-
Kimya	645.741.286	2.614.913
Taş ve Toprak	36.753.228	2.613.893
Metal	70.510.612	-
Metal Eşya	155.113.789	39.474.816
Diğer	43.218	-
TOPLAM	956.745.255	52.141.989

Kaynak:<http://www.die.gov.tr>.

İmalat sanayiinin alt sektörleri incelendiğinde Kocaeli ilinde bulunan kimya ve kağıt sektörlerinin önemi göze çarpmaktadır. Aynı şekilde örneğin, metal sektörü gibi, bazı sektörlerin Sakarya ilinde olmaması sanayide yaratılan katma değer düşük olmasını getirmektedir. Sanayide yaratılan katma değer yüksekliği Kocaeli ilinde gerçekleşen sanayi yığılmasının da bir göstergesidir. Ayrıca, sanayide çalışan işgücü oranının az olması da Kocaeli ilindeki sanayiinin genellikle yüksek verimli sanayi sektörlerinden oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 9:1997 Yılı İtibariyle Kocaeli ve Sakarya İllerindeki İmalat Sanayiinde Çalışanlarla İlgili İstihdam Bilgileri

İLLER	İşyeri Sayısı	Emekli Sandığına Bağlı Olanlar	SSK. Bağlı Olanlar	Toplam	Yıllık Ortalama Çalışan Sayısı
KOCAELİ	437	702	57.139	57.841	57.883
SAKARYA	124	326	13.025	13.351	13.389

Kaynak:<http://www.die.gov.tr>

İşyeri sayısı bakımından Sakarya iline belli bir üstünlüğü olan Kocaeli işyeri başına düşen işçi sayısı bakımından da ortalama 25 işçi ile ilk sırada yer almaktadır. Bu veri imalat sanayiinde yer alan firmalardan Kocaeli ilinde olanların Sakarya ilinde olanlardan daha büyük ölçekli olduğunu göstermektedir.

Kocaeli ili, özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren, sanayileşme yolunda ilerlemiştir. İstanbul'a yakın olmasının, kavşak noktasında bulunmasının ve planlı kalkınma dönemlerinde önemli KİT'lerin yapılmasının avantajını en iyi şekilde değerlendirmiştir. Türkiye'nin 100 büyük kuruluşundan 16'sı Kocaeli ilinde faaliyet sürdürmektedirler. Kocaeli, ülke çapında önemli sanayi kuruluşlarına ev sahipliği yaparak sayılı sanayi kentlerinden biri konumuna gelmiştir. 1998 yılında İstanbul Sanayi Odası'nın hazırladığı Türkiye'deki ilk 500 firma arasına Kocaeli ilinden 8 firma girmiştir. Bu sıralamada yer alan ve Kocaeli ilinde faaliyet gösteren firmalar şunlardır:

Tablo:10: 1998 Yılı İtibariyle Türkiye'deki İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Sıralamasında Kocaeli İlindeki Kuruluşların Yeri

İlk 500'deki yeri	FİRMA ADI	Üretimden satışlar (KDV hariç 1 milyar TL.)
30	Hyundai Assan Otomotiv San. ve Tic.	68.789.488
84	Alstom Elektrik End. A. Ş	37.276.357
107	Krom Çelik A. Ş.	30.470.754
109	Nuh Çimento Sanayi A. Ş	29.736.392
144	Mannesman Boru A. Ş.	23.535.708
149	Yasaş Yaşar Boya ve Kimya San. ve Tic. A. Ş.	23.010.424
250	Kırlangıç Gıda Mad. San. ve Tic. A. Ş.	10.619.209
388	Trakya Sanayi A. Ş	9.609.024

Kaynak: Dünya Gazetesi, Kocaeli Bölge Eki, 12 Temmuz 2000 s.35.

Kocaeli ilinde, temel sanayi sektörlerinin olması, ihracatçı sanayi kuruluşlarının var olması, sanayi kuruluşları için kalifiye işgücünün bulunması köklü bir sanayileşmeye işaret etmektedir. Sanayi faaliyetleri, Kocaeli ekonomisini yönlendirir durumdadır. Tarımsal etkinlikler ekonomik yapıyı etkilemeyecek kadar azdır. Temel belirleyici ve yönlendirici sanayi olmaktadır. Sanayi %75.45 ile ekonomik yapıyı oluşturan faaliyet alanını oluşturmaktadır. bunun arkasından %22.25 ile hizmetler ve %2.30 ile tarım oluşturmaktadır. Aynı bölgede ve komşu olan Sakarya ilinin sanayisinin gelişmişliği dikkati çekmektedir. Kocaeli ili sanayileşme bakımından Marmara Bölgesinde önemli bir yere sahiptir. Sanayileşmenin hızlı gerçekleştiği ve ekonomide belirleyici bir konuma geldiği bir il olan Kocaeli, sanayileşmenin kentsel büyümeyi nasıl etkilediği konusunda iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Kentsel ekonominin gelişiminde önemli bir yeri olan sanayi faaliyetlerini Kocaeli kent ekonomisinin ana omurgasını oluşturduğunu görmekteyiz. Nüfusu kente çeken istihdam olanaklarının varolmasıdır. İstihdam olanaklarının olması ise kentsel nüfusun gelirinde artışın olması demektir. İstihdam ve gelir artışı olanakları Kocaeli kent ekonomisinin insan gücü anlamında beslemektedir.

Bir bakıma Kocaeli, Pred'in "döngüsel ve birikimli hipotez"e dayanan kentsel büyüme modeline benzer bir gelişme sunmaktadır. Pred'in modelinde temel unsur saydığı sanayi, Kocaeli için de temel unsurdur. Ulaşım kolaylığı sunması, İstanbul ve Anadolu piyasasına yakın olması gibi ilk avantajlarını iyi kullanan Kocaeli sanayi kuruluşlarının kurulması ile gelişiminin önü açılmıştır. Kocaeli ilinde kurulan sanayi istihdam ve gelir artışına neden olarak daha fazla nüfusu aynı zamanda kalifiye işgücünü de kendine çekmektedir. Bu gelişmeler verimliliğin artırılması, dünya piyasalarıyla da rekabet edebilmek için dünyada yaşanan teknolojik ilerlemeler kentteki sanayi kuruluşları tarafından uygulamaya sokulmaktadır. Teknolojik alandaki gelişmeler ölçek ekonomilerinin kentte gelişimini sağlamaktadır. Ölçek ekonomilerinin gelişimi diğer sanayi kuruluşları için Kocaeli'ni çekim merkezi haline getirmiştir. Sanayi gelişimi, teknolojik yenilikleri kullanması, ölçek ekonomilerinin kurulması, sanayi kuruluşları için çekim merkezi haline gelmesi süreci birikimli ve döngüsel olarak devam etmektedir. Kocaeli ilk verili konum avantajını iyi kullanarak hızlı artan bir sanayileşme sürecine girmiş ve bunu devam ettirmektedir.

3.2. Kocaeli İlinde Sanayileşmenin Kentsel Büyüme Etkisi

Sanayi, kentsel büyüme etkileşimini anlamak için kentsel büyümenin göstergeleri sayılan nüfus, mekan ve tarım sektörünün durumuna bakılabilir. Bu göstergelerde yıllar itibariyle olan değişimler, aynı şekilde sanayideki değişimlerle karşılaştırılarak aralarındaki ilişki rakamsal verilerle açıklanabilir. Rakamsal veriler ekonomik büyüme kavramlarının kullanılması ile daha anlaşılır olacaktır.

Kocaeli ilinin kentsel büyüme ve sanayi ilişkisinin boyutlarını görmek için Kocaeli ilinin nüfusu, mekansal olarak kullanımda ve tarım sektöründeki değişimlere bakılmaktadır. Kullanılan veriler 1998 ve önceki yıllara ait verilerdir. Çünkü, 1999 Gölcük merkezli büyük bir deprem yaşanmış olması verilerin 1998 yılından sonra sağlıklı olarak toplanamamasının(Örneğin, depremde hayatını kaybedenlerin sayısının tam olarak bilinmemesi, pek çok kişinin göç etmesi, vs.), verilerde önemli sapmalara sebep

olabileceği düşünölmüştür. Ancak, deprem öncesi ve deprem sonrası Kocaeli ilinin kentsel büyümesi ayrı olarak incelenebilir.

3.2.1. Nüfus Olarak

Nüfus, kabaca bir yerleşim yerinde yaşayan insanların sayısı olarak tanımlanabilmektedir. Nüfusun artış nedenleri ise çeşitlilik göstermektedir. Nüfusun birinci artışı, doğal artış olan doğum oranı ile ölüm oranı arasındaki farkın sağlık alanındaki gelişmelerle, bebek ölüm oranının azalması ve ölüm oranındaki azalmalardır. İkinci artış ise, göç ile meydana gelmektedir. Birinci artış tıptaki gelişmelerle ilgilidir. Ayrıca, kentleşme düzeyinin yükselmesi, bu oranda düşmeye de sebep olmaktadır. İkinci artış, daha çok kırsal kesimden veya daha geri bir kent bölgesinden genel olarak, iş ve geçim sağlamak için yapılan nüfus hareketliliği sonucunda gerçekleşmektedir.

Kocaeli ilin nüfusu ve nüfusun ilçelere göre artış, dağılımı incelenirken sanayi kuruluşlarının dağılımı da dikkate alınacaktır. Buradan, nüfus yoğunluğu ile sanayi kuruluşlarının yoğunluğu arasında bir ilişki olup olmadığı, kentsel büyüme göstergelerinden nüfus artışını, yoğunlaşmasını, sanayileşmenin nasıl etkilediği rakamsal olarak da görölmeye çalışılacaktır.

Öncelikle yıllar itibariyle, beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarına göre Kocaeli ilinin nüfusuna bakılacak olursa, Tablo 11 elde edilir.

Tablo 11: Kocaeli İlinin Yıllara Göre Nüfusu

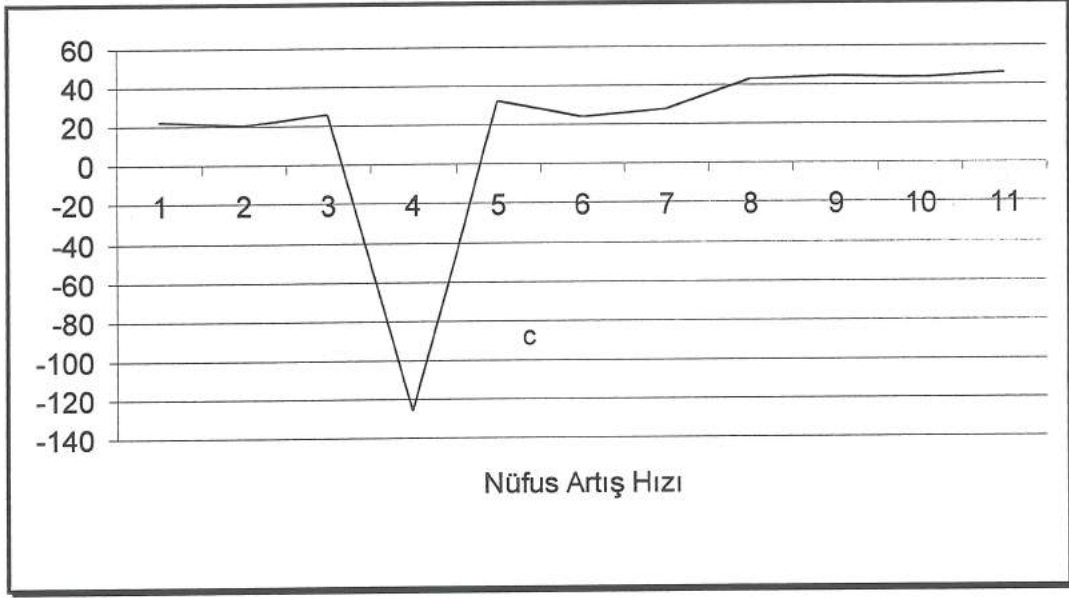
YILLAR	NÜFUS
1970	385.408
1975	477.736
1980	596.899
1985	742.245
1990	936.163
1995	1.163.900
1998*	1.337.800

*1998 Tahmini nüfus sayısı

Kaynak:www.die.gov.tr adresinden sağlanmıştır

1970'den 1998'de dahil tüm yıllar sürekli bir nüfus artışının olduğu görülmektedir. 1980 yılından itibaren 1998 yılına kadar 740 bin civarında bir artış sözkonusudur. Kocaeli ilinin sayımlar arası nüfus artış hızı grafiği ile nüfusun artışını daha önceki yılları da kapsayacak şekilde izlemek mümkündür.

Grafik 3: Kocaeli İli Sayımlar Arası Nüfus Artış Hızı

Kaynak:DİE Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Kocaeli 1997, s. 11.

Kocaeli ili sayımlar arası yıllık nüfus artış hızı 1987 yılında en yüksek değer olan %46.42'dir. bu oran 1955 yılında % -125.7'lere kadar düşmüştür. Bu düşmenin sebebi Aralık 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6419 sayılı kanunla Sakarya ilinin Kocaeli ilinden ayrılarak, yeni bir il haline getirilmesidir. 1954 yılında Adapazarı, Karasu, Geyve gibi ilçelerin Kocaeli'nden ayrılarak yeni Sakarya ili kurulmuştur. Kocaeli böylece toprağının ve nüfusunun yarısını kaybetmiştir. Gene de bu Kocaeli ilinin ekonomik gelişimi ve büyümesini sürdürmüştür¹⁵⁰.

Kocaeli ilinin Merkez(İzmit), Gebze, Gölcük, Kandıra, Karamürsel ve Körfez olmak üzere altı ilçesinin nüfus artışları ile sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı yerler arasında bir ilişkinin olup olmadığına bakabilmek için sanayi kuruluşlarının dağılımı ve ilçelere göre nüfusa anlaşılabilmesi için öncelikle Kocaeli ilinin ilçelere göre sanayi dağılımını harita üzerinde görmek mümkündür. Haritada görüldüğü gibi Kocaeli ilinde yerleşmiş sanayiinin büyük bir kesimi İzmit ve Gebze çevresinde yığılmıştır.

¹⁵⁰ Rıfat Yüce, a.g.e., s. 14.

Tablo 12: Kocaeli Nüfusunun İlçelere Göre Dağılımı (1998 tahmini).

İlçe Adı	İlçe Nüfusu	Bucak ve Köy Nüfusu	Genel Nüfus Toplamı
Merkez	421.450	33.746	455.169
Gebze	390.100	19.440	409.450
Gölcük	127.450	5.498	132.948
Kandıra	10.750	39.173	43.923
Karamürsel	34.880	11.329	46.209
Körfez	99.980	17.025	107.925
TOPLAM	1.075.530	126.211	1.201.741

Kaynak:Kocaeli İli Valiliğinin yayınlanmamış Kocaeli İli 1999 Yılı Ekonomi Ticari Durum Raporu adlı çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 13: Kocaeli Nüfusunun İlçelere Göre Dağılımı 1990 Nüfus Sayımına Göre

İlçe Adı	İlçe Nüfusu	Bucak ve Köy Nüfusu	Genel Nüfus Toplamı
Merkez (İzmit)	256.882	120.495	377.377
Gebze	159.116	97.960	257.076
Gölcük	64.911	46.497	111.408
Kandıra	10.427	39.546	49.975
Karamürsel	25.437	30.398	55.825
Körfez	65.786	18.706	84.492
TOPLAM	582.559	353.604	936.163

Kaynak:<http://www.die.gov.tr> ve <http://www.dpt.gov.tr> adresinden sağlanmıştır

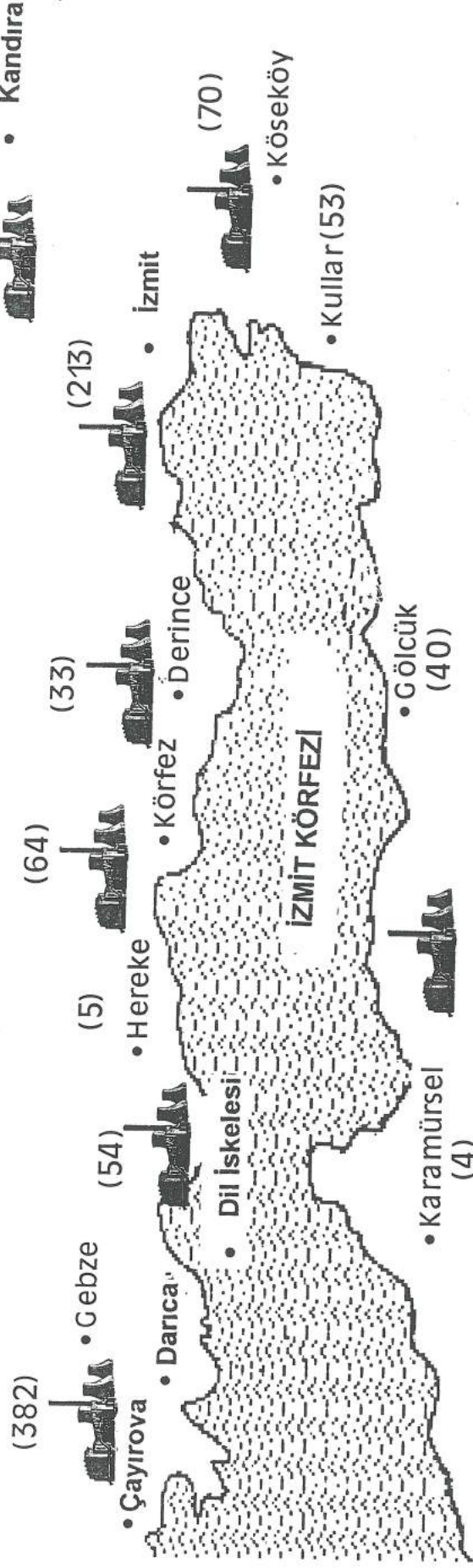
1990 yılı nüfusu ile 1998 yılı(tahmini) nüfusunu, sekiz yıllık bir zaman dilimindeki nüfus artış oranı karşılaştırıldığında %28,4 oranında bir artış olduğu görülmektedir. Ancak, bu artışlar, tüm ilçeler ve ilçelere bağlı köy ve bucaklarda aynı değildir. Hatta, bazı ilçelerin toplam nüfuslarında azalışlar bile olmuştur. Kandıra 6.052, Karamürsel 9.616 kişi azalmıştır. Artışı en fazla olan ilçeler ise 152.374 kişiyle Gebze, 77.792 kişiyle Merkez(İzmit), 23.433 kişiyle Körfez ve 21.540 kişiyle Gölcük'tür.

Bu nüfus artış ve azalışlarını 1998 Yılı Kocaeli Sanayi Kuruluşlarının Yörelere Göre Dağılımı haritasına bakıldığında daha fazla anlam ifade etmekte ve sanayiinin etkisi görülmektedir. En fazla nüfus artışının olduğu, Gebze ve İzmit sanayi kuruluşlarının yoğun

KOCAELİ SANAYİ KURULUŞLARININ YÖRELERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI 1998

• Taşıt Araçları Yansanayi
Org. San. Böl.

• Gebze Organize San. Böl. (42)

olarak buldukları yerlerdir. Genel olarak, nüfus artarken, azalış gösteren Kandıra ve Karamürsel’de sanayi kuruluşlarının sayısının az olması dikkat çekicidir. İlçelere göre nüfus dağılımı incelendiğinde, nüfus artış ve azalışının haritadaki sanayi kuruluşlarının dağılımına paralel olduğu görülmektedir.

Kentsel büyümede nüfus sanayi ilişkisinin bakılabileceği alanlardan birisi de yıllar itibariyle sanayi kuruluşlarında olan artıştır. Sanayi kuruluşlarındaki artışların ne kadar istihdam yarattığına bakılabilir. Böylece nüfusu çeken istihdam olanaklarına sanayiinin etkisi görülebilir.

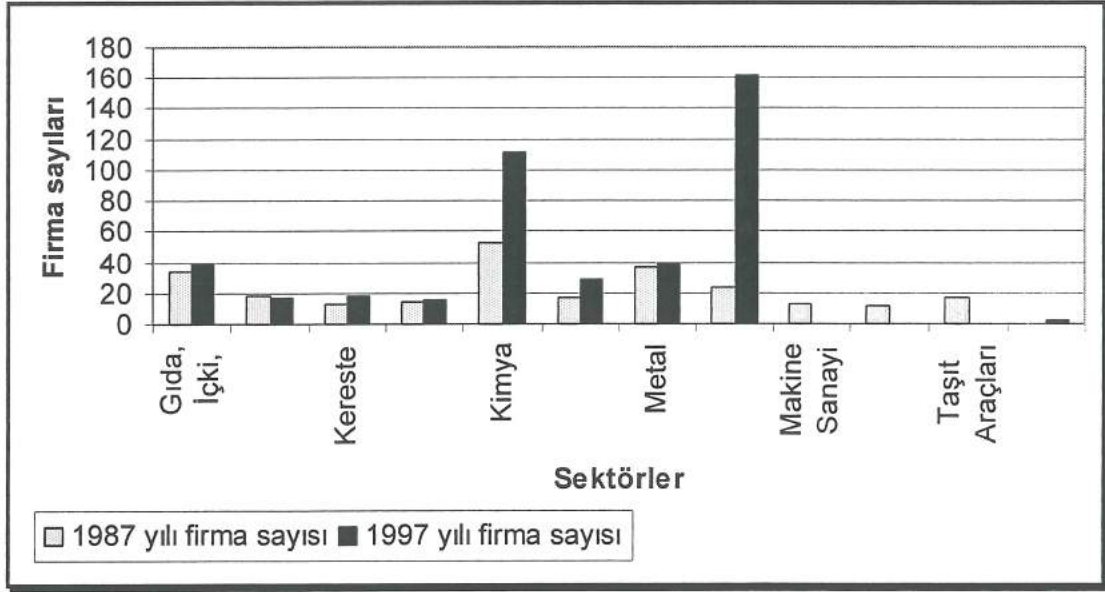
1987 ve 1997 yıllarındaki imalat sanayideki firmaların sayısal durumlarının karşılaştırılması yapılarak on yıllık süreç içerisinde sanayide sektörler bazındaki değişim anlaşılabilir.

Tablo 14: Kocaeli İlindeki İmalat Sanayi Kuruluşlarının Sayısı

SEKTÖRLER	1987 YILI	1997 YILI
Gıda, İçki, Tütün	34	40
Tekstil	18	17
Kereste	13	19
Kağıt ve Basım	15	16
Kimya	52	112
Taş ve Toprak	17	29
Metal	37	39
Metal Eşya	24	162
Makine Sanayi	13	
Elekt. Al. Ve Cih. Sanayi	12	
Taşıt Araçları Sanayi	17	
Diğer		3

Kaynak: Göstergelerle 80 Şehrin Ekonomi Atlası, Power Ekonomi, s.66. ve İzmit Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanmış Kocaeli Ekonomisi’88, aslı çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır

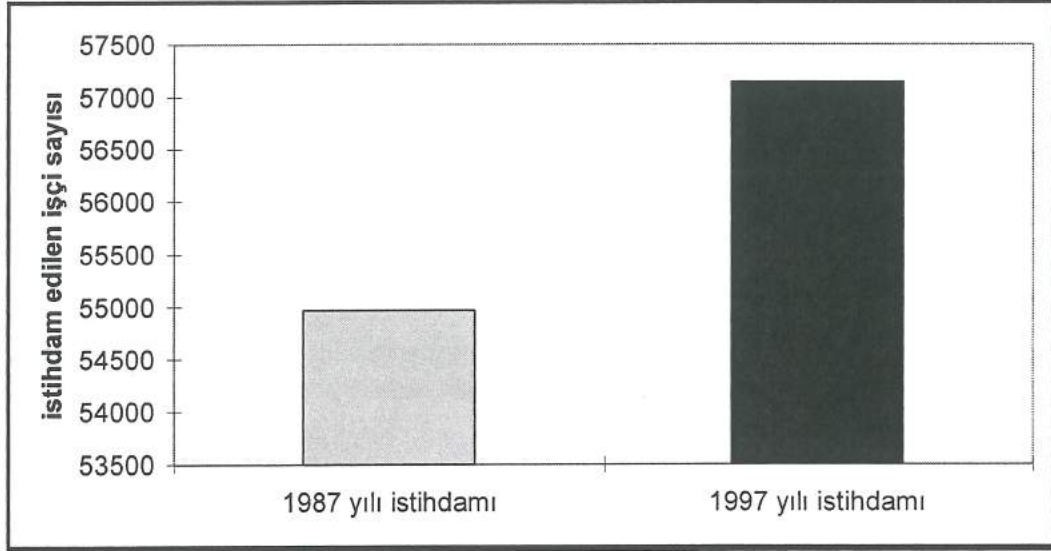
Grafik 4: Kocaeli İlinde 1987 ve 1997 Yıllarında İmalat Sanayiindeki Sektörlerin Karşılaştırılması

Kaynak:DİE Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Kocaeli 1997, s. 11.

1987 yılında imalat sanayisi olarak nitelendirilen firmaların ya diğer imalat sektörleri arasına katılmış ya da imalat sanayisinde yer almadığı için çıkarılmıştır. Yıllar itibariyle imalat sanayi tanımında ve kapsamında değişiklikler olmuştur. Ama, buna rağmen firma sayısında belirgin bir artış görülmektedir. 10 yıllık süre içinde 185 yeni firma imalat sanayiindeki yerini almıştır. Bu, ortalama olarak yılda 18,5 firmaya denk gelmektedir. 1987 ve 1997 yıllarında imalat sanayiinde istihdam edilen işgücünün karşılaştırılması ile aşağıdaki gibi bir grafik elde edilmektedir.

Grafik 5: 1987ve 1997 Yıllarında İmalat Sanayiinde İstihdam Edilen İşgücünün Karşılaştırılması

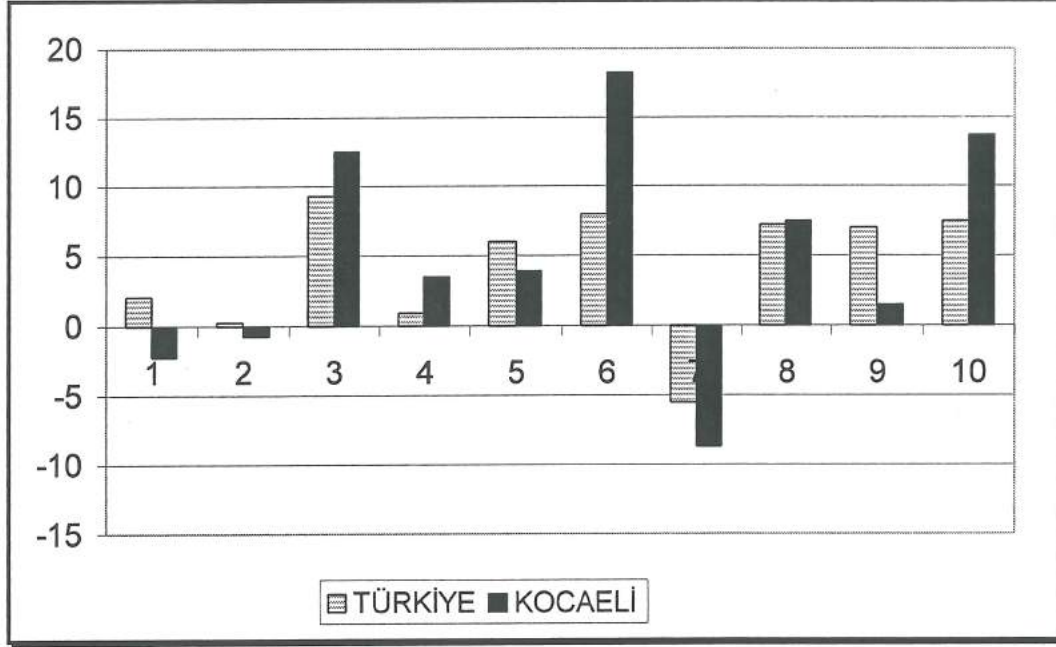

Kaynak: Kocaeli Ekonomisi'88, İzmit Sanayi Odası verileri ve www.die.gov.tr

10 yıllık sürede istihdamda artış olmuştur. 1997 yılı itibariyle 2.171 kişiye istihdam olanağı sağlanmıştır. Ancak, istihdam verileri, Emekli Sandığı ve S.S.K.'ya bağlı olanlar(1987 yılı verileri üretimde ve idari işlerde çalışanlar olarak ayrılmış) dikkate alınmıştır. Sigortasız işçi çalıştırma ve daha önceden imalat sanayiindeki firmaların kendi bünyesinde olan işçilerinin yaptığı bazı işlerde (yemek, temizlik, taşıma vb.) çalışanlar imalat sanayiinde istihdam ediliyor olarak verilere dahil edilirken, bugün, taşeronlaştırma ile aynı firma içinde çalışan pek çok işçi farklı bir firmada çalışıyor gözükmektedir. Bu da büyük çoğunlukla taşımacılık, nakliye, yemek ve temizlik gibi işler olup genelde hizmet sektöründe(eğer, S:S:K:'ya kayıtlıysa) istihdam ediliyor veya çalışmıyor, işsiz gözükmektedir. Diğer taraftan, kurulan sanayilerin yarattığı yan sanayilerde

Kentsel büyümenin ifadelerinden birisi olan nüfus artışı Kocaeli ilinde görülmektedir. Sıradan bir nüfus artışından ziyade, sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı kentin çeşitli bölgelerinde nüfus artışları olmaktadır. Sanayi kuruluşlarının yeterli olmadığı bölgelerde ise nüfus azalmakta, ama buna rağmen Kocaeli ilinin nüfusu artış göstermektedir. İlde yıllar itibariyle artan oranlarda sanayi kuruluşlarının faaliyete geçmesi, istihdam olanaklarını arttırdığı için nüfus için cazip hale gelmektedir. Kentsel büyüme için kullanabilecek verilerden birisi de Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya Kocaeli ilinin yaptığı katkı ve kişi başına düşen gelirdir. 1988-1997 yılları itibariyle Türkiye ve Kocaeli ilinin GSYİH Gelişim Hızları, bir grafik ile karşılaştırmalı olarak gösterilebilir.

Grafik 6: 1988-1997 Yılları İtibariyle Kocaeli İlinin ve Türkiye'nin GSYİH Gelişim Hızlarının Karşılaştırılması

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim 1988, s. 210., ve www.die.gov.tr

1998 yılı itibariyle Kocaeli ilinde Kişi Başına Düşen GSYİH 7.501 dolardır. GSYİH gelişim hızından da anlaşılacağı gibi bu Türkiye ortalamasının yaklaşık üç katıdır.

Tablo 15: Türkiye'de İller İtibariyle Kişi Başına Düşen GSYİH Sıralaması (1998)

Sıralama	İller	Kişi Başına Düşen GSYİH(dolar)
1.	Kocaeli	7.501
2.	Yalova	4.769
3.	Muğla	4,736
4.	İstanbul	4,658
5.	Kırklareli	4.585
	TÜRKİYE	3.176

Kaynak: Kocaeli Valiliği İl Planlama Müdürlüğü tarafından hazırlanan yayınlanmamış rapor Kocaeli Sanayisi'98 adlı çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır

Türkiye ile karşılaştırma ve sıralama içindeki Kocaeli ilinin durumu genel olarak (GSYİH içinde sanayiinin payının yüksek olduğu da hatırlanırsa) kentsel büyümenin bir göstergesi olan nüfusu artışını destekleyen ve istihdam olanağı yaratabilen bir gelire sahip olduğu gözükmektedir. Ama, direkt nüfus artışını kent ekonomisinin büyümesine

bakarak kentsel büyümenin göstergelerinden en önemlisi de sayılması mümkün gözükmemektedir. Richardson'ın ifade ettiği gibi üretimdeki bir artış, nüfus(diğer sanayi illerinin nüfus artışıyla kıyaslandığında Kocaeli ilinin nüfusu az artmaktadır) da beklenen düzeyde bir artışa sebep olmaz. Çünkü, kentsel büyüme için nüfus tek başına yetersiz kalmaktadır. Ancak, kentsel büyümenin diğer göstergeleriyle birlikte, sanayiinin etkisi anlamında, genel olarak, kentsel büyümenin ifade şekillerinden birisi olabilmektedir.

Diğer bir nokta ise, daha önce vurgulandığı gibi kişi başına düşen gelir gerçek yaşamdaki bir realiteyi yansıtmamaktadır. Kocaeli ilinde elde edilen GSYİH'nın, ilde yaşayanların sayısına bölünmesiyle elde edilen bir matematiksel işlemin sonucunu göstermektedir. Kocaeli ilinde faaliyet gösteren pek çok firmanın merkezinin İstanbul'da olmasından kaynaklı elde edilen gelir(kar)İstanbul'a akmaktadır. Fakat, bu karşılaştırmanın verdiği bilgilerden biri GSYİH'nın fazla olmasına rağmen Kocaeli ili nüfusu çok fazla değildir. Diğer illerle karşılaştırıldığında bu daha açık olarak görülmektedir. Yalnız üzerinde durulması gereken bir nokta, Kocaeli ilinde faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının elde ettikleri geliri Kocaeli ilinde değerlendirmemelerinden kaynaklı kentsel büyümenin olumsuz dışsal ekonomilerinin zararlarına fazlasıyla maruz kalmasıdır.

Nüfus ve sanayi ile ilgili verilerin değerlendirilmesi sonucunda, Kocaeli nüfusunun artmasında sanayi kuruluşlarının burada yer almasının, yenilerinin kurulmasının etkili olduğu rakamsal olarak da görülmektedir. Kentsel büyümenin(kısıtlı da olsa) ifade biçimlerinden biri olan nüfusu ve dolayısıyla gelir artışının gerçekleşmesinde Kocaeli ilinin sanayileşmesi önemli bir rol oynamaktadır.

3.2.2. Mekansal Olarak

Kentsel büyümede etkili olan sanayileşme kentin mekansal olarak da büyümesini getirmektedir. Nüfus artışı ile mekansal büyüme yeni yerleşim yerlerinin kurulması, konut ve barınma işlevini yerine getiren yapılarda artış olmaktadır. Sanayileşmenin, Kocaeli ilinde nüfus artışına neden olduğu önceki bölümde incelenmişti. Bu bölümde, nüfusun mekansal büyümeyi nasıl gerçekleştirdiğine bakılmaktadır. Nüfusun sanayi kuruluşlarını takip edip etmediği, kentsel büyümenin mekansal olarak büyümesinin sanayileşme ile olan ilişkisini göstermesi bakımından önemli olmaktadır. Mekansal büyümeye nüfus artışı gibi sanayi kuruluşlarının kent topraklarında kurulması ile de gerçekleşmektedir.

Sanayi kuruluşları, İstanbul'a göre arazi fiyatlarının daha ucuz olduğu çevre illerini seçmektedirler. Özellikle, sanayi kuruluşları için alt yapısı uygun olan iller tercih edilmektedir. Kocaeli ili de bu illerden biri konumundadır. Sanayi kuruluşları böyle bir tercih yaparak maliyeti düşürmeye çalışırken, aynı şekilde kent nüfusu da yaşam maliyetini en aza indirmek için kentin merkezinden çevrelere doğru veya sanayi kuruluşunun bulunduğu en yakın yere yerleşme eğilimi göstermektedir.

“Firma bazında yer seçme kriterleri açısından Adapazarı aksının İstanbul yakın çevresine kıyasla taşıdığı üstünlükler göreceli üstünlüklerdir. Bunlar, altyapı olanaklarının sağladığı dışsal ekonomiler, Anadolu piyasasına ulaşabilme yönünden İstanbul'a göre üstünlük, İstanbul'a kıyasla arazi fiyatlarının göreceli ucuzluğu ve bunun yanında yine ülkenin en büyük piyasasına olan yakınlıktır¹⁵¹.”

“Sanayileşme sonucunda, merkezden çevreye yayılma iki türlü olmaktadır. İlki merkezin kendi iç dinamiği ile şehrin yakın çevresinde yayılması ve genişlemesidir. Burada şehir içi arazi rantlarının şehir içinde yüksekliği, çevreye yayılmayı zorunlu kılar. Ayrıca şehir yapısı ve şehirselleşme alt yapı donatımı da burada etkilidir¹⁵².”

Sanayi kuruluşlarının artması ile istihdam olanağından faydalanmak isteyen nüfus kentin merkezinin ve çevresinin sanayiinin yarattığı ekonomik canlılık nedeniyle pahalı olması kitleleri daha ucuz barınma yolları aramaya itmektir. Kentin merkezinin dışında gecekondulu mahalleleri kurarak bu sorunu aşmaya çalışmaktadırlar. Kentteki istihdam olanaklarından daha hızlı olarak artan nüfus gecekondulaşmayı körüklemektedir. İşçilerin kitleler halinde büyük kentlerde, mevcut koşullarda onlar için doğan meskenlerden daha hızlı bir oranda yığılmaları¹⁵³ sonucunda, alt yapısı olmayan gecekondulu mahalleleri çoğalmakta, ev kiralari ve arazi fiyatları artmaktadır.

¹⁵¹ Polat Sökmen, a.g.e., s. 273.

¹⁵² Hüsnü Erkan, a.g.e., s. 38.

¹⁵³ Friedrich Engels, *Konut Sorunu*, çev. Güneş Özduvalı, İkinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s. 46.

Tablo 16: Kocaeli İlinin 1987-1998 Yılları İtibariyle Belediye, Köy ve Köy Altı Yerleşim Sayıları

YILLAR	Belediye Sayısı	Köy Sayısı	Köy Altı Yer. Sayısı	TOPLAM
1988	28	242	155	425
1989	32	232	155	419
1990	32	233	154	419
1991	32	239	357	628
1992	36	238	356	630
1993	36	247	370	653
1994	43	245	369	657
1995	40	237	355	632
1996	40	242	351	633
1997	40	245	348	633
1998	45	244	343	632

Kaynak: Kocaeli Valiliği İl Planlama Müdürlüğü 2001 verilerinden derlenmiştir

Kocaeli'nin sanayileşmesinin mekansal olarak kent büyümesine etkisi, konut miktarındaki, yerleşime açılan arazi miktarındaki, köy ve belediye sayılarındaki değişime bakılarak anlaşılabilir, rakamsal olarak da incelenebilir. Ancak, Kocaeli iline ilişkin bu konudaki değişiklikleri saptayabilmek için geçmiş yıllara ait veriler bulunamadı. Sadece köy ve belediyelerin sayılarında olan değişikliklere ilişkin verilere ulaşılabildi. Fakat mekan artışı için, gecekondu bölgelerinin artması ve Körfezin doğusunda bulunan bataklık alanın doldurularak toplu konut alanı olarak yerleşime açılması bir bilgi olarak verilebilir.

1988-1998 yılları itibariyle veriler incelendiğinde, belediye sayılarında artış görülmektedir. On yıllık bir süreçte 17 adet yeni belediye kurulmuştur. Bu dönemlere ait verilerde Derince ilçesine bağlı belediyeler, köy ve köy altı yerleşim yerleri yoktur.

Köy sayılarında 1989 ve 1995 yıllarında 10 ve 8'e varan düşüşler olmuştur. Aynı şekilde belediye sayısında da 1995'te düşüş görülmektedir. On yıllık süreç boyunca olan iniş çıkışlar 1998 yılı sonunda sadece iki adet köy artışı göstermektedir. Köy altı yerleşim yeri sayısında 1990 yılına kadar Körfez, Gebze ve İzmit hariç köy altı yerleşim yeri gözükmemektedir. Onun için 1990 yılında görülen bu yüksek artış yanıltıcıdır. 1992 yılında ise verilere Karamürsel ilçesinin katılması ile bir yükseliş olmuştur. Bu anlamda

1992 yılı ile 1998 yıllarına bakılırsa altı yıllık bir sürede köy altı yerleşim sayısında 27 adetlik bir düşüş görülmektedir.

Verilerde en fazla artışın (1992'den itibaren) köy altı yerleşim yerlerinde olduğu görülmektedir. Ancak bu yerlerin nüfus olarak yoğunluklarının olmadığı bilinmektedir. Asıl, kentsel büyümenin mekansal göstergelerinde temel olabilecek olan belediyelerin sayısındaki artıştır. Kocaeli ilinde bu artış, rakamlarda görülmektedir. Rakamların bir diğer gösterdiği ise köy sayılarında olan artışın azlığıdır. Bu bir bakıma sanayiinin tarım sektörünü olumsuz olarak etkilediğini göstermektedir.

Kocaeli ilinin kentsel büyümesinin mekansal yansıması sadece yerleşim yeri sayılarındaki değişiklikler bu alandaki kentsel büyümeyi tamamen yansıtmamaktadır. Ama, diğer veriler bulunamadığından yerleşim yeri değişiklikleri ile yetinilmiştir.

3.2.3. Tarım Sektörü Olarak

Sanayileşme ve kentsel büyüme ilişkisi çerçevesinde üzerinde durulan göstergelerden birisi de tarım sektörü olmaktadır. Diğer göstergelerde Kocaeli ili sanayileşmesi ile paralel sayılabilecek bir büyüme gözlenmiştir. Sadece tarım sektöründe sanayileşme ile ters orantılı bir büyüme söz konusu olmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin genel sorunu olan sanayi ile tarım sektörünün birbirini dışlayıcı tarzda büyümesi Kocaeli ilinde de görülmektedir. Sanayileşmeyle birlikte kentsel büyüme, tarım sektörünü çoğunlukla olumsuz olarak etkilemektedir. Bir yandan, tarımda makineleşme ile daha önceden ihtiyaç duyulan işgücündeki azalma kırsal kesimdeki nüfusu azaltmakta, zamanla kırdan yaşamak cazip gelmemekte ve tarımsal üretimden vazgeçilmektedir. Diğer yandan, sanayileşmenin hız kazanması ile sanayi kuruluşları kendilerine ucuz arsa temininde zorlandıkça veya sanayi için arsa sıkıntısı çekildikçe verimli tarım arazileri fabrikaların kuruluş arazileri olarak kullanılmaktadır.

Her ne kadar tarımda teknolojik ilerleme dönüm başına alınan verimi arttırsa da sanayiinin hızla tarımsal alanlara yerleşmesi, bu verimliliği yeterli kılmamaktadır. Ayrıca sanayileşmenin olumsuz dışsallıklarından birisi olan çevre kirliliği de direkt ve ya dolaylı olarak tarım ürünlerinin kalitesini düşürmekte, hatta bazı ürünlerin yetiştirilmesini engelleyebilmektedir. Oysa, sanayileşme ile artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılayabilmek için tarımsal ürünün nüfusla orantılı olarak artması, tarıma açılan arazilerin artması ve

tarım sektöründe verimliliğin yükselmesi, kentsel büyüme ile ilk olabilecekler olarak akla gelebilmektedir. Tarımsal toprakların yitirilmesi sürecinin sanayileşmeyle beraber giderek hızlanması yalnız ülkemizde değil bütün dünyada gözlenen karakteristik bir olgu¹⁵⁴ olmakla birlikte, ülkenin gelişmişlik düzeyi ve tarım politikalarıyla da yakından ilgilidir. Sanayileşme süreçlerinde gözlenen, sanayiinin gelişiminin genelde tarımı olumsuz yönde etkilediği olmaktadır.

Kocaeli’ndeki sanayileşme kentsel büyüme ilişkisinde tarım sektörünün, kırsal alanın nasıl etkilendiğini daha iyi anlayabilmek için eski Kocaeli iline(ilk kullanılan ve bilinen adıyla İzmit’e) bir göz atılmalıdır. Rifat Yüce çocukluğundaki İzmit’i şöyle anlatmaktadır¹⁵⁵;

“Bütün kent, bahçeli evler ve konaklarla doluydu. Baharda İzmit çiçek ve yeşilden görünmez olurdu. 1948-1950’li yıllarda Gebze ve Tavşancıl üzümçülük ve meyvecilikle geçinen büyükçe köy niteliğindediler. Dil ovasında hiçbir yerleşim yoktu. Hereke kumaş fabrikası nedeniyle birkaç bin kişiyi barındırıyordu. Ama halk daha çok zeytincilik ve meyvecilikle geçinirdi. Yarımca dünyanın en iyi kirazlarını yetiştiren bir yeşil köydü. SEKA’nın hemen yanı İzmitlilerin piknik yeri idi. Doğuda da şehir bostanlarla kaplıydı. Bekirpaşa’da birkaç köy evinden başka bir şey yoktu. Doğal olarak İzmit ovasında çiftlikler dışında hiçbir yerleşme ve fabrikalaşma yoktu.”

“Sanayi sektörü kendi kriterleri açısından uygun gördüğü kesimlere öncelikle yerleşebilen ve bunun sonucunda genel arazi kullanma yapısını belirleyen en ağırlıklı ekonomik faaliyet olmaktadır. Böyle bir süreç çevresinde, tarımsal toprakların yitirilmesi olgusu sanayileşmenin bir fonksiyonu ve ona bağımlı bir değişken olma niteliğini kazanmaktadır.

Doğu Marmara’da yerleşen sanayiinin yüksek verimli sanayi olması böyle bir yer seçme yarışında sanayie daha da güçlü ve rakipsiz yapmaktadır. Bölgede tarım sektörünün de kendi ölçüleri içinde gösterdiği göreceli verimlilik sanayi ve tarım sektörlerinin yapılarından kaynaklanan üretim yoğunluğu farkı yanında tali kalmakta ve yer seçme yarışında tarım sektörüne herhangi bir etkinlik sağlayamamaktadır. İstanbul ile

¹⁵⁴ Polat Sökmen, a.g.e., s. 279.

¹⁵⁵ Rifat Yüce, İzmit ve Çevresel Tarihi; Kocaeli: İzmit Rotary Kulübü Yayını, 1998, s.16-14.

Adapazarı doğrultusunda ancak sınırlı kesimlerde nitelikli tarım arazisine rastlanması konunun bu yöredeki önemini özellikle arttırmaktadır. Kocaeli ilinin doğu yönündeki gelişmesi bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Kentin bu yöndeki gelişmesi ve sanayi yer seçimleri Körfez sonu ile Sapanca gölü arasındaki çoğunluğu 2. sınıf tarım arazisi olan toprakları hızla kemirerek tarım toprağından kentsel toprağına dönüştürmektedir¹⁵⁶.”

Sanayiinin kent ekonomisinde belirleyici konumda olması arazi kullanımında da belirleyici olma üstünlüğünü getirmektedir. Hızlı bir sanayileşmenin yaşandığı ve kent ekonomisine yön veren nitelikte olan Kocaeli sanayisi tarım arazilerini de kullanarak gelişimine devam etmektedir. Kocaeli ilindeki sanayiinin 2. sınıf tarım arazilerinin üzerine kurulmasının ilk önemli nedeni sanayi kuruluşlarının maliyeti düşürmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Ulaşım olanaklarına, girdi-çıkıtı ilişkisi içerisinde bulunan diğere sanayi kuruluşlarına yakın olma gibi kimi nedenler tarım arazilerine sanayiinin yerleşme nedenlerinden olmaktadır.

“Özellikle Kocaeli sanayi yerleşmelerinin karayolu boyunca sergiledikleri yığılma çarpıcıdır. Körfez sonu ile Sapanca Gölü arasındaki geniş düzlükler sanayi yerleşmelerine karayolundan belli mesafelerde uzaklaşarak daha geniş bir çevre içinde yer seçebilme olanağını sunmaktadır. Bu düzlüklerdeki alüvyal yapının ve yüksek zemin suyunun sanayi yerleşimi açısından taşıdığı sakıncalara karşın bu düzlüklerde yerleşen sanayi firması adedi artmaktadır. Böylece hem karayoluna yine de yakın olma ve hem de daha uygun arazi fiyatlarında yerleşebilme olanaklarını bir arada sağlayan yer seçimleri yapılabilmiş olmaktadır¹⁵⁷.”

Kocaeli sanayisinin bu tarz kent toprağına yerleşimi 362.627 hektar olan ve bunun 145.244 hektarını tarıma elverişli kültür arazisi oluşturan arazileri yok etmektedir. Bilinçsiz ve kontrolsüz sanayileşme ve toplu yapılaşmanın etkisiyle, İzmit Körfezinin kuzey ve güney sahillerindeki meyveciliğe elverişli en verimli tarım arazileri çok büyük zarar görmüştür¹⁵⁸. Verimli tarım arazilerinin zarar görmesi sonucunda ise tarımsal üretim düşmekte ve Kocaeli ekonomisindeki payı gittikçe azalmaktadır. .

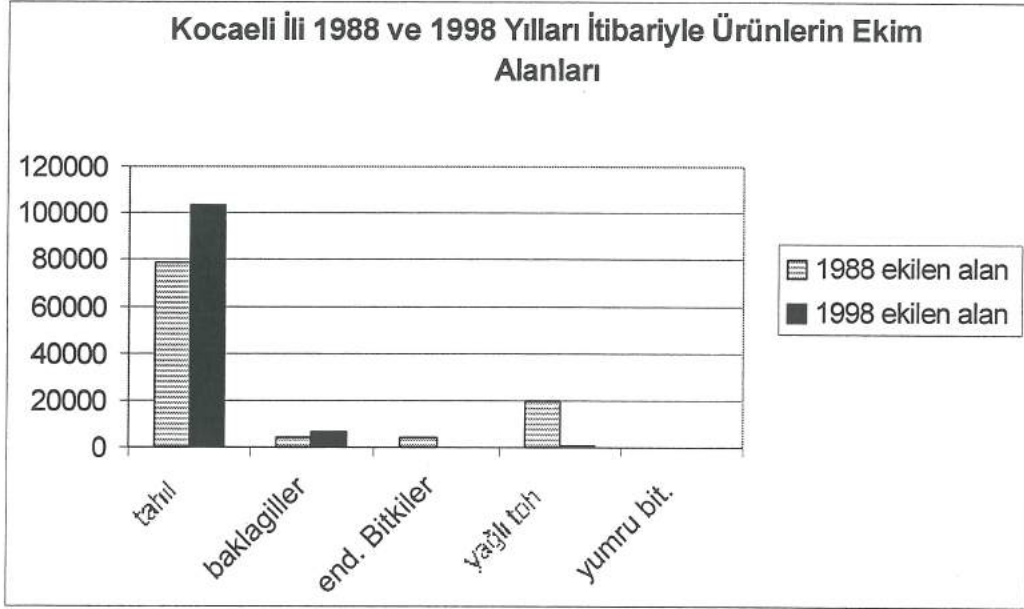
¹⁵⁶ Polat Sökmen, a.g.e., s. 277.

¹⁵⁷ Polat Sökmen, a.g.e., s. 277.

¹⁵⁸ Kocaeli İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü, **Ekonomik Ticari Durum Raporu**, 1999 Yılı, s. 38.

Kocaeli illindeki sanayileşmenin tarım sektörünü nasıl etkilediğini ve kentsel büyümenin tarımsal alan ve tarımsal ürün miktarı olarak ne gibi değişiklikler gösterdiğinin anlaşılabilmesi için yıllar itibariyle tarımsal üretime bakılması gerekmektedir. 1988 ve 1998 yıllarına ait Kocaeli ili tarla ürünlerinin ekilen alan(hektar) ve alınan ürün(ton) olarak karşılaştırılmasında elde edilen sonuçlar şunlardır:

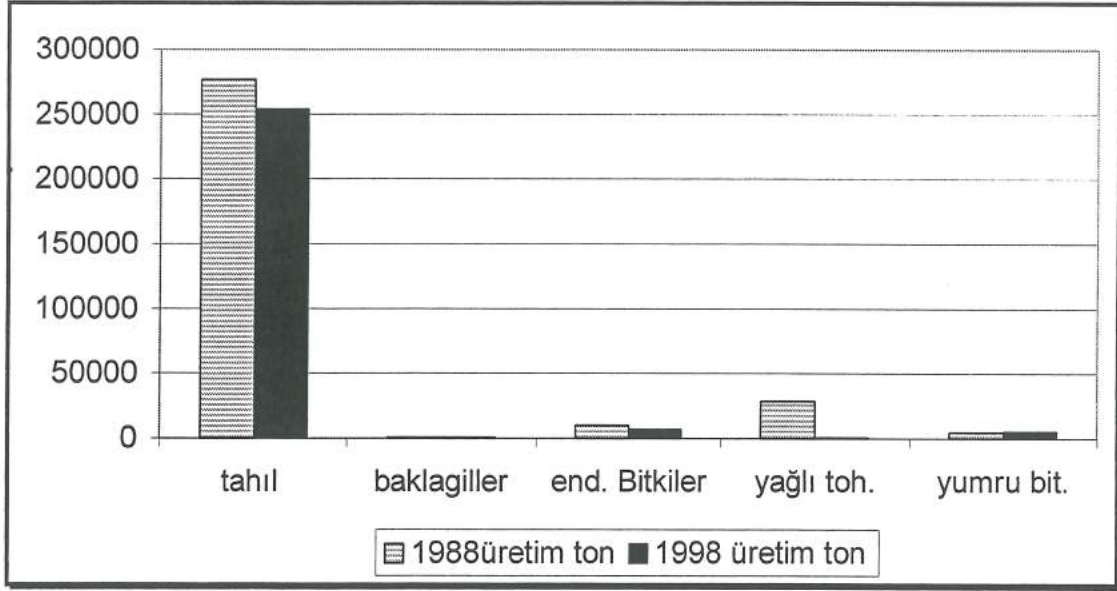
Grafik 7: Kocaeli İli 1988 ve 1998 Yılları Ürünlerin Ekim Alanları

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim 1988, s. 210., ve www.die.gov.tr

¹⁵⁸ Kocaeli İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü, Ekonomik Ticari Durum Raporu, 1999 Yılı, s. 38.

Grafik 8: 1988-1998 Yılları İtibariyle Elde Edilen Ürün Miktarı (Ton Olarak)

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim 1988, s. 210., ve www.die.gov.tr

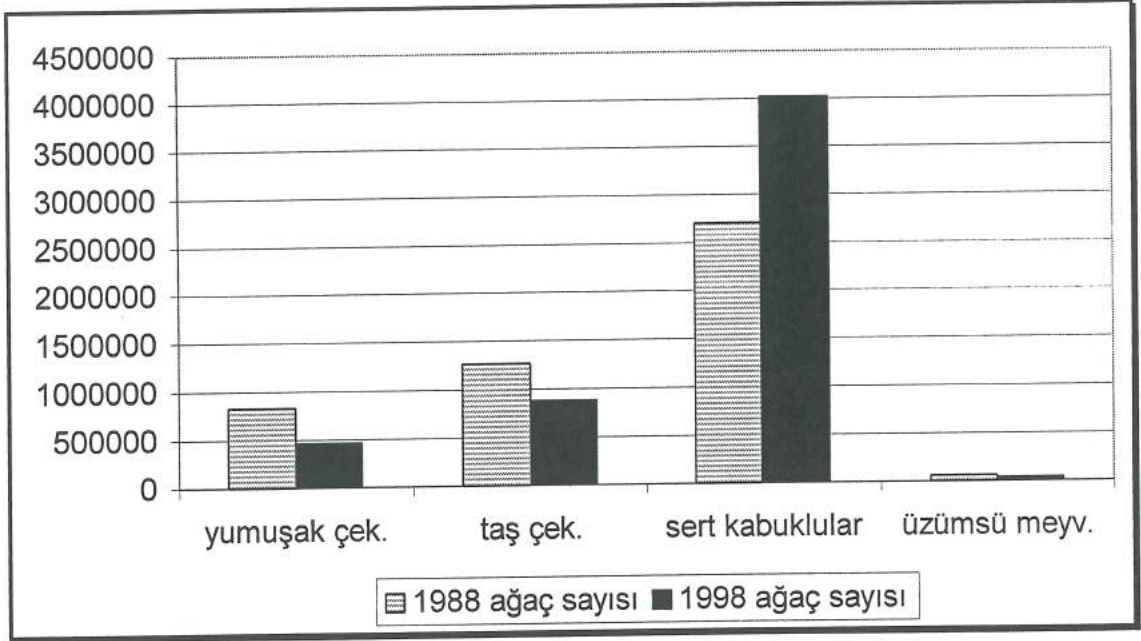
On yıl içerisinde toplam tarla ürünleri ekilen alan 5.262 hektar artarak 111.756 hektar olmuştur. 1998 yılına gelindiğinde endüstriyel bitkiler ve yağlı tohumların ekilme alanlarında azalma var. Ama, hektar başına elde edilen ürün miktarına bakıldığında ise, en fazla artışın 2,39 tondan 19,53 tona çıkan endüstriyel bitkilerde görülmektedir. Yaklaşık olarak %714 artmıştır. En fazla ekilen alan artışı ise, tahılda olmuştur. Ancak, hektar başına düşen üründe sadece 0,5 ton artış olmuştur. Yumru bitkilerin ekim alanında 50 hektarlık bir artış buna karşılık hektar başına düşen üründe 0,4 ton azalma olmuştur. Yağlı bitkilerde ise, 1988 yılına göre 1998 yılında 18.939 hektar azalmasına karşılık hektar başına düşen üründe yaklaşık 0,3 ton azalma görülmektedir.

Kocaeli ilindeki meyve ağaçlarındaki on yılda, toplam meyve ağacı sayısında 543.097 adet artış olmuştur. Grafikte de görüldüğü gibi yumuşak ve taş çekirdekli ile üzüksü meyvelerde azalma vardır. Buna karşılık, sert kabuklu meyveler(ceviz, fındık, kestane ve Antep fıstığı) da artış olmuştur.

1988 ve 1998 yılları arasında üretimdeki ton olarak değişimde azalma olmuştur. İşlerinde sadece üzüksü meyvelerde artış olmuştur. Toplam üretimde de görüldüğü gibi on yıllık süreçte meyve üretiminde 40.669 ton azalma vardır. 1987-1997 yıllarında ortalama

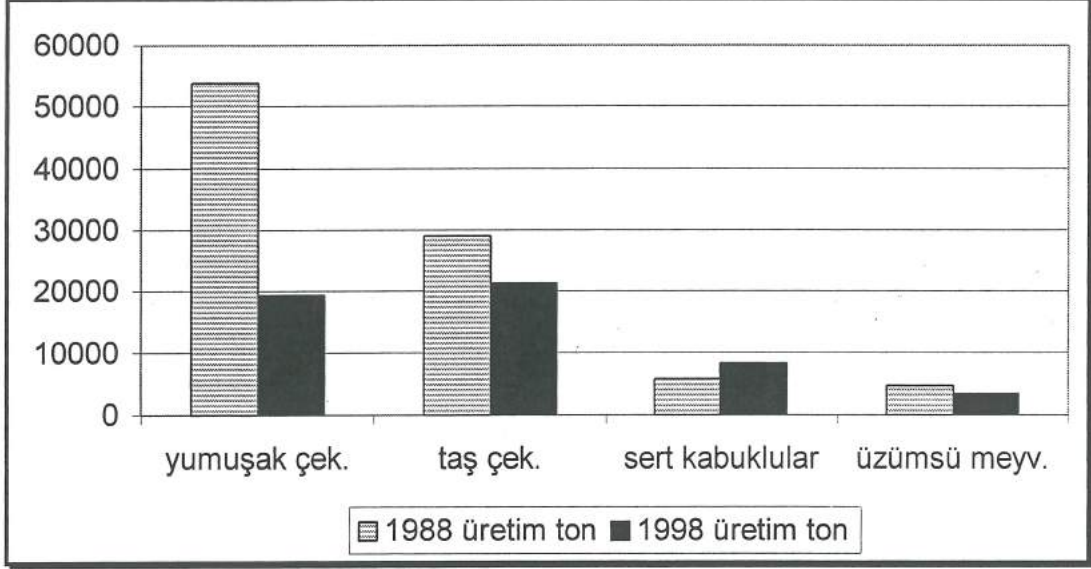
18,5 sanayi kuruluşunun Kocaeli ilinde faaliyete geçtiği de hesaba katıldığında tarımsal alandaki verimlilik düşüşüne karşılık sanayi alanında bir artış söz konusudur.

Grafik 9: Kocaeli İli 1988 ve 1998 Yılı İtibariyle Meyve Ağaçlarının Karşılaştırılması

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim 1988, s. 210., ve www.die.gov.tr

Grafik 10: Kocaeli İli 1988 ve 1998 Yılı İtibariyle Meyve Üretimi (ton)

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim 1988, s. 210., ve www.die.gov.tr

Tahıl ve meyve üretimine kullanılan alan ve ağaç sayısındaki artışa baktığımızda belli bir artış vardır. Ama , üretim miktarlarına baktığımızda ise azalma meydana gelmektedir. Bu azalma verimli tarım alanlarının kalmadığını göstermektedir. Teknolojik ilerlemelerden verimliliği artırma yönünde sanayiinin yararlandığı kadar tarımın faydalanamadığı yada faydalansa bile verimsiz tarım arazilerinin veriminin oldukça düşük olduğu açığa çıkmaktadır. Diğer bir etki ise sanayiinin gelişimine paralel olarak gerçekleşen kentsel büyüme ve bunun getirdiği olumsuz dışsal ekonomilerin tarımsal alana yansması olmaktadır.

Ama, sanayileşmiş ve nüfusunun büyük çoğunluğu kentlerde yaşayan ülkeler sanayiinin gelişimi ile ortaya çıkan verimli tarım arazilerinin kullanımı gibi hatalı arazi kullanımlarının ortaya çıkması üzerine bu konuda gerekli önlemleri almışlardır. Almanya, İngiltere, ABD, kentleşme, sanayi tesisleri ve diğer tarım dışı kullanımlar için tarıma en az elverişli arazilerin tahsisi öngörülmüştür. Bu suretle, verimli arazilerin tarımda

kullanılmasını sağlayan önlemler alınmıştır ve halen yürürlükte bulunmaktadır. Tarım arazilerinin tarım dışı kullanımdan doğan sonuçları şöyle özetlemek mümkündür¹⁵⁹;

1-Zaten sınırlı bulunan verimli tarım arazileri gereksiz yere azaltılmakta ve tarımsal üretim potansiyeli düşmektedir.

2-Çiftçiler işsiz kalmakta, verim azaldığından geçimini sağlayacak yeterli imkanı bulamamaktadır.

3-Su ve toprak kaynaklarını geliştirmek üzere gerçekleştirilen bazı yatırımlar atıl kalmakta veya ölü yatırıma dönüşebilmektedir.

4-Tarım arazileri içine yerleşen sanayi kuruluşları çevrelerine yeni yerleşim ve yatırımları çekmekte ve çevre kirlenmesine yol açmaktadırlar.

5-Tarım arazilerinin daralması sayı olarak azaltılamayan çiftçilerin, tarıma elverişli olmayan arazilere yönelmesinde etkili olmaktadır.

Kentsel büyümenin göstergelerinden biri olan tarım sektörünün nasıl etkilendiği, Kocaeli ili bazında ortaya konulmaya çalışıldı. Ancak rakamsal verilerin yetersiz olması sonucu sadece tarımsal ürün ve kullanılan arazi sanayileşme ile geçirdiği değişime bakılmıştır. Yıllar itibariyle tarım sektöründe çalışanların sanayi sektöründe çalışanlar ile karşılaştırılması tarım sektöründe çalışanlara ilişkin verilerin olmaması nedeniyle yapılamadı. Ayrıca, köylerde yaşayan çalışma yaşında olan nüfusu tarım sektöründe saymakta verili koşullarda yanlış sonuçlara götürecektir. Çünkü, sanayi kuruluşlarının verimli tarım arazileri üzerine kurulması aynı zamanda sanayi kuruluşlarının köylere yakın olmasını getirmiştir. Tarımdan umduğu kazancı bulamayan kır nüfusu da sanayide çalışmaktadır. Onun için yerleşim yerine göre işgücünü çalışma alanını belirlemek mümkün olmamaktadır.

Sanayileşmenin kentsel büyümeye etkisi tarım sektörü üzerinde olumsuz yansımaktadır. Kent ekonomilerinin içinde sanayi sektörünün ağırlığı arttıkça tarım sektörünün ağırlığının azalması olağan görülmektedir. Ama, kentsel büyümenin sağlıklı ve

¹⁵⁹ Selim Dağ, “*Tarım Arazilerinin Tarım Dışı Kullanımı Sonucu Ortaya Çıkan Sorunlar*”, Türkiye 8. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumları, Adana: 1984, s. 90-91.

dengeli gerçekleşebilmesi de bir anlamda sanayi sektörü ile tarım sektörünün birbirinin önünü kesmeyecek şekilde büyümesine gelişmesine bağlı olmaktadır. Ancak, Kocaeli ilindeki tarım sektörünün geri kalması gelişmemesi sadece Kocaeli ilinin kentsel büyümesiyle ilgili değildir. Aynı zamanda, ulusal ve uluslar arası tarım politikalarıyla da yakından ilgilidir.

3.3. Öneriler ve Değerlendirmeler

Genel olarak, sanayileşmenin kentsel büyümeye etkisi, Kocaeli ili örneğinde nüfus, mekan ve tarım sektörünün incelenmesi ile ortaya konulmaya çalışıldı. Kocaeli sanayisi büyürken kentsel büyüme olarak beklenen nüfus artışı ile birlikte kişi başına düşen gelirin artması, mekansal olarak genişleme, tarım sektörünün, alan olarak artmasına karşılık değer kaybetmesi verilerle elde edilen sonuçlardır. Sanayileşme, kentsel büyümeyi sanayi lehine olacak şekilde sağlamaktadır. Nüfus, mekan ve tarım sektörü olarak incelenmeye çalışılan Kocaeli ilinin kentsel büyümesine Kocaeli sanayileşmesinin doğrudan etkisi vardır.

Yeni yeni incelenmeye, araştırılmaya çalışılan bir alan olması nedeniyle kent ekonomisi ve kentsel büyüme konularında kaynak bulmak zor olmaktadır. Dünya literatüründe bilinen ve üzerinde kısıtlı da olsa çalışmalar yapılan kent ekonomisi, dolayısıyla kentsel büyüme, Türkiye açısından çok fazla bilinmemektedir.

Tez hazırlanırken karşılaşılan zorlukların temelinde konunun fazlaca bilinmemesi önemli bir yer tutmaktadır. Üzerinde araştırmalar yapılan, tartışılan bir konu olmadığı için kaynak bulmak kolay olmamıştır. Bu konunun teorik çerçevesini çizebilecek kaynakların İngilizce olması ve Türkçe kaynakların ikiyi üçü geçmemesi temel zorluğu oluşturmuştur. Onun için, temel İngilizce kaynaklardan yararlanılmakla birlikte Türkçe kent, kentleşme, sanayileşme, bölgesel büyüme vb. konuları içeren kaynaklar taranmıştır. Dolaylı olarak konuyla ilgili olmaları nedeniyle konunun diğer alanlara kayma, genişleme tehlikesi de olmuştur.

Kent ile ilgili çalışmalarının çoğunluğunu sosyoloji ve kent planlaması, mimarlık alanındakiler oluşturmaktadır. Sanayileşme ile ilgili kaynaklar sanayiinin gelişimi ve kalkınmadaki rolü üzerinde duran kaynaklardır. Bölgesel gelişme konusunda ise kentlerden daha geniş, belli özelliklere sahip bir alanın gelişmesi konularını işlenmektedir. Bu alanlardaki çalışmalardan temel referans kaynaklarına dayanarak

konuyla ilgili olan, olabilecek olan kısımlar alınmıştır. Alınan bu kısımlar ile temel kaynakların gösterdiği hat üzerinden bir birleştirme yapılmıştır. Böylece tezin bir ve ikinci bölümünü oluşturan teorik yaklaşım ve yaklaşımın arka planı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın asıl eksik kalan ve zorlanılan bölümü son kısım, uygulama bölümü olmuştur. Çünkü, teorik çerçeveyi oluşturmak için elde fazla kaynak olmasa da İngilizce temel kaynaklar ile bu giderilebilmektedir. Ancak, uygulama için gereken verileri başka yerden kaynaktan sağlama olanağı olmamaktadır.

Türkiye’de kentlerin ayrıntılı verilerinin bulunduğu istatistiki veriler bulunmamaktadır. Kent ekonomisi ile ilgili verilerin oluşturulmasının zorluğu olmakla birlikte sağlıklı veri bulmakta imkansızdır. İstatistiki verilerin düzenli olarak eski yılları kapsamaması, tanım ve içeriklerde yapılan değişiklikler, toplanan bilgilerin veriye dönüştürülmesinde yavaş davranılması en genel olumsuzluklardır.

Çalışmanın uygulama kısmı için sanayileşmenin ve kentsel büyümenin gelişiminin daha rahat görülebilmesi için alınması düşünülen 20 yıllık süreç geriye dönük verilerin olmaması nedeniyle 10 yıllık bir süreye indirildi. Ancak, gerekli olan verilerin bazıları için yıllık veriler toplanırken, kimileri için beşer yıllık veriler toplanmış olması yıl aralığının kesin sınırlarının çizilmesini engellemiştir.

Ayrıca, hazırlanmaya çalışılan sanayileşmenin Kocaeli ilinin kentsel büyümesi üzerindeki etkilerinde son üç yıl yaşanan depremden kaynaklı olarak verilere dahil edilmemiş onun için genel olarak 1988-1998 yıllarının verileri dikkate alınmıştır. Çünkü, büyük bir can ve ekonomik kaybın yaşandığı deprem, verilerde önemli oranda sapmalar yaratabilecektir. Kayıp ve hasar tespitlerinin sağlıklı yapılmadığı, başka kaygılar düşünülerek tespitler yapıldığı için bu verilerin sağlıklı olmayacağı düşünülmüştür.

Her alanda kullanılan veriler 1988-1998 yıllarını da kapsamamaktadır. Çünkü, bazı verilerin toplanması beş yılda bir yapılmakta o zaman 1988-1998 yılları için tahmini değerler bulunmaktadır. Bazı alanlarda veriler daha uzun süreler ile toplanmaktadır. Kimi alanlarla ilgili verilerinde güncelleştirilmemiş olması nedeniyle 1987-1997 yılları itibariyle yine on yıllık süreler alınmıştır. Bundan kaynaklı olarak araştırılan alanlar için sabit aynı

yıllara ait veriler olmadığından aşağı yukarı başlangıçta tespit edilen yıllar ve on yıllık süreçler dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Sanayileşmenin kentsel büyümeye etkisinin mekan üzerinde incelenmesinin bir yönünü oluşturan konut ve sanayi, yerleşim yeri, tarım arazilerinin yıllar itibariyle nasıl değiştiğine ilişkin veriler bulunamamıştır. Olan veriler ise sadece yeni veriler olup karşılaştırma olanağı sağlamamaktadır.

Kent ekonomisinin yeni bir alan olması dolayısıyla sanayileşmenin kentsel büyümeye etkisinin incelenmesi beraberinde pek çok eksiği de getirmiştir. Kocaeli örneği üzerinde de incelenmeye çalışılan konu kentlere ilişkin düzenli ve sağlıklı yeterli verilerin olmaması nedeniyle yeterince açıklanamamış, istenilen tarzda sanayileşme kentsel büyüme ilişkisi ortaya konamamıştır.

Buna rağmen, bu tür çalışmaların kent ekonomisini tanıtmada önemli olduğuna inanılmaktadır. Sorunlar, nasıl çözümleri ortaya çıkınca sorun olarak görülmeye başlıyorsa, eksiklikler de ihtiyaç duyuldukları ölçüde giderilmek için çaba harcanacaktır. Bu anlamda, eksikliklerin giderilerek verimli ve doyurucu çalışmaların yapılması ilerleyen süreçlerde olacaktır.

Sonuç

İnsanların yerleşik düzene geçmesiyle birlikte ilk kentlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir yerleşim yeri olarak kent, M.Ö. II. ve III. bin yıllara kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Günümüze kadar kent pek çok aşamadan geçmiş ve bazı özellikleri ön plana çıkmıştır. İlk kentler dini ve idari merkezler olarak işlev görmüşlerdir. Tarımsal ürünün fazlalaşması, manifaktür üretimin gelişmesi ile kentler bir bakıma ticaret merkezleri olmuşlardır.

Günümüzdeki anlamıyla kent ise sanayiinin ürünüdür. 19. yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte büyük bir değişim geçiren kent hızlı bir gelişim süreci içerisine de girmiştir. Sanayi devrimi ile kentin tarım dışı üretimin yoğunlaştığı bir yerleşim yeri olma özelliği belirginleşmiştir. Bir süreç olan kentleşme olgusu da gerçek anlamını sanayileşme ile bulmuştur. Kentleşme, sanayi ve hizmet istihdamının ağırlık kazandığı çevre ve yaşam koşullarında, toplumsal alanda değişme ve yeniden biçimlenmenin olduğu demografik bir süreç olmaktadır.

Bu süreci hızlandıran sanayi devrimi ve arkasından gelen üretimdeki yenilenmedir. Azgelişmiş ülkelerin yaşadığı kent ve kentleşme sorunlarının temelinde sanayileşmeden “kentleşme” yatmaktadır. Kentleşme sanayileşme ile birlikte gitmemekte, nüfus ve kent sayısı hızla artarken sanayi üretiminde ve istihdamında bunu karşılayacak bir artış, gelişme olmamaktadır. Onun için gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin kent ve kentleşmeleri farklı özellikler gösterdikleri gibi sorunları da farklı olmaktadır.

Aynı şekilde kentsel büyümenin temelinde de kent ekonomisinin büyümesi yani sanayi üretiminin artışı yatmaktadır. Ekonomik analizlere mekan ve zaman boyutlarının katılmasıyla birlikte bölgesel ekonomiden kent ekonomisine gelinmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren kent ekonomisi konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Buna karşılık Türkiye’de çok daha yeni bir alandır. Yeni olmasına karşılık bu alanda çeşitli kuramlar ve modeller oluşturulmuştur. Temel olarak kentsel büyümeyi ele alan kuramlar kent ölçeğinde ve makro ölçekte ele alan yaklaşımlara olarak ikiye ayrılmaktadır. Kentsel büyümeyi kent ölçeğinde ele alan yaklaşımlar içinde yer alan Pred’in kent büyüme modeli eksikliklerine rağmen kentsel büyümeyi sanayileşme ile açıklamaya çalışan önemli bir modeldir. Pred’in

modeli sanayileşmeyi kentsel büyüme için bir ön koşul kabul etmekte, ardından kurulan sanayiinin kente etkisinin birikimli ve döngüsel bir şekilde devam edeceği tezinden hareketle kurulmuştur.

Sanayileşme, kent ekonomisinin hacmini büyüten en büyük etkidir. Sanayileşme ile kentteki ekonomik faaliyetler artmaktadır. Bu hacim artması hem firmalar hem de bireyler açısından olmaktadır. Ekonomik faaliyetteki genişleme ve canlanmayı sağlayan sanayi, kentsel büyümeyi sağlayan en önemli ekonomik faaliyet olmaktadır. Kentsel büyüme kentin toplam istihdamında kişi başına düşen gelirden, ekonomik faaliyetlerde bir artış kısacası, kentin ekonomik olarak büyümesi ve bu büyümenin kente yansımaları olayıdır. Kentsel büyümenin nüfus artışı, kent mekanının genişlemesi, tarım alanlarının kaybedilmesi gibi yansımaları olmaktadır.

Tüm ekonomik sistemlerde kentsel büyüme kentin ekonomik yapısına bağlı olmaktadır. Kentin ekonomik yapısını belirleyenler ise öncelikle kentin geçmişi, piyasalara yakınlığı, piyasalara ulaşımının çeşitliliği, sanayi kuruluşları için avantajlarının fazla olup olmadığı gibi kente özgü özelliklerinin yanı sıra kente yerleşen imalat sanayiinin durumu belirleyicidir.

Kentsel büyümeyi bir süreç olarak ele almak mümkündür. İhracatta uzmanlaşma, ihracata dayalı olarak kurulan sanayiinin diğer sanayi dallarını çekmesi, kentsel alanın ekonomik olarak olgunlaşması, kentin çevre illeri de kapsayacak şekilde bir merkez haline gelmesi kentsel büyümenin süreçleridir. Bu arada kentsel büyümeye engel olabilecek bir takım unsurlarda vardır. Kent arazisinin sınırlı olması, emek arzının emek talebini karşılayamaz durumda olması, merkezi ve yerel düzeyde yapılar planlamalar kentsel büyümenin önünde teşkil edebilirler. Kentsel büyümenin sürekliliğinin sağlanabilmesi bu tür engellerin olabildiğince ortadan kaldırılmasına bağlı olduğu gibi istikrarı sağlayabilecek unsurlarında kuvvetlendirilmesini de gerektirmektedir. Yatırım malları üretiminde yoğunlaşma, ihracat yapabilme ve önemini kaybeden bir ekonomik faaliyet yerine yenisini koyabilme yeteneğini geliştirebilmiş kentler büyümelerini istikrarlı kılabilmektedirler.

Sanayileşmenin kentsel büyümeye etkisinin hızlı bir sanayileşme performansı gösteren Kocaeli ilinde de araştırılması kentsel büyüme konusunun ayrıntılarıyla anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Kocaeli ilinin sanayisi, genelde İstanbul'a yakın,

önemli KİT'lere sahip, ulaşım yollarının kavşak noktasında olmasından kaynaklı olarak gelişmiştir. Sanayiinin yarattığı katma değer fazla ve kişi başına düşen gelir Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu şartlara sahip Kocaeli ilinde kentsel büyüme nüfus artışı ve sanayi kuruluşlarının olduğu yerlerde nüfus yoğunlaşması, nüfusun ve sanayi kuruluşlarının diğer sanayi kuruluşlarının da çekmeleri sonucunda tarımsal alanlara doğru bir genişleme söz konusu olmaktadır. Tarımsal alanların yerleşime ve sanayi kuruluşlarına açılması ile tarım sektöründe gerileme yaşanmaktadır.

Kentsel büyüme, kent ekonomisini canlılığını ve sanayileşmesini göstermesi bakımından kalkınma için önemlidir. Ancak az gelişmiş ülke kentlerinin zaten dengesiz olan kent yapıları, kentsel çevreleri sanayileşmeye “ne olursa olsun sanayileşme “denilerek hiçbir düzenleme getirilmemesi çarpık kentlerin çoğalmasını sağlamaktadır. Kentsel büyüme nüfusa mekana tarım sektörüne olumlu yansımaları gerekirken bu unsurların olumsuz taraflarıyla kentliler bir arada yaşamak zorunda kalmaktadırlar.

Kaynakça

- Altuğ, Fevzi. **Kent Ekonomisinin İlkeleri**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1988.
- Ataay, Faruk. “*Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü*”, **Praksis**. Sayı:2. Bahar 2001.
- Benevole, Leonardo. **Avrupa Tarihinde Kentler**. çev. Nur Nirven. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995.
- Castells, Manuel. **Kent, Sınıf, İktidar**. çev. Asuman Erendil. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997.
- Christansen, David E. **Urban Development**. New York:Hoit Rinfehant and Winston Inc., 1964.
- Dağ, Selim. “*Tarım Arazilerinin Tarım Dışı Kullanımı Sonucu Ortaya Çıkan Sorunlar*”. **Türkiye 8. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumları**. Adana: 1984.
- D.P.T. **Kent Eşiği Araştırması**. Ankara: D.P.T. Yayınları No: 1838, 1988.
- D.P.T. **7.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**. Ankara: 1984.

D.P.T. **6.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**. Ankara: 1989.

D.P.T. **5.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**. Ankara: 1984.

D.P.T. **İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler**. Ankara:1997.

www.dpt.gov.tr, www.die.gov.tr

D.P.T. **2.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**. Ankara. 1967.

Dumont, Paul ve Fronçois Georgeon.**Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, çev. Ali Berktaş. 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Dünya Gazetesi. **Kocaeli. Bölgesel Eki**.

Ekin, Nusret. “*Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Sosyo-Ekonomik Etkileri*”. **Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar**. Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı. İstanbul: 1984.

Ekonomi Ansiklopedisi. Cilt: 1-2-3.

Engels, Friedrich. **Konut Sorunu**. çev. Güneş Özdural. 2. Baskı. Ankara: Sol Yayınları, 1992.

Erdoğan, Zeki. “Türkiye’de Kentleşme ve Sanayileşmenin Birlikte Etkilediği Bazı Sosyal Problemler”. **Dünya Şehircilik Kollokyumları-9**. Eskişehir:1985.

- Erkan, Hüsni. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Erkan, Hüsni. **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme**. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. İzmir, 1987.
- Ersoy, Melih. “*Sanayisizleşme Süreci ve Türkiye.*” **Praksis**. Bahar 2001. Sayı no:2.
- Ertürk, Hasan. **Kent Ekonomisi**. Bursa: Ekin Kitapevi, 1995.
- Fontana, Josep. **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**. İstanbul:Afa Yayınları, 1995.
- Goodall, Brian. **The Economics of Urban Areas**. Oxford:Pergman Press. 1972.
- Göçer, Lütfü. **İktisat Tarihi(Ders Notları)**. İstanbul:Filiz Kitapevi, 1983.
- Grieson, Ronald E.(Ed.). **Urban Economics Reading and Analysis**. Boston: Brown and Company. 1973.
- Holton, R.J. **Kentler Kapitalizm ve Uygarlık**. Çev. Ruşen Keleş. Ankara:İmge Kitabevi Yayınları, 1999.
- Huot, Jean-Luis, Jean-Paul Thelmann, Dominique Valbelle. **Kentlerin Doğuşu**. Çev. Ali Bektaş Girgin. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.
- İlkin, Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**. 4.Basım. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları No:498, 1983.

İnankul, Şule. “Sanayileşme-Kentleşme Etkileşimi: Örnekleme Eskişehir Kent Merkezi”. **Dünya Şehircilik Günü Kollokyumları-9**. Eskişehir:1985.

İnankul, Şule. **Türkiye’de Kentleşme-Sanayileşme Sürecinde Kent Merkezinin Gelişme Süreci**. Eskişehir, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1985.

İşbir, Eyüp G. **Kentleşme Metropolitan Alan ve Yönetimi**. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:185. 1982.

İşgüden, Tamer. **Makro İktisat**. Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1985.

Jacobs, Jane. **The Economy of Cities**. New York: Vintage Books. 1968.

John R. Mayer **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar Bölgesel İktisat: Bir Araştırma** Der. Metin Berk. Fikret Görün Selim İlkin. Ankara:ODTÜ Yayınları, 1969.

Kalça, Adem. “Sanayileşme Temeline Dayanmayan Şehirleşme ve Kayıtdışı İstihdam” **Ekonomik Yorumlar Dergisi**. Yıl: 36. Haziran 1999.

Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**. Eskişehir: Birlik Matbaası. 1994.

Keleş, Ruşen. **Kentleşme Politikası**. Ankara: İmge Kitabevi. 5. Baskı. 2000.

Keleş, Ruşen. **Şehirleşme Hareketleri**. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:122-104. 1961.

Keleş, Ruşen. **Şhirciliğın Kuramsal Temelleri**. Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları
No:332, 1972.

Keyder, Çağlar. Y.Eyüp Özveren. Donald Quataert. **Doğı Akdeniz’de Liman
Kentleri**. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Kılınçaslan, İsmet. **İstanbul, Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal
Yapı İlişkileri**. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları,
1981.

Kıray, Mübeccel B. “Azgelişmiş Ülkelerde Metropolitanleşme Süreçler”.
75.Yılda Değışen Kent ve Mimarlık. İstanbul: Tarih Vakfı
Bilanço ’98 Yayın Dizisi, 1998.

Kıray, Mübeccel B. **Kentleşme Yazıları**. İstanbul:Bağlam Yayıncılık, 1998.

Kocaeli İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü. **Ekonomik Ticari Durum Raporu,
1999 Yılı**. Kocaeli:2000.

Kocaeli Sanayi Odası. “*Gelişimin ve Değışimin Öyküsü Kocaeli*”. **Kocaeli
Sanayi Odası Dergisi**. Ekim 1998.

Manisalı, Erol. **Gelişme Ekonomisi**. İstanbul: İstanbul İktisat Fakültesi Yayın
no:417, 1978.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Alman İdeolojisi**. çev. Sevim Belli. 2. Baskı.
Ankara: Sol Yayınları, 1987.

Mills, Edwin S. **Handbook of Region and Urban Economics**. Vol. II.
Netherlands: 1987.

- Osmay, Sevin. "1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü", **75.Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Bilanço '98 Yayın Dizisi, 1998.
- Öztüre, Avni. **Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi**. İstanbul: 1981.
- Parasız, İlker. **İktisat ve İstikrar Politikaları**. Bursa:Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998,
- Pirenne, Henri. **Ortaçağ Kentleri**. 4. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Richardson, Harry W. **Urban Economics**. Middlesex: Penquin. 1971.
- Sencer, Yakut. **Türkiye'de Kentleşme**. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları,1979.
- Sökmen, Polat. "İzmit ve Gebze Örneklerinde Sanayi Yerleşim-Tarımsal Toprak Kullanım İlişkileri". **Türkiye 8. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumları**. Adana: 1984.
- Sullivan, Arthur M. **Urban Economics**. Boston:Richard D. Irwin Inc.,1990.
- Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. Gözden Geçirilmiş 5. Baskı. İstanbul:Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- Tekeli, İlhan. "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması". **75.Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Bilanço '98 Yayın Dizisi, 1998.

Tümertekin, Erol. **İstanbul İnsan ve Mekan**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1997.

Uluatam, Özhan. **Makro İktisat**. 6.Baskı. Ankara: Savaş Yayınları, 1987.

Üner, Sunday. “*Kırsal Yapıda Değişme ve Kırdan Kente Göçler*”. **Hacettepe Üni. Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi**. Cilt: 6. Sayı: 1-2. Mart-Ekim 1974.

Weber, Max. **Şehir Modern Kentin Oluşumu**. çev. Musa Ceylan. 2. Baskı. İstanbul:Bakış Yayınları, 2000.

Yavuz, Fehmi, Ruşen Keleş ve Cevat Geray. **Şehircilik: Sorunlar, Uygulama ve Politika**. Ankara: SBF Yayını,1973.